

Камінна луна

Валерій Шевчук

Повість

1.

Йому приснилося, що він вуж. На ньому стара шкура, яка свербить і заважає, в тілі — солодка потреба звільнитися, і він знає, що невзабарі це станеться. Знайде два камені, між яких — вузький пролаз, такий вузький, що іншого разу не зважився б туди потикатися; біля того пролазу лежить старе висохле линовище; отож він і повзе туди, тихенько мліючи в передчутті насолоди, яку переживає раз на рік. Навіть пісеньку муркоче собі під ніс, отаку веселу і грайливу; здається, вона з репертуару когось з відомих естрадних співаків, отих крикунів, що тільки й горлопанять, бо мають у руці мікрофон; отож він вуж, має в руці мікрофона і горлопанить веселу й грайливу пісеньку; вряди-годи він стає на хвоста, вигинається й мотає звивистим тілом, і сипить, кричить, горлає у мікрофон, а водночас і підгецус на тому хвості. Перед ним — чорна прірва, глядачі у ній, як мухи; засипана чорними мухами прірва, і та прірва загрозливо дихає на нього; він трохи лякається крижаного дихання, дзижчить тисяча мух, а може, це летить над головою вертоліт — шляховий патруль, що визирає на-дорогах порушників автомобільного руху; може, тому він відкидає мікрофон і знову повзе як годиться. Тобто повзе обережно, щоб той вертоліт не зробив із нього порушника автомобільного руху, тоді він спустився б на нього, схопив би залізними пазурами за спину й поніс у гніздо, щоб там роздерти його, поснідати самому й нагодувати малих вертеленят. Отож він стає обережний, слухняний і статечний, йому млосьно свербить шкіра на спині, а в голові виникає зухвала думка, що коли вертоліт схопить його пазурами, легко його одурити: залишить у пазурах линовище, а сам вислизне зі старої шкіри молодий, аж юний, але в глибині душі він побоюється саме такого оновлення, він хоче, щоб усе відбулося як належить, щоб він без зайвих ускладнень доповз до щілини між камінням і увігнав би в ту щілину голову. Вилав би зі свого минулого в новий, залитий сонцем день... Минуле — це засохла шкірка, яка химерно блищить під сонцем; мине рік — і вона розпадеться під цим сонцем, ставши землею. Щороку ми пролазимо в щілину новорічної ночі, думає він, а залишаємо в році старому линовище. Це моя здоровниця, товариство, і я проголошую її в надії на завтрашній день! Ясний і сонячний день, товариство! Але ні, немає ніяких здоровниць, а є тільки розколина між камінням, і він чує, як туго, з приємним хрускотом, трохи ранячи йому тіло, злазить шкура. Вже він звільнений по груди, вже до половини роздягнений; він заплющує очі, бо піт їх заливає, йому хочеться горланути в ту залиту слізьми чи потом темінь, але він пухкає, сопе й лізе. Витягує, виволочує себе самого із минулого і знає, що крик свій тамує до часу. До тієї хвилини, коли шкура легко полізе з нього, коли останнє зусилля пожене його по линовищу, як кулю по гвинтах рушниці; тоді він вистрілить сам собою в ясний сонячний день; тоді він стане ніби птах—тоді й буде доречний крик... Він кричить,

широко розкривши рота, він заплющив очі й горлає; ні, це вже не модна, весела й грайлива пісня, хоч перед ротом він і тримає мікрофон,— це крик новонародженого; він летить між скель із прірви, звиваючись гнучким тілом, котре аж лисніє під сонцем; він кричить і репетує — і цей його крик дає відбиття — сумний і порожній зойк луни; він слухає цей зойк, і хоч усе в ньому тріумфує і сміється, якась частина його ества насторожується, прислухається: чує він камінну луну...

2

Я прокидаюся з химерним відчуттям тривожної радості. Приємно усвідомлювати, що все те жахіття, яке привиділося, нічого спільного зі мною не має. Звісно, я не вуж, а Юрій Іванович Чорний, особа чоловічої статі, тридцяти двох років, був одружений, місце роботи — обласний музей, старший науковий працівник; я лежу на ліжку із сіткою під матрацом і можу, коли захочу, легковажно погойдатися. Вся моя кімната і весь коридор заставлені стелажми, на яких густо напхано книг. Люблю, прокинувшись, блукати сонним поглядом по стелажх і впізнавати свої книги; зрештою, я можу впізнавати їх і не розплющуючи очей — такий експеримент я робив, доказуючи своїй колишній супряжниці, що я таки в цьому світі книг якось орієнтуюся. Тоді, пригадую, я зав'язав собі очі чорною стрічкою, витягував руки і йшов до стелажа. Відсував скло і вихоплював книгу. Чітко проказував назву, місце видання й рік, прошу дуже! Вихоплював другу книгу і звично, як на уроці, тараторив: книга така-то, те і се. За спиною я чув стримане дихання. Моя дружина дивилася мені в спину, і я знав, що очі її зневажливі. Ну що ж, я продемонстрував своє вміння, тепер можна вислухати й афоризм. Афоризм з жіночих вуст — це пігулка в цукровій капсулі: їх треба ковтати не розжовуючи.

— Це ти знаєш,— каже моя жінка таким голосом, що я чую, як з нього осипається глина й пісок.— Але коли б це знання допомогло тобі хоч якось проявитись у житті...

— Як це проявитися? — повертаюсь я, не знімаючи з очей чорної пов'язки. Я здивований, а коли людина здивована, їй зовсім не треба скидати з очей пов'язку.

— Ну, всі оті статешш, що ти грамуляєш,— продовжує творити світову мудрість моя половина,— що вони тобі дають? Тобі чи сім'ї? Та й половина того, що .написав, валяється у твоєму столі.

Це майже правда. Але оте "майже" — моя суть і моя сподіванка.

— Мила моя,— віщаю я, сідаючи у фотель, але все ще не скидаючи чорної пов'язки з очей.— Мої статейки, як ви зволили висловитися, писані не на замовлення, а з доброго бажання. Тобто це був мій інтерес, а що він не завжди збігається з інтересами інших...

— А про що я кажу? — лунає сухий і, я б сказав, ша-рудявий голос—Людина з головою не працювала б на вітер. '

— Тобто ви хочете сказати...

— Я хочу сказати,— голос моєї половини знісся на гаму вище,— що коли ваші статейки не хочуть друкувати, гріш їм ціна...

Воістину, шляхетне зауваження, думаю я, знімаючи з очей полуду, тобто чорну

пов'язку. Є логіка залізниша заліза. Є логіка, яка тим непорушна, що надто вже нехитра. Де той ритор, котрий спромігся на такі квіти красномовства?

Ритор стоїть супроти мене. Йому тридцять років, він так само, як і я, працівник музею, але екскурсовод з нього значно ліпший, як з мене. В мене тихий голос, і я не так чітко промовляю, а мій ритор тарабанить лекцію-екскурсію з таким ентузіазмом і так красномовно, що слова вилітають з рота, як обточене каміння. Вони впевнено лускають по добах відвідувачів, якогось лоба пробивають, а кілька ні — тема екскурсії в ритора визубрена за тими самими принципами, за якими свого часу зубрилися уроки в школі й інститутська програма; я колись позаздрив на впевненість, якою аж світиться ця жінка, хотілося й собі набратися того самого, натомість вийшло навпаки — ритор почав мене зневажати і цю свою зневагу не лінувався висловити відверто й категорично. Достойніший супротивник став би відповідати тим-таки — от і була б типова сімейна ідилія; я ж — ні, я чемно мовчав, дозволяв собі тільки в час таких словесних управ пильно розглядати супряжницю, наче хотів збагнути в ній щось таке, що могло б поповнити моє знання світу й людей, але це її, здається, не на жарт бісило...

Ще хвилюк уваги: ритор — сухий, кощавий, вдягнений у захисного кольору плаття — уніформа рішучих екскурсоводів, хоч носити такі плаття їх ніхто не зобов'язує. Існує в житті не одна професійна мода, як от, наприклад, в учительок музики, які чомусь любляють дивоглядні берети й брючні костюми, що обтягують їхні тіла. Я можу впізнати вчительку музики й музейного екскурсовода на відстані, є в їхній зовнішності щось навіки дане. Те навіки дане світиться й у тій, котра ще недавно була моєю дружиною й образ якої щойно відтворила моя уява, коли я так бадьоро прокинувся після сну про вужа.

Я засміявся. Сміявся я з кількох причин: по-перше, не був вужем, а по-друге, той образ у платті захисного кольору я можу стерти, як стирають із шкільної дошки вирішене завдання. Ну от, будь ласка! Я беру вогку ганчірку і стираю той образ, починаючи з голови. Я стираю голову, руки, ноги і залишаю тільки захисного кольору плаття. Воно висить серед кімнати, строго розпрямивши всі рубці, майже не набубнявіле на грудях, начебто під ним була дошка для прасування. Але ні, це говорить у мені лиха вдача, моя озлобленість, моє зболіле, перетліле "я". Можливо, й не шляхетно піддаватися таким афектам, адже не маю ніяких підстав для роздратування: нашу шлюбну фотокартку розрізано навпіл, я забрав своє зображення, а вона своє. Від неї в моїй квартирі залишилося тільки три речі: пуфик, тазик і тахта... Я спав на цьому ліжку, на якому лежу й зараз, а вона на тахті, бо терпіти не могла спати з кимось разом; ну що ж, я не протестував, бо коли мені треба було, я сходив з ліжка, ступав кілька кроків босими ногами по холодній підлозі — та й по всьому. Згодом я пересвідчився, що так навіть ліпше, бо міг після всього загорнутись у ковдру і помріяти трошки, уявляючи якісь дивоглядні речі, чи дівчат, чи щось там інше. Ні, вона була мудріша за мене хоч би й тому, що мала машинову запрограмованість. А що в її запрограмованість входило те, що я вряди-годи протуп-цював босими ногами по холодній підлозі, то приймала вона мої екскурсії з належною стоїчністю, як і всі

житейські необхідності, тут я не можу їй нічого закинути.

"Господи,— подумав я,— дай мені щасливо розплющити очі!" Сьогодні я не піду в музей, бо вже два тижні, як подав заяву. Правда, нового місця я собі ще не відшукав, але на це буде ще час. Тому я й лежу розіп'ятий на власному ліжку й можу так пролежати скільки заманеться; мати моя не має звички мене будити. Вона шанує мій сон, як щось сокровенне, начебто це й справді щось сокровенне; коли я сплю, вона бродить по квартирі, ступаючи навшшшшках,— тиха, безсловесна тінь, яка, здається, тільки й існує, щоб варити, прати, прибирати і лише інколи, коли нікого нема вдома, підійти до фортепіано й трохи пограти; її душа потребує тої музики. Моя ж душа музики не потребує, вона потребує шелесту сторінок, бажано старих, пожовтілих, я тоді справді забуваю про світ.

Бом, бом, бом! — б'є наш настінний годинник, і мати, мабуть, злякано повертає в той бік голову, але до бою годинника я звик з дитинства, він не будить мене, тільки колисає і бавить, наче потрапляю я на гойданку — хить-хить — це і є удари відміреного часу.

Я розплющуюся: кімната повна сонця. Тиха радість впливає з мого серця, щось таке любив я відчувати у хлоп'ячі літа. Тоді все ніби співало, наповнювалося золотою тріпотливою енергією, я розтягував чудові хвилини, як розтягую їх і зараз; в хлоп'ячі літа саме в ту мить приходили до мене образи моїх марень: казки; витворені моєю півсонною уявою; пізніше, в юності, в цьому примарному ранішньому сонці я бачив образи дівчат, які хвилювали моє серце. Вони почали приходити до мене, починаючи з п'ятого класу. Перша була Галя Панченко, тоненька, прозора, ефемерна, кругла відмінниця. Одного ранку вона прийшла в цю ж таки кімнату, тріпотіла й мінилася в скошених променях, що фокусували її, як актора театральні прожектори; я тоді вразився з того чуда і раптом полюбив Галю Панченко. В школі я дивився на неї з м'якою поблажливістю, і це помітив цілий клас, нас почали називати нареченим і нареченою^ ми страшенно соромилися, але були щасливі. Зрештою, такі захоплення повинні вмирати, як умирає день: сонце сховалося — і дня нема, від нього залишається щось сіре й невиразне, блідий спогад, а скільки ми прожили днів, що спогадів по собі не лишили? Але Галя Панченко — це був день, який залишився у мені; дивно, що я згадую його зараз, у ці перші вільні мої хвилини, бо саме сьогодні я даю собі право уявити, що таки виплутався з поворозів, якими було мене прив'язано до землі. Сьогодні я можу встати, зітхнути на повні груди і навіть засміятися: вільний я, вільний, бо таки виповз з линовища і можу переміщатися в минуле і майбутнє. Відчуваю навіть таку потребу, особливо мене манить передивитися минуле; можливо, це тільки перший симптом старості, бо навіщо озиратись назад у тридцять два, навіщо кликати тіні, які давно вже попів часу?

Поки що я дивлюся на теплий, ніжний образ Галі Панченко, дівчинки, в яку я закохавсь у п'ятому класі, і мені чомусь здається, що та Галя трохи схожа на мою дочку. Дочку, яку я люблю і яка покинула ці стіни разом з Ольгою Пісоцькою, котра тільки вчора перестала носити моє прізвище, тобто залюбки перестала називатися

Ольгою Чорною; на суді вона вела себе немилосердно, тяжко звинувачуючи мене; вона називала суддям з прямодушною відвертістю такі пікантні деталі моєї негідної поведінки, що я палав, як смолоскип. Вона вимагала зі мною розлучення, голос її звучав пристрасно, наче вела вона екскурсію в музеї; я тоді сидів на стільці, маленький чоловічок, і дивився на її довгобразе, негарне, але в ту хвилину розпашіле лице; вона ж здавалася мені зросту втричі більшого, ніж є, і мені було на тому стільці страх як незатишно, аж заплакати хотілося. Моя половина у своєму прокурорському запалі увіч перегравала, вона, здається, забула, що це не чергова сімейна сварка, а державний акт розлучення; ні, вона сприймала суд, як чергову сімейну сварку, і через це блискала очима і гриміла перунами (говорила і звинувачувала), аж я мусив устати і на запитання судді притакнути тихим голосом — виходило так, що ініціатором розлучення була вона, і я того не заперечував, хоч заварив цю кашу таки я. Але вона, як і раніше, в час нашого співжиття, не дала й тут мені виявити ініціативу, і в її звинуваченнях супроти мене була тїж така погорда і зневага. А я сидів на стільці і замість плакати кисло на один бік усміхався... Ольга Пісоцька отямилася тільки тоді, коли наше прохання суд задовольнив і визнав наш шлюб недійсним, приписавши дочку їй, а мені приємний обов'язок платити аліменти аж до її повноліття. Я сприйняв цей вирок не без деякої урочистості, в той час як Ольга раптом розгубилася. Я вперше побачив її такою пониклою, зніченою й трохи жалюгідною і подумав, що коли б вона була така частіше, я не мав би сили з нею розірвати. Вона подивилася на мене широко розплющеними очима з якимсь здивуванням, наче уздріла в мені щось незвідане, а я стояв виструнчений, з кривенькою усмішечкою — може, вона подумала, що я радію? Ні, я тоді не радів, а тільки був урочистий; вона прийняла ту мою піднесеність за радість, тому й прошепотіла так, щоб тільки я почув.

— Радуйся, гаде, ти свого домігся!..

Мене пересмикнуло від тих слів, було в них досить ненависті, а я навряд чи на неї заслуговував. Я погасив усмішечку і по-старомодному вклонився.

— Madame,— сказав чемно.— Ми розлучаємося з вами за обопільною згодою.

3.

Я почув у коридорі скрадливі кроки. Нечутно розчинилися двері — зазирнула мати.

— Ти вже не спиш, Юрасю? — спитала вона, хоч було й без того видно, що я не сплю.

Вона зайшла в кімнату несміливою ходою й обережно сіла на стільця, який потопав у сонячній стязі. Її сива голова від того засвітилася сріблом, а обличчя навпаки потемніло.

— Мені аж дивно, що ми не матимемо нікого чужого в хаті,— сказала вона, і я здивувався: відчувала те саме, що і я. Можливо, не тільки я розлучався з Ольгою Пісоцькою, але й вона, хоч за весь час нашого подружнього життя ми не помічали з материного боку спроб утрутитися в наші лагоди й незлагоди. Вона жила, зачинена у своїй кімнаті, варила нам їсти, прала, ходила гуляти з онукою; зрештою, й час для сварок Ольга вибирала такий, щоб свекрухи не було вдома,— мала б думати, що в нас

ідилічне благополуччя, але вчора й вона розлучилася з Ольгою Пісоцькою, бо сиділа в залі й слухала прокурорську її промову; сьогодні ж пізнала таку полегкість, що не втрималася поділитися своїм почуттям.

— Заживемо, як у старі часи,— сказала мрійно.— Коли б ще й батько був із нами...

Змахнула з ока сльозу; вона також цієї ночі лишила в кам'яній розколині своє линовище, але не хотіла жити новим життям, а воліла повернутися назад. Повернути той час, коли я був хлопчаком, коли ще був живий батько і дивував нас своїми химерами, коли ми збиралися разом вечорами в цій-таки кімнаті й неспішливо розмовляли; я був тихий хлопець і прикροщів їм не завдавав, бо й пристрасті мої були тихі; мій батько теж був зі світу книг, але ті книги розпалювали непомірно його буйну фантазію; мати ж, хоч і забирала в мене часом з рук книгу й відсилала гуляти, здається, раділа, коли я відмовлявся, а сердилася тільки про людське око. От вона сидить на стільці, облита сонцем, тиха і срібна, дивиться на мене з тою відданою любов'ю, од якої мені хочеться заховатися під ковдру. Даремно намагається приховати свою радість, та й навіщо її приховувати; я дивлюся на неї й починаю по-своєму її жаліти, хоч мені трохи й прикро, що вона перебила мої ранкові марення. "Але ж вони всі,— подумав я, відчуваючи, як йокнуло всередині,— так, вони всі нічогісінько не знають. Ні мати, ні Ольга, ні дитина моя, яку забрано з цього дому і завезено в той, де живе мати Ольги Пісоцької і її двоє сестер, бадьорих, енергійних гладух, біля яких я завжди відчувався кволою марою,— тіла на мені, як на павуку, обличчя аскетично сухе, оточене французькою борідкою, одне плече вище другого, і розмовляю я так тихо, наче шепочу. Еге ж, усі вони нічого не знають, бо коли б довідалися... Я мовчу. Мати ворухиться на стільці.

— У нас залишилися її речі,— каже вона.— Хай би забрала...

— Неодмінно,— відказую я.— Тахта, пуфик і тазик. При нагоді перекажу...

Мати несміливо, але щасливо всміхається, і я розумію: ці речі завая^ають їй. Не дають можливості порадіти безоглядно, адже доки вони тут, може повернутися сюди Ольга Пісоцька.

Мати нахиляється да^ мене, і я бачу, як її очі по-змовницькому примружуються, вона навіть підморгує мені.

— Хочеш, я подам тобі сніданок у ліжко?

— О, коли це було? — сміюсь я.— Я вже, мамо, настільки дорослий, що відвик од таких забаганок.

— Е, який там дорослий! — каже легковажно мати, встає і рішуче йде до дверей, очевидно, щоб таки подати мені сніданок у ліжко.

— МЄГБІ, мамо,— кажу я тихо, а вона тільки напівобертається в мій бік.

Ну, що ж, це не так часто трапляється, думаю я. Не так часто випадають подібні ситуації: вільний од роботи, вільний од сімейних обов'язків, так начебто пішов у відпустку і приїхав в отчий дім, покинувши жінку й дітей в іншому місті. Тут нічого не змінилося, хіба що мати постаріла та й сусіди всі довкола; але варто тільки змістити систему відчужень — ілюзія готова, повернення в минуле відбулося, хоч те повернення

— теж луна, відбита од крутих, скелястих берегів.

Отож можна дозволити собі прийняти в ліжку сніданок і побачити в ранішньому промінні ніжний образ Галі Пан-ченко, хоч та Галя відійшла в сфери, в які мені нема доступу, власне, померла. Я завжди про це думаю: люди у світі живуть у певному омея^енні, я називав це "сфера", такі сфери між собою дотикаються; людина за життя може змінити їх кілька, а може й перебувати у кількох. Однак цих сфер — без числа і ніколи їх не пізнати. Сфера, думаю я, це окреме тіло, центром якого є ти сам, всі твої знайомі, більші чи менші, всі малознайомі чи знайомі в обличчя,— кожна людина таким чином створює свою мікрогалактику, стаючи її сонцем, тут планети й зорі — друзі й сусіди, зорі ближчі й дальші, а все це має свою замкненість. Часом людина виступає зі своєї сфери і творить нову. Особливість тут така, що людина може повертатись у первісну сферу, а може творити сфери нові. В неї є супутники, як і в планет, і зв'язок між окремими частинами мікрогалактик таки магнетичний. Однак існує ще один закон, про який часто забувають, коли тіла незримо намагаються одне від одного відштовхнутися. Отже, нічого дивного немає, коли людині сниться, що вона стає вужем і, з натугою пролазячи в кам'яну розколину, залишає там своє линовище...

Я раптом ловлю себе на дивній думці: Галя Панченко, яку я воскресив оце щойно, як і мої згадки про Ольгу Пі-соцьку,— це частина внутрішньої потаємної гри, яку я веду з собою: думаю про цих людей, щоб завчасно не згадувати про таємничого третього, того третього, про якого ніхто не знає з людей моєї сфери. Той третій раптово увірвався у моє життя, наче метеорит. Той метеорит колись існував у моїй сфері давнішній, як цільне її тіло, але я давно з тої сфери пішов, залишивши своє линовище, давно забув про той колишній . біль і про печаль, котрі тоді мене мало зі світу не звели, бо я хоч тихий, але чорти в мені водяться, ці чорти часом мучать мене й бунтуються, я тоді починаю виправдовувати своє прізвище — чорний я стаю, чорний!

Але пощо мені ці темні думки, коли навколо такий чудовий ранок, коли мені розкішно мріється, коли кімната моя залита сонцем і коли чекаю я в постіль сніданок, маючи змогу поніжитися, розслабитись і відпочити душею, адже я страшенно втомлений, втома відчувається аж у кінчиках пальців...

Раніше перша прокидалася наша дочка. Ольга брала її з ліжечка до себе, і мала повзала і товклася по ній в той час, як Ольга повільно виходила з сонного заціпеніння. Вранці вона майже завжди була лиха, рухалася повільно й незграбно, з такою дивовижною ірраціональністю, що заповнювала своїми рухами цілу кімнату. Для того, наприклад, щоб одягти дитину, їй треба було виснувати кожен метр кімнатної підлоги; мені навіть здавалося, що в кімнаті снує з десятків істот у пом'ятих нічних сорочках; таке ж пом'яте було і її обличчя, очі попідпухали, а з рота раз у раз виривалися якісь покрики — цими покриками вона вгамовувала надмірну моторність нашої дитини. Зрештою, один із покриків шмагав і мене, і це було як ляск батога,— я виповзав на світ, відчуваючи в роті бридкий присмак. Хилитався на тонких, кістлявих ногах з кімнати, бо в ній уже починали літати простирадла й подушки; дитина ставилася до цього ранкового шарварку напрочуд спокійно, забивалась у куток і, закопилівши губу,

зосереджено починала мостити один на одній кубики. Я ж хилитався через коридор, заставлений від підлоги до стелі стелажми, добираючись до ванної й туалету. Знав, що вранці виглядаю не ліпше, як вона, що майка висить на моїх сухих грудях, що червоні в білу квіточку труси теліпаються, як на кілку; отже, мені була бридка не тільки жінчина білизна, а й своя, не тільки її пом'ята фізіономія, але й моя не менше; може, тому я й відпустив собі французьку борідку, щоб якось приховати оцю свою ранкову бридкість, окрім того, це звільняло мене від ранкової потреби голитися. Я виходив, бо не хотів бути присутній при акті вдягання своєї жінки; я волів побачити її в платті захисного кольору, застебнуту на всі ґудзики, зачесану, в міру напوماджену, щоб виглядати суворою й категоричною, її вдягання було неприємне мені: вона нагадувала тоді голу черепаху — то не була Ольга Пісоцька, екскурсовод обласного музею і його науковий співробітник, то була бідна жінка, яка з жахом переконується, що й ті невеличкі знадності, які в неї колись були,—все це річ тільки гадана. Колись вона прочитала в одній із нечисленних книжок, які я їй підсунув, що, старіючи, жінка таки бридкі-шає, хряснула, спересердя палітурками, і я побачив, що вуста її тремтять.

— Письменник,— сказала вона,— що написав цю книгу,— скотина!

— А то ж чому? — здивовано вигукнув я.

— Описує там свою жінку,— безапеляційно відказала Ольга.— Описує, як побачив її приховану сивину і як здригнувся від обридження. Знаєш, як це називається?

Я не знав, як це називається.

— Скотство, он як це називається!..

Отож, щоб не бути й собі скотиною, я, прокинувшись, ішов з кімнати геть, даючи змогу голій черепасі одягти на себе панцира. Адже в ній тоді є якась беззахисність, щось жалюгідне, і коли б я не тікав ранками з кімнати, я, може, ставився б до Ольги інакше, тобто став би тою "скотиною", коли спокійнісінько живеш з жінкою, навіть часом бридячись ознаками її зав'ядання. Але я її б жалів, і це не вихолодило б так сильно моєї душі. Бо зараз в мені живе тільки терпкий спомин про Ольгу Пісоцьку, а сентименту жодного. Я став холодний, байдужий, хоч, може, тут теж не все так просто, як малюється. Чи мала вона підстави так безапеляційно мене зневажати? Я все-таки відчував у собі силу, яка давала мені змогу на щось сподіватися; я знав, що моя місія екскурсовода і наукового працівника музею — стан проміжний; мене по-справжньому вабила наука — історія та історія культури, і тут би я вже напевне не був останній. Я навіть опублікував кілька своїх статей у київських журналах, але теми мої були настільки спеціальні, що популярні журнали їх неохоче брали, а до наукових я доступу не мав...

Зайшла мати, несучи на таці сніданок: одне яйце очком, булочка, склянка кави з вершками і печиво.

— Ти мене балуєш, мамо! — сказав я милостиво, вмощуючись між подушок.

— Яке там баловство,— сказала вона,— коли ти весь аж світишся. Тобі б треба було їсти більше й поживніше. Часом глянеш на якогось телепня: щоки пашать, плечі широчезні, а ти в мене — як моці!

— Це значить, що в мене добрий обмін речовин,— сказав я.— А в того телепня, як ти назвала,— поганий, от і відкладається на ньому товщ.

— Од цих теорій хвороби собі наживеш,— сказала мати категорично.— Але я тепер спробую тебе відкормити...

— Хіба раніше не ти мене годувала? — спитав я.

Мати зирнула на мене добрими, покірними очима з тою ж таки відданістю й самозреченням, з якими дивилася завжди, коли хотіла в чомусь переконати.

— Раніше, синку,— мовила вона твердо,— я годувала не тільки тебе, а всю сім'ю.

4

"Досить брехати, досить прикидатися!" — подумав я, вискакуючи з парадного і хряпаючи за собою дверима. Я залюбки вибрався з дому, де мати моя тріумфує перемогу, адже Ольга Пісоцька й моя народителька — це була пара не для співжиття. Всі чотири роки, відколи Ольга перевезла до мене тахту, пуфик і тазик, у стінах нашого дому точилася невидима, безмовна, але тим більше непримиренна війна. Здається, я був тією територією, яку хотіли захопити обидві сторони, але ніхто з них і не подумав, що та територія, за яку вони змагаються, може зрадити їх обох, що вони можуть обоє залишитися біля розбитого корита, а всі дива, яких сподівалися зажити, стануть пустою байкою. Я ж готував їм обом зраду, хоч, може, це сталося і не зовсім з моєї волі. Може, це сталося через те, що в мені накопичилася дивна туга, я відчував себе ніби в тісній капсулі і задихався в ній. Ніби опинивсь у кімнаті, залитій світлом, в якій чотири стіни білі чи, власне, сріблясті, стеля над головою також срібляста, і в ній посередині на червоній підлозі стояв чорний стілець. Я сів на той стілець і прив'язався до нього паском, наче готувався у політ. І на мене напливло гаряче відчуття: боже мій, подумав я, невже у світі існує тільки те, що я маю, тільки той вузький світець, невже я не можу підійти до цієї стіни, всунути в неї руки і розірвати, як паперову заслону? Невже конче придумувати такі химерні космічні кораблі, як оцей, в якому сиджу, щоб якось подолати час? Щось я хочу повернути собі, щось колись загублене. Хочу вилікувати давній біль, глибоку рану, яку замість лікувати я тільки ховав од людського ока. Хіба не бувало такого, що, спавши в одній кімнаті з Ольгою, я прокидався раптом, бо мені привиджувалася якась дивна володарка хвилюючої таїни, яку я знав віддавна. Ні, то не була Галя Панченко, але то була також моя однокласниця. Якось нас погнали на концерт у шкільний зал. Я примостився скраю і готовий був солодко понудьгувати, бо той концерт мав супроводжуватися лекцією. На трибуну вийшла Ольга Пісоцька, тобто хтось зовсім такий, якою є зараз Ольга Пісоцька, хтось у захисного кольору платті зі строгими виточками, хтось в окулярах, за якими суворо поблискували очі; Ольга Пісоцька, а може, її далекий двійник у часі, адже я був тоді ще хлопцем, повчала нас і научала: може, то була лекція на педагогічну тему, а може, й про мистецтво. Про такі шедеври живопису, як "Три богатирі" чи пейзажі Шишкіна. Але я хочу згадати про інше, щось неповчальне й химерне: з другого кінця лавки, на якій ми сиділи, подивилися на мене палкі чорні очі, задивилися невідривно й так ніжно, що я раптом розгубився: чи на мене вони дивляться? Дівчина могла дивитися й не на мене — поруч

зі мною сидів Володька Кузьменко, хлопець гарний і ставний, з високим чолом і зачесаним назад світлим волоссям. Але тоді я немов очманів, бо мені раптом захотілося, щоб ті очі дивилися таки на мене. Може, тому, й узявся за навчання і скоро став у класі першим учнем — я погано вчився тільки тоді, коли вона хворіла, навіть учителі з ме-пе дивувалися. От у який химерно-далекій час збиравсь я повертатися, зрадивши Ольгу Пісоцьку й матір свою. Можливо, це банальна історія; можливо, вона траплялася з людьми тисячу й один раз, але коли тридцятидвохрічний телепень мчить по хіднику з серцем, що шалено калатає в грудях, коли очі в нього розширені від хвилювання й бажання щастя, коли він не йде, а пливе чи летить, коли з'являється в ньому зрештою дивна сила й наповненість — чи ж відбудешся отак просто? Я закостенів і починаю втрачати в душі неповторну первозданність, з якою народжується кожна людина у світ. У тридцять два роки навідує людину перший страх за себе, за несправджені сподівання, перший біль від власної мізерності й ніякості у світі, тоді починаєш думати, що все в ньому невічне, що й світ невічний і одного погожого дня може розлетітися на тисячу кавалків. Але в тілі немало ще сили, а в серці сподівань.

Я підійшов до пошти і вже тут відчув: весь тремчу. Сьогодні щось конче мало зі мною відбутися, щось таке, що має наповнити мене й ошасливити. Через це й мчав я так нестримно на пошту, туди, у відділ кореспонденції "до запитання"... Дівчина у віконечку мене знала. Кругле личко, рідке волоссячко, затиснуте на маківці гумкою, ця дівчина бувала часом лагідна, а часом і сердита. Коли вона лагідна, то, не питаючи документа, тяглася до переділки, на якій написано літеру "Ч", а подаючи мені листа, всміхалася. Я всміхався їй назустріч — ця дівчина була така утла й прозора, що мимоволі приваблювала. Це було химерне відчуття — адже нічого в ній не було гарного. Я забував про неї одразу, як виходив із пошти, але коли знов сюди заявлявся й бачив обстобані манжети її зеленого, потертого светра — в мені спалахувала ота чудна жалість.

Я всунувсь у віконечко і спробував усміхнутися.

— Нема? — спитав, відчуваючи, як тахкає серце.

Але поштарка сьогодні була сердита. Блимнула на мене, начебто я з'їв її сніданок, і сказала, що їй забороняють видавати листи без документа.

Очі в неї були підпухлі, певне, вранці вдома плакала. Я зирнув на безіменний палець її правої руки — шлюбної обручки там не було. Шлюбної обручки там може й не бути, подумав, я, хіба що оженився на ній якийсь дурний жалісливець, як оце я...

— Вибачте,— кажу, дістаючи робоче посвідчення; воно вже не дійсне, адже від сьогодні я не працюю.

Дівчина прискіпливо вглядається у посвідчення, перевіряє, чи приклеєна до нього фотокартка сходиться з фізіономією, яка стримить у її віконці. А що, коли я запропоную їй пітд зі мною в кіно, чи не виставить вона мене з лементом з пошти? Але я не пропоную їй піти в кіно, бо, по-перше, вона має подати мені любовного листа від іншої особи, а по-друге, боюся: можу так зав'язнути у власній жалості, що безсилий буду від цієї дівчини відліпитися.

— Вам нічого нема,— сердито каже поштарка.

— Як так нічого? — дивуюсь я.— Повинно бути... Ви добре подивилися?

Вона зиркає на мене вовченням, адже "чудово знає, що я чекаю любовного листа: до неї не один і не одна за цим приходять. Тонкі й безкровні губи її кривляться — можливо, вона знає, про що йдеться в листах до мене; може, розклеїла якогось і прочитала. Їй так любо мститися мені й тримати на вустах сіру посмішечку.

— Що ви сказали?

— Вам нічого нема! — повторює поштарка і вже не дивиться на мене; обличчя її — холодна й незворушна маска.

5.

На початку літа 1963 року ми, закінчивши дев'ятий клас, організовані вчителькою російської літератури Софією Наумівною, поїхали у Ленінград, щоб побачити увіч те, про що з ентузіазмом оповідала нам на уроках Софія Наумівна. Оксана Свідерська вже тоді відверто дружила з Володькою Кузьменком, і я міг тільки звіддала стежити за нею й таємно зітхати. Як на мої очі, вона була прекрасна, наче богиня, і не раз приходила в мої сни. Уві сні ми розмовляли, гуляли й цілувалися, а найбільше нам подобався тихий куточок левади, ^а якій росли один обіч другого три велетенські осоки. Біля тих осокорів було викладено каменем криничку, і вода в ній була така прозора, що коли занурити пальці, вони коротшали і зламувалися. На дні тієї кринички блищала новісінька копійка, і ми на щастя кинули туди по копійці своїй. Мені завжди здавалося, що сни мої — особлива зматеріалізована форма моїх бажань, я був переконаний, що Оксана Свідерська снить те ж саме, тому підійшов якось до дівчини і розповів їй про дивний свій сон...

— Ні,— сказала Оксана,— мені' сьогодні снилося щось інше...

Сказала вона це байдужим голосом, але подивилася на мене так, як дивилася тоді, коли сиділа на лекції-концерті, а на трибуні аж надрилася, так хотіла щось нам розтлумачити особа в образі Ольги Пісоцької.

І ось тоді, саме перед поїздкою в Ленінград, я раптом відчув, що в житті не все просто, що не все в ньому схоже на табличку множення; я відчув, що в ньому заховано якусь множинність таїн і одна з них починає переді мою розкриватися; я відчув, що світ довкола таки загадковий, що в ньому безліч сфер та світиків, що й сама людина — це не одна сфера і світик. Те, що я зважився оповісти свій сон Оксані Свідерській, було теж дивом, але воно так просто збулося: отак узяв і розповів і подивився на дівчину, наче не вона була предметом моїх дум і мрій, наче не її образ щохвилини являвся до мене й мучив, наче була вона звичайною моєю однокласницею. Еге-ге, думав я, діється щось химерне, раз я можу так близько стояти біля неї й дивитися очі в очі. І от тоді я подумав, що звістка про її дружбу з Володькою Кузьменком може нічого не означати, що Во-лодька Кузьменко може забратися під три чорти, що я, зрештою, можу підійти до цієї дівчини, владно взяти її за руку й повести з собою. Хоч би на ту леваду з трьома осокорами, де є така чудова криничка з копійкою на дні,— ми таки впустимо туди свої монети. Мені здавалося, що та левада не тільки образ моєї уяви, я був тоді певний у

двох речах: вона десь таки існує, ота левада, а Оксана Свідерська сказала мені неправду.

Пізніше, коли ми блукали з нею по залитих синім сутінком, блідавих і напівмертвих лєнінградських вулицях, я спитав у неї, чи й справді тоді, коли я потрапив з нею на леваду з трьома осокорами, їй снилося інше. Коли так, то що? Може, воно якомсь зв'язане з моїм сном, бо не може не існувати, сказав я, телепатичного зв'язку, не може відбуватися все тільки однозначно і тільки в собі. Я тримав теплу, ніжну руку, і її тепло входило в мене. Я переповнювався її часточками і вірив не тільки в співіснування людських тіл, а й у співіснування людських біосфер. Вона ж на мою мову тільки розсміялася.

— Ми вже вийшли з тої левади,— сказала вона.— Хіба так не цікавіше?

Тоді я подумав, що не врахував одного моменту. Можливо, гадалося мені, вона таки блукала по тій леваді зі сну, але чи зі мною? А чому не з Володькою Кузьменком, адже це було ще до того, як я розповів їй про сон. Доти вона не знала про моє існування і про мій інтерес до неї; можливо, я увійшов у її думки й почуття тільки після того дивного признання в любові. Признання, яке я вимовив, не нїтячись і не соромлячись, а з якоюсь упертою і твердою сміливістю; я не боявся при тому дивитися в близько поставлені навпроти мене її очі. Потім я жалів про те, бо після нашої розмови вона стала для мене земніша й доступніша.

Перед тією ніччю в Ленінграді була екскурсія на цвинтар, де лежали письменники. Ентузіастична Софія Наумівна привела нас сюди, щоб ми перейнялися святим смутком цього місця. Я побачив могилу Писарева — білий і сірий мармур, невисокий постамент, поруч могили Белінського й Добролюбова — як в історії літератури: три періоди критики. Побачив чорний хрест на могилі Всеволода Гаршина, чорний кам'яний грїб на могилі Купріна. З нами був тоді екскурсовод, і той екскурсовод промовляв до нас завченими, круглими, як галька, фразами. Був у платті захисного кольору і строгого крою, він сповістив нам, що автентичність цих могил перевірена — під камінням справді кістки тих людей, імена котрих на них викарбувано. Оповідючи нам цей разючий факт, екскурсовод дивилася на нас прозорими, водянистими оченятами — очевидно, ця фраза мала вражати. Оксана Свідерська стояла навпроти мене. Біля неї неодмінно стовбичив Володька Кузьменко, але тут я дістав перевагу перед Володькою: я міг дивитися Оксані в лице. Володька Кузьменко був під ту хвилю кислий, може, вони посварилися; ну й чудово, подумав я і раптом серед цих могил знову відчув присутність таємниці. На мене таки дивилися найчудовіші з очей, і я вже не помилявся: не на Володьку Кузьменка скеровано той позір. Увечері я зробив кілька записів.

"Годі побачити речі у своїй безпосередності, вони плавають у світі, і образ їхній майже завжди переломлюється, як у воді. Не раз вони нагадуватимуть самих себе, начебто стверджуючи свою реальну видимість, але ми звикли до їхнього зміненого, зломленого образу — все, переходячи через призму "я", набуває невластивих собі барв і форм. Ця ознака живого людського існування, тож, бажаючи ствердити себе сьогоднішнього, ми озираємося назад і намагаємося пізнати: чи та первісна таємниця,

яка нас чарувала, не є часом сковородинівським птахом, якого можна ловити, але годі спіймати?"

Другий запис був начебто не пов'язаний з першим:

"Коли ми думаємо про глупість,— писав я,—ми чи поблажливі, чи роздратовані. —В дурня теж існує поняття дурного — це те, чого він не розуміє і не хоче розуміти. До цього треба звикнути і не задирати власного носа..."

Тоді я навіть не відав, чому з'явилися ці дві трохи туманні сентенції. Зараз мені їх легко розтлумачити: перша була похідним від вря^ень, здобутих на тому знаменитому цвинтарі, в другій пробилось моє роздратоване ставлення до Володьки Кузьменка.

Але Володька Кузьменко дурнем не був. Уже в дев'ятому класі він проголошував не без розважності, що людина повинна заздалегідь визначити своє місце в житті. Тоді ж він проголосив своє життєве кредо, яке складалося з двох пунктів: у домашньому житті — комфорт, а в житті зовнішньому — успішне поступування, тобто здобуття кар'єри. "Розумно жити,— казав Володька Кузьменко,—це забезпечити себе від неприємних випадковостей..."

Була біла ніч. Прозорий, синюватий сутінок, що заливав вулиці драглистим киселем, робив світ і речі примарними й неживими. Ми перейшли через Літній сад, який здивував нас своєю непоказністю,— все-таки ми люди півдня і звикли до буйної зелені. Знамениті статуї ми не раз бачили на репродукціях — там вони виглядали показніше. Тут, у Літньому саду, я взяв Оксану за руки, і ми спинилися, дивлячись одне на одного.

— Влетить нам з тобою за цю втечу,— сказала тихо Оксана.

— І в Софії Наумівни буде інфаркт,— немилосердно сказав я.

Оксана звільнила руки і раптом розкрилила їх і прокрутилася по алеї.

— Мені якось так вільно! — сказала вона.— Так солодко, аж сміятися хочеться.

— А ти смійся,— мовив я, милуючись з неї.— Хочеш, я стану твоїм екскурсоводом і розповім, яке чудо оці полупані скульптури, а миршаві дерева — ще більше чудо з чудес. Ми надто багато про все наслухалися, шановна екскурсантко, адже воно існує, щоб лудити очі туристам. Ти помітила, які втішні іноземки-бабусі, яких потягло оглянути світові дива. Ти помітила, які вони смішно метушливі. Зрештою, ми не менш метушливі, і з цього сміятися й плакати хочеться.

— Не блазнюй! — поклала на губи пальця Оксана.— Чуєш, тиша яка! Скоро зачинятиметься сад і нас виметуть звідси мітлами двірники. То що, покотимося, як осінні листки?

Попереду й справді замаячила постать міліціонера, і ми, сміючись, подалися до виходу.

— Ця брама теж знаменита, шановна,— сказав я уже на вулиці.— Про неї якийсь дивак написав книжку. Тут стільки всього знаменитого, що ми й справді, мов ті листки...

— Не блазнюй! — знову шепнула Оксана.— Бо на тебе поскаче Мідний вершник.

Ми пішли до Мідного вершника, той маячів у сутінку, мертвий і понурий.

Весь світ навколо нас супився й мертвів. Блукали якісь тіні, від Неви тягло крижаним подувом, уштрикувалась у небо Адміралтейська голка, понуро сіріли Петропавловські каземати — все поменшене порівняно з тим, що уявлялося.

Ми підійшли до одного з левів на набережній. Стали й задивилися на воду. Дивно й тужно зробилося мені на серці. Я зрозумів, що місто, в яке ми потрапили, складається, власне, з двох міст: одне буденне, яке можна узріти холодними очима, і друге — легендарне, яке любило тисячі людей. Звісно, любов їхня була по-своєму гіпертрофована, тому й наділяла пам'ятки цього міста містичною принагідністю, тоді як це був звичайний метал і камінь.

— Тихо так,— сказав я,— тихо! І ми — двоє в чужому місті. Чи не чудо це, Оксано?

Вона повернулася до мене, і я вразився з тонкої її краси. Коли дівчина замріяна, подумав я, вона смутна, коли ж смутна — ніжна й тиха краса в ній з'являється. Ненадійна й меланхолійна, але як дивно вона впливає!

— Оксано! — прошепотів я.

Звела на мене очі, може, трохи й позувала, може, трохи зумисно картинно повернула голову, але мені раптом став байдужий цілий світ, адже ця дівчина хотіла подобатися мені. Хотіла, щоб я її любив, а я був повен туги від цього чужого міста, цієї чудової краси, всіх отих див, оспіваних іншимц. З іншого боку, я відчував, що починаю вростати в це місто, що маю змогу залишити тут краплю й своєї любові, маю, отже, змогу наповнити цей блідий присмерк своїм гарячим "я", схвильованим серцем своїм.

— Щось хотів? — спитала Оксана.

— Кажуть, ти дружиш з Володькою Кузьменком,— сказав я.— Це правда?

Вона дцвилася кудись повз мене.

— Це правда, Оксано? — з тихим болем спитав я.

— А ти б як хотів? — прошепотіла вона.

— Я б не хотів цього.

— Але ж знаєш, що з ним дружу. — Так кажуть. Окрім того...

— Що, окрім того?

— Вас часто можна зустріти разом.

— Але зараз я не з ним...

— Мені цього досить,— сказав я, беручи її за руку.— Давай подаруємо одне одному ніч...

Це було сказано по-хлопчачому патетично, і вона розсміялася.

— Давай! — сказала.— А тобі такому мудрому-вченому не буде зі мною нудно?

— Я стану твоїм екскурсоводом,— сказав я, змінивши бундючно-патетичний тон на жартівливий.

— Ой, знудиш!

— Ой, знуджу! — тихо згукнув я.— Але зате ми подаруємо одне одному ніч.

І ми подарували одне одному ніч. Блукали до одуріння по вулицях, читали меморіальні дошки, стояли на численних містках, спинялися й дивилися на вікна, за якими помер Пушкін, добрели до будинку, в якому жив Блок і з якого він міг дивитися

на Неву; пішли по тих вулицях, по яких пускав блукати своїх героїв Достоевський. У цьому дивовижному місті творили Гоголь і Шевченко. Десь тут збиралася громадка моїх земляків, щоб пустити звідси на рідну землю "Основу", це тут ночами набирав "Народні оповідання" Каменецький і ладнав свої величні, не під силу собі, задуми Куліш. На одній із цих вулиць візник збив був Костомарова, коли він обдумував чергову монографію про минуле рідного краю,— наших земляків завжди тут було багато, вони по-своєму любили це місто. Я розповідав про все це Оксані, але мій голос був надто тихий, через те, мабуть, вона слухала мене неуважно. Ми втомлювалися й сідали на холодні лави, і я грів Оксану, пригортаючи її до себе, а коли ми остаточно заблукали і не знали, як вибратися з лабіринтів вулиць, я поцілував її у прохолодні вуста. Мої губи теж були прохолодні, але за хвилину по жилах потекла гаряча кров, і ми перестали бути скептиками. Ми тільки зупинялися вряди-годи і давали одне одному напитися зі своїх вуст. І мої губи стали такі ж пекучо гарячі, як і вуста Оксани, і всі слова, які я вимовляв, були ні до чого, вони втрачали зв'язок поміж себе, а навколо жив во-рухкий і ненадійний сутінок, який уже не здавався нам мертвий, бо ми забули, що прийшли на ці вулиці холодними екскурсантами. І я забув свою жартівливу обіцянку стати екскурсоводом для цієї дівчини, тепер не я її вів, а вона мене. Зрештою, під той час я не думав, що вона відчуває, мені досить було, що я пізнав з нею особливу гармонію, я зрозумів, що гака поєднаність не вимірюється глуздом, я вже не добирав слів, щоб сказати щось конче розумне,— я випивав кохану істоту і давав залюбки випивати їй себе, тобто був не той, яким хотів постати в очах дівчини, а таки самим собою. Це принесло мені звільненість, я не гальмував розуму, і моя мова стала натуральним виливом мого ества; я був звільнений од минулого й майбутнього і вже не думав про Володьку Кузьменка і про його загадкові стосунки з Оксаною Свідерською. Оксана зголосилася стати моєю, ото ж я благословив і це чуже місто, і цю білу ніч, і чудову дівчину в ній, яку я можу називати своєю і просто, щасливо цілувати.

— Ми з тобою все-таки божевільні! — сказала Оксана, бо вже ранок прийшов до нас і пора було протверезіти.

— Для цього ми й дарували одне одному ніч,— відповів я.

— А далі?

— А далі буде так, як велиш ти.

Вона засміялася. Потяглася до мене вустами, і я знов пізнав їхній холод.

— Твої вуста холодні,— мовив я.

— Бо ніч уже закінчилася,— сказала вона.— І я відчуваю, що скоро впаду тут на тротуарі й засну.

— Тоді тебе зметуть двірники, а потім вивезуть на сміттєзбиральній машині.

— Фе, які неестетичні жарти.

— Вибач,— сказав я.— Вже ранок, і я знову починаю блазнювати.

Вона була бліда. Ця ніч випила її, а заодно й мене. Я також був блідий, стояв і похитувався.

— Давай тихенько проберемось у гуртожиток,— сказала Оксана.

— Еге ж,— згодився я.— Щоб ніхто не чув.

— А коли почує?

— Тоді нам начхати,— сказав я.— Чи ти боїшся?

— Звісно, боюся,— мовила Оксана.— Голова наморочиться!

Я пригорнув її до себе, але ми вже були випиті. Ми вже не гріли одне одного. Ми замерзли і справді потребували даху над головою. Ми потребували сну, через це взялися за руки і, ледве перебираючи ногами, подалися туди, де було наше тимчасове пристанище. Ми ступали навшпиньки і зробилися безшелесні, мов тіні.

6

Сьогоднішній день почався для мене невдало: листа від Оксани Свідерської я не отримав, хоч той кончб мав бути; окрім того, коли я спробував потелефонувати в Київ, трубку взяв Володька Кузьменко, і я мусив натиснути на важіль, не сказавши ні слова. Виходило, що Володька Кузьменко вже приїхав із закордонного відрядження, хоч за моїми розрахунками він мав бути там ще тижнів зо два. Зв'язку, таким чином, з Оксаною в мене не було. Отож, не лишалося нічого іншого, як піти в музей, щоб обійти з обхідним листом гурт людей,— моє звільнення ще не було оформлено. Але там я напевне зустрінуся з Ольгою Пісоцькою, що сьогодні в мої плани не входило. Вдома мене чекало задоволене материне обличчя і надмірна увага до моєї особи; здається, мати раділа на мою розлуку з Ольгою більше, ніж я. Хотіла знову повернути в дім тиху злагоду, яка встановилася поміж нами після батькової смерті, адже, окрім мене, в неї нікого не було. Її сестра, моя тітка, потрапила в автомобільну катастрофу разом з чоловіком та дітьми — ціла родина перестала існувати за кілька хвилин; з дальшими родичами ми не родичалися, а подруг мати не мала — надто віддавалася родині. Я все це чудово розумів і в стабільні часи, коли мене цікавили тільки книги і чисто наукові проблеми, мені вистачало матиного товариства й піклування. Тоді ми ставали по-справжньому дружні, разом ходили в театр, на концерт чи просто гуляти. Коли ж з'явилася в нашому домі Ольга Пісоцька, мати сприйняла це як неприємну необхідність. З Ольгою вони розмовляли мало — між ними встановилася чемна відчуженість, а коли в Ольги часом прокидалися у носі мухи, мати безшелесно ховалася у своїй кімнаті і виходила тільки на кухню, куди Ольга заглядала нечасто: варити й прати вона терпіти не могла. Зрештою, від неї цього ніхто й не вимагав...

Але чому я весь час думаю про Ольгу Пісоцьку, коли думати мені про неї аж ніяк не хочеться? Міг би повернутися додому і зайнятися там справами, ну, хоч би впорядкувати свої папери. Розшукати, приміром, записника, який я вів, коли ми були в Ленінграді,— чомусь мені хотілося пережити все те ще раз. Я хотів думати про Оксану Свідерську, бо доля звела мене з нею знову, притому цілком несподівано.

Було душно, й дихалося важко. Небо збирало на краях бліді, розмиті хмари, що затягували майже весь обрій у непрозору каламуть. На заході хмари погустішали, від них до землі звисали темні косми — падав десь далеко дощ. Посередині ж небо було чисте, хоч сонце також притуманилося. Коли проїжджали поливні машини, асфальт парувал. Обличчя в перехожих пітно лисніли, а шерех підошов здавався приглушений.

Повз мене проїхав тролейбус, що віз людей у гідропарк, був напхот набитий: люди поспішали до ріки. Я міг би й собі податися туди, але треба було зайти додому по плавки. Окрім того, я знав, пір на пляжі відчую нудьгу. Між юних оголених тіл, між людей, що залюбки використовують дозвілля, я відчував себе кепсько, хоч там міг зустріти й когось із знайомих. Тож я подався у букіністичну книгарню, сподіваючись на якусь знахідку,— це завжди приносило радість. Рився в книжках, але всі вони були знайомі. Тоді я мотнувся по інших книгарнях — все було без змін і там. Я зайшов у кафетерій і випив кави. Пити гарячу каву в таку спеку було дивацтвом, але я й хотів такого дивацтва. Здалося, я відчув простір, який існує між мною й Оксаною Свідерською. Оксана — ось що мене сьогодні по-справжньому хвилює! Вийшовши заміж за Володьку Кузьменка, вона не змінила прізвища, і я подумав, що даремно.

Відчув, що саме в цю хвилину Володьки Кузьменка нема вдома. Він подався кудись у справах, зрештою, зараз же робочий час. Оксана не працювала. Вона виховувала сина, але й сина біля неї зараз нема: відправили малого сюди, в Житомир, до баби. Я знову опинився біля пошти. Копійки в мене були наміняні, і я набрав Київ. Густий і частий дзвінок. Ні, моє передчуття не виявилось марне. В Оксаниній квартирі Володьки Кузьменка не було. Але не було й Оксани. Мій дзвінок розпачливо дзеленчав у другому місті, роздирав тишу квартири, де жила єдина жінка, про яку я хотів зараз думати. Я кричав тим дзвінком: усе, що ти хотіла, я здійснив, я вже вільний, мов пташка, і ми нарешті можемо розірвати замкнуті кола наших дол, можемо здолати свою тугу й неприкаяність. Я все ще не вірив, що Оксани нема вдома. Не вірив, що вона пішла разом з Володькою Кузьменком. "Господи,— волато моє серце,— скільки можна кричати в простір, колись-таки він мусить прийняти мій сигнал!" Але мій сигнал був голосом волаючого в пустелі. Я поклав трубку й вийшов з душної кабіни. Був самотній і безпорадний у світі.

Ні, я мушу повернутися додому. Мушу зібратися трохи на силі й заспокоїтися. Мушу відчутти хоч би ту радість, яку відчував сьогодні вранці. Ото сонце, що заповнило мою кімнату. "Оксано Свідерська! — безгучно заволав я, йдучи по мокрому після поливання хіднику.— Що ти робиш зі мною? Чому ти переколошкала мене знову і чому так дивно міниться у мене в очах світ?"

І тут я побачив сина Оксани Свідерської. Сина і її матір, яка тримала хлопчика за руку. Дитя було винаряджене в закордонне шмаття й виділялося серед інших. Білий чубок охайно зачесаний і розділений на дві половини. Я привітався до матері Оксани, і та милостиво мені кивнула. А може, навіть усміхнулася поблажливо — мене вона знала добре. Колись я оббивав їм пороги, але, здається, їй не подобався. Більше їй подобався Володька Кузьменко, бо той і школярем був старіший за всіх старих. Розважливий і практичний, незмінний посідач усіх високих шкільних посад... Я раптом відчув зненависть до цієї високої, тілестої дами, яка називалася матір'ю Оксани Свідерської,— це вона відшила мене від своєї дочки. Я був упевнений: оця зовсім не схожа з дочкою жінка примусила Оксану зачинити перед моїм носом двері. Але я був тоді наївний, не вірив, що мені піднесли дулю під ніс, тож весь вільний час блукав довкола дому Оксани

Свідерської.

Той дім я знаю добре. Він стояв у глибині порослого травною дворику, одноповерховий власний дімець на чотири кімнати, котрий снівся мені по ночах, біля котрого так часто тягло мене поблукати і в котрий не було мені доступу. До нього можна було підійти впритул з тильного боку, бо там завулочок, в який виходили вікна; я стовбичив у тому завулку, інколи кидав у шибки камінці, але вікна були глухі й німі, а раз до мене вийшов сам Володька Кузьменко. Широкоплечий і самовпевнений, з білявим, зачесаним назад чубом, він був утіленням плакатного позитивного героя, і я раптом дико заревів і безтямно кинувся на нього. Я готовий був учепитися йому в фізіономію обома п'ятірнями і здерти оту позитивну маску, але весь мій сказ пішов на ніщо. Володька Кузьменко в мене з-перед очей щез, хоч обоє ми знали, що годі мені, вузькогрудому хлипаку, битися з ним, спортсменом-розрядником. Ота його ганебна втеча приголомшила мене: що воно, гарячково думав тоді я, насміх чи облуда? Хай би він побив мене тут, під цими вікнами, я мав би від того більшу втіху. Але він утік, і я відчув себе таким безпомічним, що аж світ мені пожовтів. Заболіло серце, а сонячний диск став раптом оточений кривавою рамкою. І такою ж круглою рамкою окреслився Океани дім, паркан, навіть квіти. Я ступав блідий і сірий, а з землі виростала синя трава. Я йшов повільнісінько, ледве перебираючи ногами, адже плуталися вони в тій синій траві. В голові була одна тільки думка: чи це воля Оксани Свідерської, що ми не можемо зустрітися, чи, може, це воля Володьки Кузьменка й Оксаниної матері? Я йшов і тихо ненавидів їх обох, тоді як Оксану ще більше любив. Я думав: чи прийду сюди завтра і чи не повториться знову те саме? Чого виходив до мене Володька Кузьменко: битися чи миритися? Коли б битися, то навряд би він тікав, мабуть, хотів розправитися зі мною у мирний спосіб. І я пожалів, що так нерозважно кинувся на нього, треба було б нам погомоніти,, може, щось доручила переказати мені Оксана? Може, вона сидить зачинена в тому домі, а сторожем у неї Володька Кузьменко? Я думав щось таке чудне й дурне. Був одягнений у чорні штани і білу сорочку, і обличчя в мене було таке ж, як сорочка, я навіть подумав по-дурному: коли б притулити мене до дому, де чорний цоколь і біла стіна, то я б пропав би на тому тлі. Губи мені тремтіли так само, як тремтять і зараз, я розвернувся і подививсь услід матері Оксани Свідерської: була вона у квітчастому платті, заяскравому для її віку; здається, це плаття привіз із тих-таки закордонних поїздок Володька Кузьменко. Вона йшла повільна, пристосовуючись до ходи дитини, і та дитина не нагадувала мені Оксани так само, як її мати, бо та дитина була копією Володьки Кузьменка. Я вчився з ним разом від першого класу і помилитися тут не міг. Це Оксана прийшла до нас пізніше. Вона з'явилась у нашому класі вже дівчиною, в яку відразу закохалося чверть наших хлопців. Вона, здається, знала про те, бо завжди гордо носила голову; в неї були темні, як ніч, очі, довга прегарна шия, а волосся зашпилене з тою недбалістю, яку можуть собі дозволити тільки гарні дівчата. Вуста в неї були повні й різко окреслені, постать невелика й ледь-ледь повнувата — ця повнуватість і робила її дорослішою, ніж була; коли я дивився на неї, голова мені наморочилася, але я не соромився її і на кожному кроці давав знати,

що вона мені не байдужа. Тоді, в Ленінграді, ми відбилися від решти екскурсантів: вона пішла на мій поклик, а потім ще раз, коли ми блукали по Ермітажу, човгаючи повстяними, надітими на черевики капцями. Ми спинилися біля високих, видовжених картин Гюбера Ро-бера, роздивлялися химерні стовпи й арки, потім нас вразив темперамент Елізабет Лібрєн-Віже, а солодкавий Франсуа Буше примусив похихикати. Алєгоричний Пуссен надто хотів уразити глядача, щоб ми могли вразитися й собі, і його "Есфір" здалася нам вигаданою. Найдовше ми постояли біля жіночого портрета голландця Герарда Терінха — щось у ньому було таке, що нагадало нам сьогоднішню безсонну ніч.

— Слухай, Оксано,— сказав я, зупиняючись біля якогось тьмавого голландського пейзажу,— а чому ти пішла зі мною?

— Тобі неприємно? — спитала вона, роздивляючись убитого триста років тому птаха.

— Я надаю цьому немалою значення,— сказав я.— Правильно?

Вона мовчала. Розглядала заскліле око вбитого триста років тому птаха.

— Мені обов'язково відповідати? — спитала вона.

— Хотілося б,— відповів я, і мій голос прозвучав жалібно.

Вона позирнула на мене, і в її очах спалахнули іскри.

— Не знуджуй мене, Юрчику,— сказала.— Хіба не знаєш: той, хто надає всьому надмірного значення, нудний.

Я образився. Хотів не таких слів. Не хотів гратися в ката й мишу.

— Оксано, не жартуй,— сказав погрозово, і в мене затремтіли ніздрі.

В цей час і вийшов до нас із сусідньої кімнати Володь-ка Кузьменко. Ішов, тримаючи на вустах іронічну посмішку, очі в нього були примружені. Оксана ж, побачивши його, рантом кинулася йому назустріч, щось сказала про вбитого триста років тому птаха, він їй відповів, і луна від їхніх голосів розбилася об стіни. Тоді ввалилася до зали якась туристична група, екскурсанти шурхотіли повстяними капцями і попливли вздовж стін, роздивляючись картини.

— Не відбивайтеся від групи, — голосно сказав Володька Кузьменко.— Софія Наумівна послала мене розшукати вас — тут недовго загубитися.

Він подивився на мене трохи зневажливо, а трохи милостиво, але в глибині його очей я побачив сховані голочки.

Людське співжиття має в собі немало дивного й загадкового. Часом ми сходимося один з одним, торкаємося і розлітаємося, як метелики, щоб більше ніколи в житті не спів-дотикатися. Від таких зустрічей і легковажних стосунків у нас лишається спогад, легкий, як помах крил водяної бабки, чи, як її ще звать, водяної панни. Інколи це гіркий спомин, а інколи щось тепле й ефемерне. Але бувають зустрічі інакші, коли ми зв'язуємося одне з одним тяжко й нерозривно. Тоді доля дивно грає нами, безнастанно й безглуздо нас зіштовхуючи, і не завжди таке зіштовхнення — радість нам, а ще менше — щастя. Трапляється, що ми мучимо одне одного, а розв'язатися чи розлетітися сили в собі не знаходимо. Нас б'є, як б'ють хвилі два човни, що стоять

поруч,— тільки тріск од того.

Я усвідомлюю себе на якійсь вулиці, здається, кудись ішов, за кимось стежив, так, за матір'ю Оксани Свідерської та її сином; зрештою, вони сіли в тролейбус і поїхали в невідомому напрямку. Я провів їх поглядом, але сідати в той тролейбус не став. Мені захотілося підійти до будинку, в якому жила колись Оксана. За моїми передбаченнями топ дім має бути зараз порожній. Отож я й пішов по довгій, зарослій тополями вулиці, і мені на обличчя налітав пух. Цей пух неприємно подразнював шкіру, і я мусив врядити втирати обличчя. Далеко попереду спалахнула блискавка; чверть неба затягнуто синьо-чорною хмарию, яка повільно наповзала на місто. Неподалік од місця, де я йшов,— музей, і в ньому веде екскурсію Ольга Пісоцька. Ольга ніколи не пріє, навіть у найбільшу спеку, гірше переносить вона холод. Тоді її обличчя стає синювато-сизе, як оця хмара на небі, і вона, тобто Ольга Пісоцька, нагадує обскубану курку, яка за своє життя ні разу досхочу не наїдалася.

Я став такий озлоблений до Ольги ще до того, як випадково зустрівся в Києві з Оксаною Свідерською. Тоді я вже Оксани не пам'ятав. Вона зникла з моєї пам'яті і тільки часом стукалась у мої сни. У сни я її пускав, а вранці відчував меланхолійну печаль. Ця печаль тривала хвилин зо п'ять, бо відразу ж, як я прокидався, прокидалася й Ольга Пісоцька. Я тоді безтямно дивувався: що це за жінка в одній зі мною кімнаті, але Ольга починала вдягатися так, наче мене тут не було, і я розумів, що це жінка, для якої я буденна данність. Часом я думав: хто примушував мене одружуватися? Нудьга, самотність, чоловіча туга? Можливо, все разом. З цією жінкою я хотів уладити життя на раціоналістичних засадах. Хотів мати старшого друга й радника, хотів, кажучи відверто, комусь підкорятися: мати вже для цієї ролі не годилася. Я уявляв собі, що й сам холодний і розважливий. Я віддавався тоді науковим пошукам і думав, що саме така жінка, як Ольга Пісоцька, мені в цьому сприятиме. Саме тому підійшов до неї і запропонував провести її додому. Ми тоді затримались у музеї, готуючи нову експозицію, була зима і надворі стемніло. Ольга Пісоцька сухо всміхнулася і згодилася, щоб я її провів.

Заметіль кружляла по вулицях, гралася з перехожими, засипаючи їм очі. Ольга затуляла обличчя рукою, а другою рукою притримувала поли пальта, ніби та заметіль заявила себе кавалером. І отой немічний рух, оте стуляння пілок пальта зробили мене сентиментальним і дурним. Я зупинив Ольгу й поцілував її в сині, крижані губи. Вона не пручалася. Потім ми пішли далі і розмова наша стала тепліша. Від тої розмови ми зігрілися, і коли я поцілував її губи вдруге, вони холодні не були. Не були вони й гарячі, але я відчув, що переді мною все-таки жінка.

"Ах, Ольго,— меланхолійно думав я.— Чи винувата ти, що я не послухався тоді голосу плоті? Адже плоть моя німувала, вона була від тебе не холодна й не гаряча. Просто туга звела мене з тобою!"

Ользі Пісоцькій не було з чого вибирати. Була дівчиною перезрілою і, коли б не я, залишилася б у дівках. Її єство вже згоджувалося з цією конечністю і вже почало виробляти комплекси, характерні для старих дів. "Вона недаремно так

невдоволилася,— подумав я, повертаючи на вулицю, на якій колись 'мало не розбив свого серця.— Щось я у ній, одружившись, порушував".

7

В цей час світ спохмурнів. Сизо-синя хмара висіла в^е над головою, а я стояв у завулку, дивлячись на вікна, де колись жила Оксана Свідерська. Я не вірю у велику емоційну силу спогадів, але вірю в незагашені почуття. Через це мені увіч здалося, що дужа сила схопила мене, пожмакала, як непотрібний шмат паперу, і віджбурила геть,— я летів, збитий у кулю, щоб упасти вже в іншому часі, саме тому, коли біля цих вікон розігралася уже згадана мною сцена з Володькою Кузьменком.

Пізніше ми зустрілися тут ще раз. Я знову заревів і кинувся на Володьку, майже вірячи, що й цього разу він чкурне від мене, як заєць, але щось лупнуло мене в надбрів'я, і червоні м'ячики застрибали перед очима. Тоді я почав скажено гамселити те, що було обличчям Володьки Кузьменка, але другий удар, уже в підборіддя, відкинув ме-пе в кропиву, що росла під парканом. Я гупнувся спиною об паркан і намагався виборсатися з палючого зілля, щоб знову кинутися на Володьку.

— Ти бельбас! — сказав крізь зуби Володька Кузьмен-ко.—Чого сюди лазиш? Хіба не бачиш, що вона не хоче тебе?

Я витер закривавленого носа.

— Хай скаже мені сама.

— Так уже хочеш почути? — спитав Володька Кузьмен-ко, криво всміхаючись.

— Не тільки хочу, але й вимагаю,— сказав я.— Бо коли вона не скаже того сама, ходитиму під цими вікнами до кінця віку.

Володька дурнувато хихотнув, пригладив волосся й пішов, а я стис у руці каменя — камінь той нестерпно пік мені руку, так хотілося жбурнути ним у ту самовпевнену спину.

Вийняв хустину і почав стирати з обличчя кров. Обтрусив зі штанів землю, а зеленого соку з білої сорочки йе обтрусиш. По тому зирнув у небо крізь сітку із гілля крилатого клена; тоді також збиралося на грозу. Я ходив по завулку й чекав. Хотів позирнути їй у вічі і бажав, щоб так само вчинила й вона. "Давай станемо одне супроти одного,— казав їй подумки, вимірюючи кроками завулок,— і чесно скажемо правду".

Ми зустрічалися після тої ночі в Ленінграді не раз і не двічі, а майже весь десятий клас. Це правда, Оксано, хотів спитати я, що водночас ти зустрічалась і з Володькою Кузьменком? Мені про це сповістив, підхихикуючи, Вітька Піденко. Я не повірив йому, Оксано. Не повірив, що один тиждень ти присвячувала мені, а другий Володьці Кузьмен-ку. Одного тижня цілувалася зі мною, а другого — з Володькою. Для десятикласниці цього забагато, ти не вважаєш?

Що ж сталося потім? Чому перестала до мене приходити? Ах, тобі важко було витримати подвійну гру! А може, довідалася про те твоя мама? У твоєї мами був улюбленець — і ясна річ, не я. Бо в мене тільки голова на плечах, а окрім того, ні тіла, ні обличчя, ні "позитивної" програми в житті. Але я вмю любити, Оксано! Цього тобі мало? Коли мало, скажи, я піду від твого будинку і не клеїтиму з себе ідіота; але коли

та парочка, мати й женишок, примушують тебе забути мене, то я закопаюся тут, перед твоїм домом, і не відступлю. Я вкраду тебе, і нехай тоді нас пошукають.

Отакі думки нуртували в мені, коли я чекав на вирішальну зустріч з Оксаною Свідерською. Було літо. Ми вже закінчили Десятий клас, і кожному з нас треба було думати, куди податися. Вступати чи шукати роботи. За кілька тижнів, можливо, розлетимося, і це могло б бути навік. Але я не міг розлучитися з Оксаною просто так: мені конче треба було взяти з неї слово на майбутнє.

В цей час в одному з вікон, біля яких я дефілював, відчинилася квартира, з неї висунулася рука і на дорогу впала складена вчетверо записка...

Людина дивна істота. Часом вона буває по-смішному впевнена в своїх діях і може переконувати себе, що в тій чи іншій ситуації поведеться так, а не інакше. Але є у кожному з нас "я" затамоване, "я" замуроване — ось він, справжній наш володар і керівник. Це він штовхає нас на вчинки, які потім не можемо пояснити, бо не знаємо того свого ворога. Той ворог наш затишно згорнувся на споді душі й хропе. І сниться йому те, що відбувається з нами насправді. Сняться йому наші думки й наміри, наші добрі й лихі помисли, крізь сон він часам лайнеться а чи й хихикне. Так він і стежить за кожним нашим кроком, за кожним порухом мислі і за кожним нашим бажанням. Але він все-таки спить. Бо знає, що поки що йому в нас нічого робити, поки що він може порозкошувати безділлям, і хай людина викаблучується як заманеться. Прийде момент, і він скаже своє слово або примусить людину нагнутися й узяти в руку камінь...

Камінь зі свистом прорізав повітря — дзенькнуло, посипалося скло, і замість шибки — чорна прірва, і та прірва — душа моя зболена. Хтось закричав у тій чорній пітьмі, начебто камінь ударив його в обличчя. Таки хтось підглядав за мною за тією шибою — хтось злорадівний. Я йшов, покинувши на стежці зіжмакану паперову кульку, не бачив світу, а тільки фіолетові тіні,— сльози розмивали той фіолетовий світ. Я був сліпий і глухий і через те не знав, куди іду й навіщо. Все закрутилося, завертілося, і я замотав головою: якийсь сквер і порожня лава, я сів на ту лаву. Хтось, здається, на мене дивився, хтось, здається, в мене щось запитував, але я нікого не слухав, був-бо глухий; зірвався з лавки й побіг бозна-куди, здається, вниз, по стежці, що вела між заростів дерези; якась фіолетова тінь сахнулася від мене, бо я мало не збив її. Коли ж не стало сил, упав і лежав хрестом на фіолетовій траві, а на мене з кручі, по якій я щойно біг, осипався зворушений мною ж пісок.

Тоді я, здається, знепритомнів і в тому півнепритомно-му стані побачив візію, яка вже являлася мені. Я уздрів залитий сонцем берег, зелену траву, кущі верболозів, по тій траві поміж верболозів в'юнилася ледве видна стежка. Я повільно пішов по тій стежці і чим далі відходив, тим більше заспокоювався, бо повітря довкола стало перламутрове, а десь високо-високо, може, й на хмарі, задзвонив золотий соловейко. Я звів голову й побачив величезну крону із срібно-зеленим листям; так, я стояв на невеличкій леваді, на якій росло три осоки,— напевне знав, що під деревами є криничка, я маю підійти до неї й напитися. Тоді оживу для другого життя, адже воно в мене тільки починається; тоді забуду всю ту огидь, якою обріс зараз, а фіолетові літери

на аркуші паперу вицвітуть і щезнуть — я побачу перед собою чисте, біле поле, на якому захочу списати свої письмена,— ось він палімпсест: надія моя на оновлення...

8

Я не помітив, як пішов дощ; стояв у цьому, до болю' знайомому завулку, в якому не був аж п'ятнадцять років, гостро й дивно переживав усе заново. Здалося, що в кропиви й досі має валятися зіжмаканий аркуш паперу з Оксаниною запискою,— я навіть озирнувся; а друге, що мені здалося: до шибки ближнього до мене вікна на мить притулилося, але одразу й відсахнулося жіноче обличчя. Радісна здогадка промайнула мені в голові: як я не здогадався раніше! Ну, звісно, всі оті дзвінки в Київ — мана. Оксана тому й не написала, бо вона тут, за цими шибками, можливо, приїхала тільки щойно і вже телефонувала мені додому, а що трубку взяла моя мати, то спитала якогось Геннадія Карповича; я так само питаю про якусь Ірину Кононенко, коли трубку в Києві брала не Оксана чи коли не впізнав її голосу. Це був наш теперішній пароль; мати, звісна річ, відповіла, що ніякого Геннадія Карповича у нас нема, що помилилися номером; потім вона мені скаржитиметься, що весь час дзвонять нам якісь люди й морочать голову з тим

Геннадієм Карповичем. "Витівки АТС",— скажу я і матиму немале задоволення, бо вже знатиму, що мені конче треба буде зв'язатися з такою собі Іриною Кононенко, таємничим інкогніто, дамою в масці.

Я засміявся, такою простою здалася мені можливість за-раз-таки побачитися з Оксаною Свідерською, % бо то, може, вона мигнула там за склом. Я взяв камінчика і легенько кинув його в шибку: "Дзень!"

Тиша навколо. Тихо й повільно крапає дощ, краплі великі і льопаються одна від одної на метр чи півтора. Я знаю, що Оксанина мати з онуком десь блукають по місті: вони поїхали тролейбусом № 5, який везе у протилежний од цього дому напрямок. Тож можу обійти цей дім і вільно постукати в двері: за ними може бути або Оксана, або ніхто. Володька Кузьменко напевне зараз у Києві, я ж бо чув його голос, а цей голос я не сплутаю ні з яким. Ненавиджу той голос: розважливий, самовдоволений, не голос, а реклама про корисну споживність ставриди. В крайньому разі я міг би попросити притулку від дощу, бо кілька крапель уже боляче вдарило мене по маківці.

Я побіг, ніби страус, хльостаний холодними й важкими краплями, завернув на вулицю і за мент був у дворі, густо зарослому травою; дощ уже лупив мене навідмашку, і я скочив під ганок геть покрапкований. Застукотів у двері, і глуха луна відповіла мені. Я застукотів голосніше, бо з мене ще не вивіялося переконання, що Оксана таки тут, але знову тиша і знову глуха луна. Я стояв під маленьким ганочком, а з трьох боків од мене висіло по прозорій водяній стіні.

— Коли ви до Свідерських, то їх нема,— почувся високий жіночий голос.

У дворі стояв не один, а два будинки. Другий мав веранду, зарослу диким виноградом, в просвіті стриміло кругле, добродушне лице.

— Давно вони цішли? — спитав я.

— Стара з онуком години з півтори. Вас там не мочить дощ?

— А як мочить, то що? — спитав я.

— Могли б до мене перебігти. Перестояли б,— добродушно запропонував голос.

— Поки до вас добіжу...

— І то правда,— сказав голос.— Може, з яким ділом до них?

— Хотів спитати, чи приїдуть цього літа молоді,— сказав я.— І коли?

— Вони щоліта приїжджають,— сказало обличчя.— Цього року, правда, той десь за кордони подався. Може, сама Оксана приїде... Вам до Оксани чи до того?

— Я з ними в одному класі вчився,— сказав я. Краплі залітали в мій ненадійний сховок, і я вже мок.

Коли з'явлюся додому мокрий, в матері це викличе паніку. Буде гріти мете й кутати, парити ноги й заварювати липу. Я відчув у роті смак малинового варення, якого терпіти не міг.

— Значить, побачитися захотілося,— сказав голос.— А телефону їхнього не знаєте?

— В них є телефон?

— Ясна річ. Це для того, щоб з Києвом балакати.

— І ви знаєте номер?

— А він мені навіщо? Я, коли хочу щось їм сказати, то отак, як до вас, кажу. По нуль дев'ять спитайте...

Це я мусив би знати і сам. Мені стало тепліше. Дзвонитиму вряди-годи сюди й питатиму Ірину Кононенко. "Тут ніяка Ірина не живе",— сухо відповість Оксанина мати.

Я раптом подумав, що дощ може пригнати сюди Оксани-ну матір зі внуком. Пікантна вийде ситуація: треба вшиватися звідси, і якнайскоріше.

— Може, щось скажете передати,— озвався люб'язний голос.

— Та нічого,— мовив я відвертаючись, щоб стара не запам'ятала мого обличчя.— Я так прийшов, без діла...

— Ну, коли без діла...— кругле лице позіхнуло.— Вже добре змокли?

— Ні, тут сухо,— трохи сердито сказав я, обличчя мені, видно, посиніло, а холод почав пролазити в груди.

— Таке дощове літо,— сказав голос.— Я оце сиджу й думаю: чи не тому це, що там угорі небо трусять?

Я засміявся. Губи в мене були, видно, теж сині, а тіло почав пробивати трем.

— Оксана з чоловіком часто сюди приїжджають?

— Оксана часто, а чоловік її ні. Він там, у Києві, пішов угору. По закордонах їздить.

— А востаннє коли Оксана була?

— Десь, може, з тиждень тому й була,— сказало обличчя і знову позіхнуло.— Сиро стає!

Власниця круглого обличчя звелася зі стільчика — це виявилася низенька й товстенька жіночка. Вона спокійно зирнула на мене і знову запропонувала перестояти дощ у неї на веранді. Але в цей мент дощ раптом припинився, наче хто вгорі перестав доїти небо.

— Вя^е й по дощу! — захоплено сказала маленька й товстенька жіночка, і ми

якнайчемніше розкланялися.

Мені вже давно треба було покинути і цей двір, і ганок: невідь-чому починав бентежитися й непокоїтися. Вулиця, по якій простував, полого підіймалася вгору, і по узбіччях з джеркотом мчали струмки. Струмки впливали і з підворіть, і мені доводилося перестрибувати їх. У цьому світі я, здається, не все розумів. "Оксана часто сюди приїжджає",— думав я тупо, аж стукотіло мені від того у скронях, і цю думку я не міг перелізти, як жучок бадилину. Інформація, яку я так несподівано одержав у колись Оксаниному дворі, чомусь суперечила, щось перекреслювала в мені, дратувала й пригнічувала. Я зрозумів, що не хочу про те думати; не хочу нічого вгадувати,— надто болісно мені від того робилося...

Вже півтора року тягнеться ця історія, обставлена з такими засторогами, начебто йдеться про державну таємницю. Йшлося, однак, про речі простіші, речі, можна сказати, банальні, і на стороннє око такими вони могли б і здатися, коли б так дуже не— зачіпали. Банальність, думав я,— це те, що одразу впадає в око, що іншому відоме давно, але, з другого боку, банальність — це вічні людські проблеми, які повторюються з такою обридливою одноманітністю, що людина від них уже й відмахуватися стала. Але є в моїй історії щось більше за банальність, є тут історія людської душі, і передовсім моєї. Ольга Пісоцька мала рацію: я небагато досяг у житті, і хоч маю якісь духовні інтереси й пописую "статейки", за визначенням тої-таки Ольги Пісоцької, бажання дертися по суспільній драбині в мене нема. Я з тих комашок, які бабраються у своєму мікросвіті і знаходять у тому втіху, але для цього мені потрібен спокій і забезпечені тили. Мені, кажучи відверто, треба доброї, спокійної й люблячої жінки, і я тоді напевне заспокоюся. Отже, мій ідеал невеликий: хочу мати спокійну службу, мати змогу спокійно ритися в книжках, їздити, щоб відвідувати великі бібліотеки й архіви, а вдома мати мир і лад. Мені було б любо до півночі засиджуватися біля столу, читаючи фотокопії старих рукописів, і поступово пізнавати їхню суть. Я хочу написати кілька досліджень з історії книги і дещо про барокко. Займатися цим — для мене значить жити!

Але так думати я можу тільки в ясні хвилини. Тоді я чітко бачу й розумію формулу свого ідеального "я", і досягти того не така вже хитра штука. Але, окрім того ідеального "я", існує ще той другий, що сидить у нутрі нашому, невпізнаний ворог наш, є люди, які замість думати, як улагодити життя Олижнього, воліють дбати перш за ЕСЄ про блага власні. Отут і з'являється плужниківський "музей дрібниць". В темні хвилини я уявляю себе оточеним тими дрібницями, якимись напівідіотичними проблемами, образами, хибними передчуттями — дивна какофонія, що навалюється на душу; я уособлював все те воїнство, яке йшло на мене, щоб подолати а чи попрали. Ішли на мене недобрі помисли, облуда, потреба маніпулювати; я прочував у собі зачатки жорстокості й черствості, байдужості й обридження. Я був оточений, як середньовічна людина, бісами: безліччю емоційних, інтелектуальних накладок, голок чи шипів, об які так легко поколотися. Мій дух почав утомлюватися від усього цього, бо саме тільки змагання з Ольгою Пісоцькою на тему про "овес та гречку" могло б довести мене до

божевілля. Якось так виходило, що в своїх непогодженнях ми не йшли одне одному назустріч, а ступали навкоси; наші думки часом і не зіткалися: я говорив одне, а вона розуміла інше, отож не раз і я не міг збагнути того, що розуміла вона. "Чому ви вирішили розвестися з дружиною?" — спитав у мене суддя. "У нас біологічна несумісність",— відповів я, і Ольга Пісоцька здивовано на мене видивилася. "Але ж дитина у вас народилася нормально?" —резонно зауважив суддя, і я промовчав, бо не хотів повторювати банального "не зійшлися характерами". Зрештою, я таки щось сплів на цю тему, але все то були порожні слова. Суть лежала глибше: ми з Ольгою Пісоцькою колись чудово справилися з переекспозицією музею, в якому разом працювали, але ми з нею бездарно засипалися, коли почали ладнати експозицію власного "музею дрібниць",— кожен хотів, щоб пригоджали йому, а відтак усе полетіло шкереберть. Ні, не моя випадкова зустріч з Оксаною Свідерською стала причиною нашого розладу з Ольгою, вона була його результатом.

9

Півтора року тому мене послали у відрядження в Київ. Влаштувавшись у готелі, я вийшов прогулятися по Хрещатику. Мимохіть роздивлявся перехожих, і раптом до мене кинулася жінка з дивно знайомим обличчям. Я схопив її за руки й міцно стис; ми радісно всміхалися одне одному і повелися так, як ведуться при зустрічі давні друзі, начебто між нами й не було довгої розлуки із забуттям. Пізніше я сам здивувався, що вчинив саме так. Може, це сталося тому, що я потрапив у чуже місто і хоч трохи тут побув, устиг відчутти неприкаяність провінціала, який безнадійно губиться в юрмовиськах на вулицях: йому здається, що тут, у цьому тлумі, він пропаде. Оксана зраділа нашій зустрічі, здається, цілком щиро, а бачити таку несподівану привітність од гарної, ошатної, навіть вишуканої жінки було дуже приємно, тим більше, що ця жінка приходила в мої сни впродовж усіх довгих років, які ми не бачилися; я навіть не зауважив у її зовнішності великих змін, хіба що в юності вона була повніша й кругловидіша.

Оксана відразу ж узяла мене під руку, і ми стали повноправним складником юрби, яка вирувала навколо; ото тільки я весь час відчував незручність, що недовладно вдягнений и виглядаю побіч цієї жінки, як щось із нею цілком неспівмірне; вона навіть пахла якось особливо, пізніше я здогадався, що це специфічний дух закордонної одежі, до речі, подібним запахом були просякнуті й мистецькі альбоми, які я пізніше розглядав у неї вдома,— Брейгель, Босх, Архипенко і Пікассо. Тут же, на вулиці, я ніяк не міг прийти до тями: Оксана розпитувала про наше місто і скаржилася, що дуже за ним скучає. "Я не була там сто літ,— сказала вона,— мені навіть сниться наш двірник і прирічкові кручі. Господи, скільки минуло відтоді?"

— Невже не відвідуєш матір? — спитав я, бо знав, що її матір нікуди з Житомира не від'їздила.

— Повіриш,— сказала Оксана,— коли яблуко відірвалося від гілки, то воно котиться, котиться! Колись воно й справді не відлітало далеко, тепер же час швидкого транспорту...

Я не зовсім зрозумів її алегорію, може, вона говорила просто так, аби підтримувати розмову. Я почав оповідати з нудними подробицями, що мене привело в Київ, але Оксана поклала на мою руку гарячу долоню. ^

— Вибач,— сказала.— Я дуже й дуже рада, що ми знову зустрілися. Зараз я біжу, бо в мене отако справ,— вона показала рукою, наче розрізала собі горло,— але коли ти відвідаєш мене, ну хоч би сьогодні ввечері, то ми набалакаємося по зав'язку. Справді, в мене аж душа стогне, так я скучила за Житомиром.

Я дивився на неї незмигну. Щось мене раптом остудило, щось віддалило від неї, щось нагадало колишнє — заболіло мені, чи що? Оксана кинула на мене оком і засміялася тонко-дрібно.

— Володьки зараз нема,— сказала прихватцем.— Володька вояжує.— Вона зробила широкий рух, і по її обличчі пробігла тінь.— Зробиш мені велику радість, коли прийдеш,— докинула сердечно і залишила мене стовбичити серед юрмовиська зі шматочком паперу в руці, на якому написала кілька цифр. І так порожньо зробилось навкруги, так самотньо, що я відчув: у цьому велетенському місті особливо незатишно буде мені ввечері. Коли він прийде, той вечір, і я забуду про справи, які крутитимуть мною, як дзигою, коли втомлюся й вичерпаюся, а дзига захитається, піде вихиласом, а по тому зморено ляже на підлогу, я відчую рану в грудях. Тоді червоне світло розіллється по шибах, а коли воно спливе, бузковий сутінок поплете на вулицях прозорі мережі, і мільйони людських дзиг раптом почнуть, заточуючись, стишувати свої оберти. Тоді я спинюся у дверях балкона, дивитимусь на місто і збагну, що встояти мені у змаганні з тією жінкою не судилося, що колись я даремно клявся забути про її існування, що вже знову нищий і нема мені ніякого порятунку.

— Вечір пишнів за вікном, духом відцвітаючого квіту повіяло на мене — у парку навпроти цвіли акації. І цей парк аж кипів од барвистих платтів та білих чи й барвистих сорочок. Люди розбивалися попарно, і я вперше за весь час пожалів раптом Ольгу Пісоцьку. Вона десь там далеко вела за руку нашу донечку, наша донечка щось їй шепеляво розповідала, а мати моя стояла, як оце я, біля вікна і дивилася на невістку порожніми очима. Вона не любила невістки і була майже байдужа до внуки, хоч вовтузилася з нею цілими днями: в ясла й садок дитину не віддавали. Зараз мати опинилася сама в порожньому домі, і їй сумно й незатишно, бо любила вона в цілому світі тільки мене, а я у цьому великому місті роз'їдався тугою. Ольга Пісоцька, думав печально я, мала надто багато невідповідного зі мною, ми одна із тих пар, що не повинні єднатись, але чи вона в цьому винувата? Чому я простяг тоді до неї так нерозважно руку, навіщо почав цілувати її холодні губи? Чому наступного дня не забув про це, міг іще врятувати й себе, і її, чому при новій зустрічі всміхнувся до неї, як до близької людини? Адже знав, що вона незахищена й самотня у світі, що вона через те безвільна, що вона, зрештою, у тому періоді, коли мусить піти на принагідний погук. Адже і вона по-своєму хоче щастя, людського тепла й погодженості. Колись вона кохала, і я довідався про це від одного знайомого: її коханий був зовсім не схожий на мене — високий і сильний і не вельми з нею церемонився. Він і покинув її, не вельми

церемонячись, а вона затаїла з того часу його фотокартку і тримає між своїх паперів. Одного разу я учинив непристойність і зазирнув у них: метрика, диплом, листи, яких я читати не став, фотокартки якихось дівчат, з якими колись дружила,— між тих фотографій ховалася й та, що мене цікавила: мордатий хлоп'яга з таким густим і жорстким чубом, що не треба було його й зачісувати. Дивно, не ревнував я її до того давнього зальотника, бо невідь-чому, думаючи про нього й Ольгу, відчував жаль. В той же пам'ятний вечір у Києві я чомусь пригадав саме цю історію: зальотник був хлопець справжній, і Ольгу Пісоцьку я взяв не дівчиною. Вона призналася мені в цьому, заливаючись слізьми,— це було ще тоді, коли я вірив, що, може, й люблю її. У благородному пориві я втішив її, збрехавши, що і я такий самий, що і в мене була історія; ні, не про Оксану Свідерську я їй оповів, а про якусь учительку, коли ми пішли одного літа з дітьми в похід, і от... Я був червоний, як мак, оповідаючи все це; Ольга дивилася на мене розширеними і ще засльозненими очима, дивилася так пильно, наче конче Хотіла переконатись, що я не брешу.

— Ти переспав з нею, а потім? — спитала вона раптом.

— Що значить — потім? — здивувався я.— Потім — нічого!

— То ти, виходить, мерзотник? — спитала вона, розтягуючи в усмішці тонкі губи.— Такий, як і той!..

І я раптом збагнув: моя шляхетна самопожертва ні до чого, мій святий порив підтримати Ольгу в цю сокровенну хвилину сміху вартий; вона не збагнула ні моєї жертвовності, ні моєї облуди, а вмить ототожнила мене з тим брутальним, що було в її коханцеві, а любові своєї при цьому не додала. Я зрозумів, що вона буде мені вірною жінкою, що посилено задовольнятиме мене знову-таки як жінка, але цього жахливо мало, щоб іти разом через житейське море,— вона ніколи мене не шануватиме. Тут був якийсь дивовижний нонсенс, адже виправдовувалася вона, не я — чому ж я лишився винуватий? "Винуватий тому,— сказав я тоді сам собі,— що існує Оксана Свідерська ". Так, моя вина в тому, що живе на світі така дівчина, а я одружився з іншою.

10

Сьогодні фатальний день. Якось вийшло, що ноги мої подалися знайомим шляхом і я опинився біля музею саме в той час, коли на східцях стояла Ольга Пісоцька,— завжди виходила на п'ять хвилин подихати повітрям, провівши екскурсію.

— Добре, що ти явився,— сказала вона.— Я вчора хотіла телефонувати тобі.

— Що сталося? — спитав я.

— По-моєму, в нас є немало проблем, які треба вирішити.

— Хочеш забрати тахту, пуфик і тазик?

— Твій гумор не до речі. Нам треба поговорити про наші стосунки надалі. Не забувай, що в тебе є дитина. Окрім того, хотіла тебе бачити директорка.

— Вона теж говоритиме про нашу дитину?

Ольга Пісоцька зміряла мене зневажливим поглядом. Це був надто знайомий погляд, і я відчув те, що завжди: легкий смуток і покору.

— Я зобов'язуюся платити на дитину визначений державою процент,— сказав я.

— І це все? — важко задихала Ольга Пісоцька.— І ти вважаєш, що совість чесної людини буде в тебе задоволена?

— Совість чесної людини? — спитав я смутно.— А чи є совість у нечесної людини?

— Не блазнюй,— гостро сказала Ольга Пісоцька.— Не такий ти розумний, як удаєш.

— О, воістину! — покірно сказав я.— То що мені робити: розмовляти з тобою про дальші наші стосунки чи йти до директорки?

— Чому покидаєш музей? — спитала Ольга Пісоцька.— Думаєш, з нашим фахом легко влаштуватися на іншу роботу? Та й куди ти підеш?

— В розносники телеграм,— сказав я.— Читав сьогодні оголошення.

— Не блазнюй! — гостро сказала Ольга Пісоцька.— Ніхто тебе, людину з вищою освітою, туди не візьме.

Вона пояснила мені ситуацію з убивчою логікою. Годилося поклонитися й подякувати. Але я вже не хотів блазнювати.

— Чи обов'язково так зразу з'ясовувати наші стосунки,— сказав я.— Можна зачекати, давай заспокоїмося. Я, зрештою, маю право на місячну відпустку і хочу її відгуляти. А потім почну думати: де, куди і що. Вас це влаштовує?

— Хочеш мене одурити? — з тонкою усмішкою на вустах сказала Ольга Пісоцька.— О, я добре знаю твою підступну вдачу! Хочеш влаштуватися на роботу з малою зарплатнею, щоб менше ішло твоєї-таки дитині?

— Чи може бути менша зарплатня, як у працівника музею? — спитав я.

— Тільки запам'ятай,— сказала Ольга Пісоцька,— мене ти не одуриш. Зрештою, коли хочеш, можемо дійти простішої згоди: не обов'язково тобі платити через бухгалтерію. Можна домовитися, та й взагалі, навіщо ускладнювати стосунки?

— Як сприйняли твоє повернення вдома? — спитав навіщось я.

— Мама каже, що сподівалася цього. Що вона ніколи не мала до тебе довіри.

— Твоя мама прониклива,— мовив я.— Через це мені ліпше сплачувати установлений процент через бухгалтерію. Бо я й сам не викликаю у себе довіри.

— Хоч одне слово правди сказав,— тонко всміхнулася Ольга.— Твердо вирішив з музею піти?

— Заяву про це я написав два тижні тому, а сьогодні маю право не вийти на роботу.

— О, в тебе все продумано. Знаєш, я підозрювала, що ти негідник, але не думала, що в такій мірі.

— Прощу довести,— мовив я з тою чемністю, яка завжди гнівила Ольгу.

— А тобі треба докази? Та коли навіть вислухати, що оце тепер наплів...

— Madame,— сказав я спокійно,— саме тому я хочу змінити місце роботи...

Ольга Пісоцька зморщила лоба.

— Чому це "тому"? — перепитала: асоціативне мислення було не для неї.

— Щоб нам не вести розмов, в яких би я виступав як негідник. Хіба не хочеться цього й вам?

В очах Ольги Пісоцької спалахнули небезпечні вогники. у

— Так, ти Чорний,— сказала вона.— Прізвище тобі ли-чить.

Це вже було щось схоже на асоціативне мислення, і я розвів руками.

— А ви, *madame*,— Пісоцька, і ніде нам від того дітися.

— Перестань мадаматися,— сказала Ольга.— Мені в печінках це сидить...

Здається, вона почала сердитися. Але це вже не несло мені небезпеки, як раніше. Я міг повернутися й спокійнісінько піти геть, і це також залишилося б без наслідків, принаймні вона не виговорюватиме мені кілька годин: на роботі, удома, після так званого кохання в ліжку — розкіш яка; навколо чудовий день, синьо-сизу хмару поволочило за обрій, і половини її як не було; вона обливала якогось іншого дивака, що сховався під ґанком власних юначих спогадів чи сентиментів. Еге ж, непогано сказано, добродію Чорний! Сідайте на білого коня, золоті остроги — в боки, і гайда у вільний степ, доки той кінь не стомиться чи не скине вас — ось вона воля! Ви, здається, добродію Чорний, з тих першокласних бельбасів, у яких усе по шаблону вирізане: ну, що нового чи цікавого у вашій історії? Те, що ви зустріли через багато років особу, яку колись палко кохали (а хіба оце "палко кохали" — не обридливий штамп?) і зуміли з нею відновити стосунки? Ця жінка має всі підстави називати вас негідником, а може і в пику затопити, як чинила вже якось, коли ви її вразили гострим словом.

— Я гідний вашого прокляття, *madame*! — покірливо сказав я.— І хочу бути перед вами чесний. Я виплачуватиму вам належний процент на дитину, а коли дозволите, часом забиратиму її до себе. На стільки, на скільки дозволите, бо дитину приписали вам, а не мені. Тахту, пуфика й тазика я зобов'язуюся вам доставити, можете про це не турбуватися. Що іще? — я потер собі лоба.— Не підкажете, що іще?

— Скотина! — процідила Ольга Пісоцька і, різко повернувшись, пішла в гостинно розчинені двері музею. Її захисного кольору плаття шаруділо, ніби бляшане, постать у неї тонка, суха, ноги маслакуваті, ззаду зібрано у вузол рідке й вилиняле волосся — я дивився на цю постать широко розплющеними очима і не міг збагнути, про що розмовляв з жінкою, котра спортивним, твердим кроком віддалялася від мене. "Агов! — нагадав я собі.— А директор! Ти забув, що існує ще директор, чи то пак директорка, і вона хотіла тобі щось сказати. Окрім того, мусиш узяти в секретарки обхідний лист і обійти з ним кого треба". Ага, я не здав у бібліотеку однієї книги, дуже гарної книги, якої в мене нема, на жаль! Як добре було б поставити її собі на полицю. Ні, ви надто порядний, добродію Чорний, хоч і маєте таке темне прізвище, ви здасте цю книгу, й обхідний лист вам директорка підпише. Але для цього треба буде приходити сюди ще раз. А на порозі стоятиме Ольга Пісоцька й обов'язково втягне в балачку, перш ніж пропустити в розчинені двері.

Директорка радила мені поки що роботи не покидати.

— Не думайте, що ви такий незамінний,— відверто сказала вона.— Ми на ваше місце швидко знайдемо людину, але поки вона освоїться з нашою роботою... Літо, самі знаєте, пора в нас гаряча, треба обслужити екскурсантів... Чи, може, ви щось уже нашукали?

Я нової роботи собі не нашукав.

— Як вам так важко працювати з дружиною,— сказала директорка, забувши

уточнити: колишньою дружиною,— то я обіцяю, коли мине літо, перевести вас у музей Короленка — там напевне під осінь звільниться місце. Не втратите безперервний стаж...

Директорка була ділова жінка. Ділова і по-своєму закохана в музей. Колись вона учителювала, стала директором школи, її перевели на це місце за рішенням згори, і вона спершу ніяк не хотіла до нас іти. Була із тих жінок, які, розвівшись з першим чоловіком, капітально про нього забувають, а весь свій пал віддають чоловікові новому. "Новим чоловіком" став наш музей, і директорка віддалася йому безроздільно. Бігала, вибивала, просила: стягувала у свій новий дім усе, що мало музейне значення; організовувала експедиції по селах за вишивками і застарілими предметами побуту — я в неї навіть у любимчиках ходив, бо в експедиції посилали передусім мене. Зрештою, тут, у музе'ї. я себе некепсько почував, здається, був створений для цієї роботи.

—• А чи не могли б ви перевести в музей Короленка Ольгу Пісоцьку? — спитав я, і директорка аж отетеріла: на такий поворот у моїх думках вона не сподівалася.

— Ольга Станіславівна — чудовий екскурсовод,— сказала вона,— але ви мені і справді потрібніший. Я хотіла, щоб ви трохи поїздили по Поліссі. Ще рік-два, і все старе звідти вимететься, як з інших менш глухих куточків. Коли Ольга Станіславівна не проти, я могла б організувати її перехід, але треба, щоб вона захотіла. Може, ви з нею домовитеся?

— Я? — моє обличчя було, певне, дурнувате, бо директорка засміялася.

— Не хочу влезати у ваші стосунки,— сказала вона,— але мені щиро жаль, що ви розлучилися. Така славна пара, та й для музею це було непогано. То що вирішили?

Я не був готовий до таких швидких рішень.

— Треба подумати,— сказав я.— Чи не могли б ви мене зараз послати у відпустку?

— Але я влітку відпусток науковим працівникам не даю,— сказала заклопотано директорка.— Самі знаєте, який у нас гарячий час.

— Катерино Михайлівно! — сказав я і подивився, як учень на вчительку, коли хоче виправити четвірку на п'ятірку.

— Ви такий упертий! — сказала директорка й підхопилася: десь їй конче треба було поспішати.— Коли я вам дам улітку відпустку, що скажуть інші?

Вона вже пішла з кабінету, а я трюхикав слідом. В цей час задзвонив телефон, і вона змушена була повернутися. Говорила в трубку з трохи наївною рішучістю, хтось там по той бік дроту її розсердив, і вона закипіла, заперечалася, почала щось доказувати. Я став у кутку в позі девота; ні, не зможу я тут працювати; ні, не переконаю я Ольгу Пісоцьку перейти в музей Короленка, а коли так, то й справді — чи не в розносники телеграм мені податися?

— Ви ще тут? — спитала директорка, завершивши розмову.— Що вирішили?

З нею так бувало: раптом забувала, що говорила перед цим.

— Та це ж ви мали вирішити,— смиренно проказав я.

— А, про відпустку,— згадала директорка. Смикнула зі столу папірця і простягла мені.— Пишіть заяву,— сказала категорично.— Як виняток. Але я з вас потім сім потів

зжену!

Вона покинула мене в кабінеті і помчала в якійсь нагальній справі. Я взяв зі столу ручку, і мені вперше захотілося написати на цьому чистому аркуші не заяву, а вірша. Про ґанок, відгороджений з трьох боків стінами дощу, про зелену траву, що пила той дощ пожадливими ротиками, про якийсь далекий спогад, про біль втрати і про те, як іде людина по росяній траві, залишаючи за собою темну стежку від стоптаної роси.

Було навколо тихо. Я сидів на директорському місці за столом, і мені здалося, що тихий настрій наповнив цю невелику, закладену папками і . новоприбулими експонатами кімнату. В ній пахло пилом відлетілих часів, і я дихнув тим пилом на повні груди. "Жаль, що мене так нагло б'ють житейські пристрасті,— подумав я.— Жаль, що не маю високого спокою душевного, щоб придивлятися до слідів, які проклали люди по росяній траві".

11

Ми сиділи з Оксаною Свідерською в її вітальні: пишна, цяцькована стінка, на полицях закордонні мистецькі видання і кришталь, протилежна стіна — гаптоване полотно; сам я втонув у м'якому фотелі, тримаючи вишукано огранованого келиха; в тому келиху бовталася на дні трохи французького коньяку. Оксана залізла, підбравши під себе ноги, на канапку з викрутастими ніжками і накрила коліна пледом; ми вже просиділи так не одну годину, і я слухав печальну повість про те, як їй не повелося в житті. Виявляється, в тім союзі з Володькою Кузьменком ніякої ідилії не було; він має дві пристрасті: жінки і дорогі, вишукані речі. Вона роками сидить сама в цій хаті й тихо ненавидить усе це манаття; хотіла вступити в аспірантуру, але не вийшло; пішла в школу, але тепер такі діти, що їм хоч кола на голові теши: нічого не бояться і нічого не хочуть. Зараз вона — коректор у якомусь там журнальчику, роботи не дуже багато, зате нудота безпросвітна, одна втіха, що трохи крутиться у мистецько-літературному світі. "Знаєш,— сказала вона,— я навіть вірші пробувала писати і надрукувала їх кільканадцять у своєму ж таки журнальчику". Спершу пішли легко, а тепер їх ледве із себе вичавлює. І ненавидить їх так само палко, як оці речі,— бридота все!

— Людина таки дивна істота...— сказала Оксана.— От побачила я тебе — і зраділа! Все пригадалося. Ти для мене, як прибулець з того чудового минулого. І от що цікаво: анітрохи не змінився. Це я постаріла, попоганіла...

— Перестань! — сказав я.— Не попоганіла ти й не постаріла.

— О, дякую,— елегійно сказала Оксана.— В чоловіків є звичка розсипати компліменти. А компліменти — це чемна брехня, чи не так?

— Так,— сказав я.— Але ти не постаріла й не попоганіла!

Вона тепло позирнула на мене.

— Коли це не комплімент, дякую. То що я кажу: не вийшло в мене життя. Не життя, а туга якась. Хтось чужий здивувався б: гарнітур на п'ять тисяч, всі оці цяцьки-мацьки, килими. А от миру в душі нема!

— Дивно це мені від тебе чути,— сказав я.

— Ау мені ще дивніше... Го-споди! — Вона скочила з канапи, підійшла і взяла в

долоні моє лице.— Невже це ти, Юрчику? А як давно то було! Пам'ятаєш, Ленінград, наша ніч. Як стане тяжко, повір, згадую все те, і так мені печально, так болить душа.

— Це вже ти кажеш мені компліменти,— всміхнувся я.

— Ти не жінка, а я не чоловік,— сказала Оксана. Відійшла до столика і взяла в руки келих.

Ні, я не збрехав, що вона гарна. Було трохи не по собі від навколишньої розкоші, але вже почав оговтуватись. Повертався до неї, шалено долаючи тисячі днів,— скільки їх справді збігло? І чому розніс нас лихий вітер: адже не знайшла вона щастя з Володькою Кузьменком...

Вона начебто прочитала мої думки.

— Не уявляєш, скільки я через нього переплакала, за ким тільки він не волочився! І знаєш, що найгірше? Прийде й розкажує мені: має втіху отак мене мучити. Так би і вчепилася пазурами йому в пику!

— І хоч раз вчепилася? — спитав я.

— В тому-то й лихо, що ні разу. Дико так і бридко...

— Слухаю тебе,— сказав я,— наче про якогось іншого Володьку Кузьменка розказуєш.

— Іншого? — повернулася вона до мене, і я побачив щось хиже в її оскалі.— А думаєш, тоді, в Ленінграді, він тільки за мною упадав? З Валькою Карпенко ходив. А потім з

Людкою... Але що це ми завели,— засміялася вона.— Щось таке дурне патякаю, скаржуся, а я ж така рада, що ми добачилися. Скажи, не снилася я тобі? — спитала пошепки.

— Щоб розказати про це, мені треба випити,— мовив я.

— То й вип'ємо,— простягла воїна свого келиха.

Ми дзенькнулись, я випив те пійло, що називалося французьким коньяком, повільно. Ніякого особливого смаку в нім я не відчув. Але в голові моїй таки почали повзати зелені дими. Я сам помалу зеленів, а може, полинів. Прогірк сам у собі, аж вуста мені стали гіркосмачні, а щось у душі тануло, щось збуджувалося — хто знає, може, отой темний ворог? Але ні, я почав пізнавати ще одну істину: на споді душі в нас живе, не тільки темне й несвідоме, є там ще одне сотворіння. Щось ніжне й красиве, розчулено беззахисне, те, що просить сонця й тепла. Є наша спрага до гармонії, порозуміння й поєднаності, є, зрештою, жах перед самотністю. Це третє наше "я" також підступне — це воно лудить нам очі, це воно присипляє тверезість і розсудливість нашу, і стаємо ми телепнями, котрі наставляють голову, щоб їх таки погладила якась, хай і чужа, рука. Оксана ж Свідерська не була мені чужа. Але не була вона й тією давньою, з чиїх вуст колись співав я щось хмільне й бентежне, за якою пропадав. Адже після того, як дала мені гарбуза, світ не був мені милий кілька років. Я тоді зібрався на силі і вчився як скажений, щоб вступити до педагогічного інституту; я відповідав на екзаменах так рівно й фундаментально, що екзаменатори змушені були ставити мені п'ятірки. Кілька років я навіть оком не поводив туди, де були дівчата.

Потім заспокоївся і з відмінника перейшов у хорошисти — і в школі, і в інституті вчитися допомагала мені Оксана Свідерська. Коли ж її образ потемнів і почав розпадатись у моїй уяві, коли я став згадувати про неї з півусмішечкою, аж поки не забув остаточно, я зробився сірий і непомітний — людиною без енергії. Вже не закипав шалено, коли мені треба було зробити якусь роботу, навіть пишучи диплом,— його визнали за відмінно написаний, але я знав, що оцінка була формальна: сили духу й вогню, на які я все-таки здатний, у диплом укладено не було. Оця за-леяшість моєї інтелектуальної потуги від якогось пересічного дівчати була дивоглядна і вражала мене: чи не навіюю я собі того сам, думав я. Я, власне, не знав, що мене в цій ситуації більше надихало: любов до Оксани Свідерської чи злість за те, що вона мене відштовхнула. Одного вечора, коли я не міг заснути, коли було в кімнаті надто душно, коли я не міг утішно помарити, коли я виявився неспроможний перетворити себе дорослого на дитину, яка може серйозно думати про якісь алогічні дурниці, я довго дивився на освітлене ліхтарем вікно і мимоволі почав згадувати все, що в мене було з Оксаною Свідерською. В отой вечір я раптом збагнув: мною керувало не ніжне й гарне почуття, а таки злість на неї; через оту злість і безсиле намагання помсти я й починав працювати як скажений, дивуючи викладачів, і мені навіть пророчили майбутнє вченого. Але я не виправдав нічиїх надій; можливо, й Ольга Пісоцька була ошукана так само: вона, виходячи за мене, сподівалася, що я таки "піду вгору". Але Ольга, не мала чарівного впливу на мене, його мала тільки Оксана. Ольга Пісоцька не подарувала мені жодної хвили натхнення, скоріше навпаки: при ній я все більше сірів і пригасав, і коли прожив би з нею довше, то перетворився б у такого ж нудного екскурсовода, яким була й вона. Тут ховався якийсь особливий секрет: адже й Оксана Свідерська талантами не виблискувала. Однак у ній тлів притамований жар, у ній жила якась таємниця, якої я ніколи не розгадаю, тоді як в Ользі Пісоцькій все було ясно, мов на долоні. Була вона з тих запрограмованих жінок, котрі непорушно знають, що в житті потрібне, а що ні, що добре, а що зле.

Тоді ж, у тій банально-пишній вітальні, де я сидів з новим подоб'ям свого вимріяного образу, з Оксаною, половину якої я впізнавав і ще, здається, не перестав любити і половина якої була забута за час нашої довгої розлуки, я раптом розм'як, і мій язик почав плести щось про себе, про біль свій і самотність. Таке щось нікчемне і всім відоме, що годі переводити це в точний діалог; я оповідав, мимоволі переймаючи Оксанині інтонації, адже саме так оповідала вона мені; я навіть говорив її словами — ми обоє пішли— не в той бік, заблукали між трьох сосон і виблукати зможемо тільки тоді, коли простягнемо одне одному руки.

— То де ти працюєш? — спитала Оксана.

— В музеї,— відповів я.— Науковим працівником, але, як каже наш заступник директора: ми не наукові працівники, а екскурсоводи.

— І це тебе задовольняє? Я думала, що ти за цей час уже доцентом став,— був у нас наймудріший і найосвічені-ший.

— Доцентом я не захотів ставати хоч би з тих міркувань, що в мене надто тихий

голос і у викладачі я не годжуся...

— На що ж ти годишся?

— Оксано,— тихо мовив я.— Ти заговорила голосом Володьки Кузьменка. Не в місці, що його посідає людина, цінність, а в ній самій.

— Гадаєш? Тоді ти великий оригінал.

— Або ж навпаки. Більшість людей так вважають, але не розводяться про це. Я маю на увазі людей, які живуть чесно й просто і не ганяються за привидами.

— Здобути собі пристойне місце в житті — це ганятися за привидами? — спитала Оксана.

— Авжеж,— тихо сказав я.— Знаєш, як учив Сковорода: не за значущістю ролі визначають талант актора, а за тим, як він грає.

— Ох, ти щось замудрував! — зморщила лоба Оксана.— Давай ліпше потанцюємо.

Я не перечив. Засидівся в цьому напрочуд незручному фотелі і не зумів виправдатися перед нею, чому я на такому малому місці й чому не прагну здобути вищого. Я хотів розповісти їй байку того-таки Сковороди про кабана, який патяг баранячу шкуру, але в цій вітальні ця байка не прозвучить. Нам треба часу, щоб знову притертися одне до одного, щоб та, друга, незнайома, забута половина Оксани-ного ества стала мені близькою.

Грала музика. М'яка, колислива, я звівся й пішов назустріч тій, яка стільки принесла мені щастя й горя. Мені раптом подумалося, що й тоді, давно, вона складалася з двох іпостасей. Що й тоді вона любила мене однією, близькою мені половиною, а другою, чужою, любила Володьку Кузьменка, саме того, хто по-особливому був мені неприємний і чужий.

— Оксано,— сказав я, беручи її в обійми.— Невже доля нас знову зводить?

— Очевидно,— сказала вона. Грала м'яка, заколислива музика.

— Але для чого, Оксано? — спитав я.— Ми обоє зболені й самотні...

— Тому й зводить,— відказала вона пошепки.

— Смутно мені чомусь стало.

— Це смуток років, що нас розділили,— сказала Оксана.— Мені теж смутно.

— Мали б радіти, Оксано, ми ще не занадто старі.

— Ми ще не старі, Юрчику,— сказала Оксана.

— Але кожен з нас припнутий до іншого гнізда. Ти моя доля, Оксано! Не знаю: лиха чи добра, але це так.

— Давай послухаємо музику, Юрчику,— ніжно прошепотіла Оксана.

Ми кружляли по килимі, що колов наші ноги, я був у шкарпетках, вона боса. Грала тиха, заколислива музика, і на мене війнуло гарячою хвилею, чимось таким, про що я й думати забув. Я відчув раптом, що це не сон, що я справді можу відчувати її, отаку притулену до мене, що я перепов-

нююся її біострумами. Я переповнювався нею, мені стало важко дихати — збожеволіти можна від такого щастя. Я притиснув її до себе щільніше, а ця клята музика грала й грала, а ця музика їла мене й заливала. Я не розділяв її на дві, була

вона одна, навіки єдина. Всі мої застереження, всі мої ваги й противаги виросли з мене, вибилися, впливли — я забув увесь свій давнішній біль, всю уразу; я вже знав: коли б тоді, давно, сталося інакше, коли б вона не кинула тієї зловмисної записки, коли б я зумів завоювати її, до мене прийшла б гармонія, без якої неможливе все інше, прийшло б оце перше з першого, основа основ людського існування.

— Ти такий гарячий,— сказала Оксана і засміялася грайливо чи заклично.

Тоді я поцілував її в губи. Так, це були ті самі губи, це було те саме щастя, що я колись його зазнав.

— Ну, перестань, Юрчику,— відхилилася вона, але коли я натрапив на її губи вдруге, вони на мій поцілунок відповіли.

— Фу, скажений! — сказала вона і вже відштовхнула мене сильніше.— Ти буваєш такий скажений, що я тебе боятися починаю. Сідай, трохи побалакаємо.

Програваач клацнув, і музика зникла. Щоки мої палали. Я зирнув на Оксану спідлоба й поплуганився до свого фотелю: мені справді треба було оговтатися, бо в цю хвилину я міг казна-що накоїти.

12

Я залишив на столі в директорки списаний аркуш паперу і вислизнув з кабінету. Мене перепинив один з наших молодших працівників, щось він у мене запитував. Я відповів, здається, не те, що потрібно, бо поспішав покинути музей, щоб іще раз не зустрітися з Ольгою Пісоцькою. Мені хотілося повернутися додому, де мене зачекалася мати; вона вважала, що, розлучившись з Ольгою, я надто переживаю, і не хотіла покидати мене самого. Почувалася навіть винуватою, бо думала: в тому, що ми не вжилися, винувата й вона, адже ніколи не любила невістку. Зрештою, так повелося не без матиного сприяння, адже вона ще на початку нашого подружнього життя відсунула Ольгу від домашніх клопотів. У своєї матері Ольга теж нічого не робила, там їй цього не дозволяла її матінка, горда з того, що з чотирьох її доньок ця здобула вищу освіту. "Така вона вумниця, така вумниця! Ти її на руках повинен носити",— сказала якось вона мені, на що я багатозначно промовчав. Я важив шістдесят кілограмів при зрості метр сімдесят, а Ольга важила шістдесят п'ять при зрості метр сімдесят три. При такому співвідношенні природніше було б, щоб вона носила на руках мене, але до цього в нас так і не дійшло.

Після дощу вулиці лискотіли, сонце грало в калюжах і па асфальті і аж сліпило очі; повітря було вогке, задуха зменшилася, а на заході знову почала наростати синьо-сиза хмара. Я заскочив на пошту і вже втретє потелефонував Оксані; мені таки кортіло повідомити їй новину: я вже вільний, як птах,— те, чого вона від мене сподівалася. Але знову мої гудки пролунали десь у порожнечі й ніхто на них не відгукнувся, видно, сьогодні мені більше не варто турбувати спокій Оксани Свідерської. Але я хотів її бачити, аж душа мені стогнала, я ладен був узяти квитка й помчати в Київ — там напевне я до неї додзвонюся. Але я вірив у щасливі й нещасливі дні і вирішив не випробовувати долі. Зрештою, завтра може прийти мені лист, якого я сподіваюся, бо в останньому я повідомив про своє розлучення і про те, що всі формальності будуть

виконані тоді й тоді. На цей лист Оксана не могла не дати відповіді, адже в останню нашу зустріч у Києві була вона, як ніколи, печальна. Остаточно вирішила порвати з Володькою Кузьменком, бо той розпаскудився далі нікуди. "А ти його до себе не підпускай",— сказав я тоді не без самопики, адже ця жінка вже належала мені. "Ну, знаєш,— мовила Оксана.— Я все-таки ще його дружина". Мені було бридко. Це коло треба розірвати, і я, здається, зробив усе від мене залежне.

Мати вже хвилювалася. Я побачив це по її обличчю, напруженому і сумному.

— Де ти ходиш? — спитала вона.

— Смакую перший день волі,— весело відказав я, а коли вона покликала мене на кухню, я залюбки з'їв не тільки перше, але й друге, хоч раніше обідав тільки першим.

— Тобі воля йде на користь,— сказала задоволено мати.— Шкода тільки за Оксанкою.

Оксанка — була моя дочка. Я назвав її, можливо", не в честь Оксани Свідерської, але не без того. Ольга хотіла назвати її Оленою, але я заперечив: Оленами тепер можна греблю гатити.

— Оксан також не менше,— зауважила Ольга, але моя мати підтримала мене. Теща ж була Ольжиної думки і хотіла Олену.

Оформлювати свідоцтво про народження пішов я, і хоч мені було наказано назвати дитину Оленою, я таки записав її Оксаною. Після того в нас і повелося: ми з матір'ю називали малу Оксаною, а Ольга зі своєю матір'ю — Оленою. Зараз мала з нашого дому пішла, отже, виросте вона Оленою. Але я все ж мав немалу перевагу: документ.

— Чи дозволить вона, щоб ми брали дитину? — спитала мати.

— Як вирішить моя колишня теща,— мовив я, п'ючи компот.

— Боюся, що зі злості вони заборонять нам бачитися з дитиною.

— Я сьогодні з нею балакав,— сказав я, випльовуючи в склянку черешневу кісточку.— Вона, здається, хоче, щоб я дбав про дитину, не тільки сплячуючи аліменти.

— Он як! — мати виявила до цього інтерес.— Ти що, ходив у музей?

— Директорка просить мене залишитися до кінця літа,— сказав я.— Згодна навіть дати відпустку, а тоді посприяє, щоб мене перевели в музей Короленка.

— Важко тобі буде,— зітхнула мати.— Боюсь, що твоя ще мститися почне.

— Чого б їй мститися? Ми розійшлися полюбовно.

— О, ти не знаєш жінок,— сказала мати.— Буде вона мститися, і я боюся, що нам не бачити Оксанки саме через те.

— Тоді я приходитиму вряди-годи під їхній двір і крастиму дитину,— сказав я весело.

— Побачиш, як вони настроять її проти тебе,— сумно сказала мати.— Так настроять, що дивитися на тебе не захоче...

— Ну, ти перебільшуєш,— сказав я, встаючи.— Мегзі, мамо, за обід.

— На здоров'я! — відгукнулася мати.— Ще не знаєш, сину, які злостиві бувають жінки.

— І ти також? — спитав я, жартуючи.

— Думаєш, мало вона мені попсувала крові? Я тобі зразу сказала: не пара вона тобі.

— А хто пара?

— Пару, синку, треба пильно шукати. Щоб не попектися. Перед тим як вискочити заміж, всі з себе янгола вдають.

— А як було у вас з батьком? — спитав я, дивлячись на неї, щоб не пропустити й тіні на обличчі.

— Ми з батьком парою були! — гордо сказала мати і аж підборіддя звела.

Я це знав. Мій батько попри те, що викладав у школі історію, був учений-фантаст. Більшу половину нашої домашньої бібліотеки зібрав він. Для цього часом їздив у

Київ і купував у букіністичних книгарнях наукову літературу, зокрема з археології. Його гіпотези базувалися на нечисленних фактах, які він умів витлумачити так, що вони могли сприйматися належно хіба що в історичній белетристиці. Так однією з його ідей було те, що в часи Київської Русі на нашій території ще жили велетні або ж люди дуже високого зросту: покладався він при цьому на билини і фольклор. Мій батько підтримував гіпотезу, що наше місто заснував варяг Житомир, але заперечував, що то був варяг. То був представник народу велетнів, переконував він, що вимер остаточно. Не вірив, що знаменита Голова Чацького в Житомирі — продукт дії вітрів, а вважав, що це штучне утворення, монумент на честь Житомира-велетня. "Придивися до тієї гори,— казав мені батько,— адже це типова могила. Я певний, що там можна знайти останки велетня Житомира!" Я не знаю, які знання давав батько учням, але вони були від його уроків у захваті, чекали їх з нетерпінням. Так, мій батько був трохи дивак. Від нього струміла чародійна сила; здається, гармонія стосунків моїх батьків будувалася на тому, що він своєю енергією захлюстував усіх, з ким спілкувався, а матір мою в першу чергу. Мені було років дванадцять, коли він повів мене в долину, що мала назву Завал. В долину, де стояла та ж таки легендарна Голова Чацького.

Ми завмерли внизу, маленькі, дрібненькі, в царстві валунів і нагромадженого каміння, деś тут колись щось завалилося — кажуть, кам'яний міст над рікою, по якому перебиралися з одного берега на другий козаки. Я стояв і слухав глухий цокіт, що мені уявлявся; колись давно цей міст проломився, а козацькому загону треба було перебратися на той бік — може, за ними гналися, хтозна, прірва була глибока; очолював козаків якийсь Чацький, кажуть, козацький полковник, хоч таких полковників я в документах не зустрічав. Отож, він деś тут переїжджав, той загадковий Чацький, і, розігнавши коня, спробував перестрибнути прірву. Я уявляю, як лунко відбилося тонке кінське іржання від кам'яних стін, а ще лункіше відбився людський крик — вершник зірвався униз.

Було після дощу, і в долині, окрім нас,— ні душі; чіпка, стародавня тиша зависла довкола, аж у душу починав проникати незрозумілий ляк; батько завмер біля мене, якось дивно виструнчившись, його обличчя палало, він часто дихав, невідривно дивлячись на Голову Чацького.

— Відчуваєш, що тобі страшно стає? — спитав він. Я мовчки кивнув.

— Те саме колись відчували наші предки. Вони приходили сюди, між скель, і

молилися своєму герою Житомиру. Ставали тут рядами,— показав він рукою,— чоловіки й жінки і починали свої ляменти-плачі. Ляменти-плачі, сину, це і були стародавні молитви.

І він раптом закричав, заволав чи заспівав; дивні, горлові звуки почали вириватися в нього з грудей, якийсь плач чи стогін, хто його зна! І той крик-плач відлунився, розбившись на тисячу інших голосів, заповнивши вузьку річкову долину вщерть.

— Кричи і ти,— шепнув мені батько.— Так само!

Я закричав і собі, намагаючись вторити батькові, мій тонкий голос з'єднувався з грубим батьковим, і луна ламала їх, перекривляла й повторювала. Вся долина від того почала оживати й наповнюватися зойками неіснуючих людей; мені здалося, що зараз станеться якесь чудо, що та велетенська голова лицаря скаже батькові: всі його вигадки таки правда правдешня, він додумався до речей сокровенних; я хотів у ту хвилину чуда, і, може, тому вгорі на скелі раптом виросла темна постать.

— Ви що, показалися? — сказала та постать.— Чого горлопаните?

Я протер очі й побачив, що на скелі стоїть, бозна-звідки взявшись, міліціонер. Тоді мій батько змалів, увібрав голову в плечі і, шарпнувши мене за руку, подався з долини геть, аж я мусив підбігати за ним. Вгорі, на скелі, все ще стояв чудом явлений нам міліціонер і, певне, розмірковував: божевільні ми чи хулігани. Але нас він не затримував та й сам щез, бо, може, був приви́дом, який для того одяг на себе міліцейську форму, щоб нас пострашити.

— Чув? — говорив мені дорогою батько, начебто не тікали ми так ганебно.— Ефект надзвичайний! А уяви собі, як було, коли туди збиралася сотня людей. Сотня марновірних людей. О, наші предки не були дурні, вони, синку, знали, де молитися і де ставити своїх ідолів. І голову Житомира вони поклали тут марно.

— Голову Чацького,— поправив я.

— Це пізніша назва. Ну, хто такий Чацький? Поляк, який жив на початку дев'ятнадцятого століття, той, що заснував Кременецький ліцей. Невже гадаєш, що цій голові тільки сто п'ятдесят років? Господи, та їй не одна тисяча літ. Може, той Житомир і не в час Київської Русі жив, а років з тисячу чи дві до того. Через це з пам'ятки зникли всі сліди штучної обробки, бо все обвітрилося. Але люди зпали, де вклоняться своїм богам та героям; чув, яка там луна?

Я чув. Це було й справді разюче явище. Але вже тоді в мені зародився перший сумнів — то були фантазії розуму хоч і неординарного, але дивачного.

Зараз я ставлюся до батькових гіпотез-фантазій поблажливіше. Часом думаю, що не зовсім безумні вони були; батько перевіряв їх не на факти, яких ми ніколи не матимемо, а па чуття. Він міркував так: людина (і колись, і тепер) попри всі накладки цивілізації має одну й ту ж психічну організацію. Вона відчувала й мислила, може, й не так ускладнено, як людина теперішня, але за тими самими біологічними законами. Отож мій батько спробував перевтілитись у людину тих давніх часів. Він входив у неї, як входить у роль актор,— чому ж ми віримо акторові, а батькові — ні? Він входив у плоть і дух стародавньої людини, творячи її образ із фактів, нам доступних, а відтак

починав жити в образі. Всі його одкровення й приходили до нього в час таких перевтілень — в такий своєрідний спосіб долав він час. В цьому батько мав дивовижний талант, але мав він і свою біду. Всі оті одкровення, всю суму відчуттів, в полоні яких перебував, відтворити він міг усно, ще більше в душі, а вже зовсім мало — на письмі. На письмі виходило щось коструbate, бездоказове, голо фантастичне, через що за свій вік батько так і не надрукував жодної статті. У своєму захопленні кам'яними головами він почав убачати їх там, де їх ніколи не було. Так одного разу повів мене до Замкової гори. Був сонячний день, і він показав мені на скельні виступи.

— Отут я й помітив залишки другої кам'яної голови,— сказав він, а коли я зауважив, що не бачу ніяких залишків, таємниче засміявся: — Зараз не бачиш, а прийде час — відкриється...

Я був тоді в дев'ятому класі, і мені здавалося, що це вже якийсь у мого батька коник. Вдруге він повів мене до Замкової гори в погоду сутінну й похмуру.

— Ну, а тепер? — шепнув він.— Дивися вгору і ліворуч. Видимість була погана, легкий туман покривав скелі з

того боку річки, але я таки побачив те, що хотів показати мені батько. Ця голова була неправильна, але обрис людського обличчя проступав виразно.

— Це давніша голова,— сказав батько.— Але ти помітив — тут майже така сама долина, як і на Завалі, глянь-но в город. Долина колись була глибша, та й річка більша. Це голова якогось іншого героя, імені якого ми не знаємо.

— А може, голова Житомира — ця, а не та, на Завалі? — спитав я.

— Може,— сказав він.— Але я в тому сумніваюся. І знаєш чому? Це предковична територія міста. Воно тут існувало

не тисячу сто років тому, як пишуть, а може, дві чи три тисячі років. Тут мешканці оборонялися, а не молилися. В них була традиція висікати голови, і, можливо, ті, що висікали Голову Чацького, повторили там, на Завалі, голову цю, давнішу. Я ще не зовсім усвідомив це явище, не зовсім його провідчув. Тут треба добряче помислити...

Але обмислити цієї проблеми батько не встиг. Його збила автомашина, коли він обходив автобус, що зупинився. Обходив спереду, і шофер, який його збив, не зміг вчасно загальмувати. Мати тоді ридала і рвала на собі волосся, а я був уражений так, що довго не міг прийти до тями. Зараз мати щотижня ходить на цвинтар, часом я складаю їй компанію, і на могилі мого батька цвітуть квіти від ранньої весни до пізньої осені.

13

Пишу тринадцятий розділ цієї сумної повісті, і па душі в мене темно. Кімната залита електричним світлом, німо сплять на полицях мої улюблені книжки. Я проводжу по них поглядом — кожна мені дорога. Немає жодної, якої б я хотів чи зміг би позбутися,— всі вони частина моєї душі. Завдяки їм я можу продовжувати себе вшир і в глибину. Можу бачити, як це умів Євген Плужник, "всесвіт з кімнати", бо в моїх книгах описи всіх земель світу. Водночас тут — історія всіх земель, але найбільше — з історії землі, на якій силою випадку випадає жити мені. Ці книги я коли не прочитав, то

ретельно переглянув. Пам'ять у мене величезна, а окрім того, є в мене близько десяти тисяч карток із записами потрібних мені даних. Я не хочу бути вченим-фантастом, як мій батько, а хочу знати все достовірно. В лівому кутку — стелаж з історії мистецтва, ближче до мене — з історії літератури. Трохи про світове мистецтво та літературу, а найбільше — про мистецтво й літературу землі, на якій я живу. Це нормально, бо найбільше ми помічаємо в найближчому від себе колі. Потім кола ширшають, ширшають і зникають у безвісті незнання. Через це я думаю, що незнання є в початку і в кінці людського мислення, а коли так, треба себе розумно обмежувати.

Останні чотири роки в цій кімнаті не було спокійно. Я не міг бачити тут "всесвіту з кімнати", бо жили зі хмною жінка й дитина. І та, і та зчиняли багато галасу знічев'я, і я не завжди міг зосередитися. Я порожнів, як висушений гарбуз, і в мене почали з'являтися химерні комплекси, химерні ідеї й ілюзії. Однією з них і стала історія з Оксаною Свідерською.

Часом мені здається, що я вигадав її собі. Є в житті сіра проза будня, думалося мені, і втілення цього будня — Ольга Пісоцька. Я прагнув до звільнення, радості, а може, й хвилювання. Запитував себе: чи можна, прокинувшись уранці, з любов'ю дивитися на сонне обличчя дружини? Чи можна любити дитину, коли вона, як дві краплі — Ольга Пісоцька? Я знав, що обов'язки стосовно тієї дитини виконаю, але любити її на повну силу не міг. Може, мені, й потрібна розлука, щоб відчутти до дитини якісь ніжніші почуття, пізнати, що я таки маю в ній потребу, а може, для цього все-таки треба любити її матір? Може, любов до матері переливається в любов до дітей? Любов — це таємниця, яка робить з нами чудо. Ті ж самі речі починають освітлюватися інакше й інакше сприймаються. Любов — добре дання, якого не можна відкидати, але й користуватися ним треба вміло. Чи було щось спільне між моїм батьком і матір'ю? Вона — вся в господарчих клопотах, у сьогоденні, а він — у наукових фантазіях, з дивним умінням переселятися духом у давні часи. І все-таки вони — пара! Вони любили одне одного ніжно й віддано! Чим же він її зачарував, цей дивак? Я знав: він міг дозволити собі бути диваком тільки за однієї умови — при такій жінці, як моя мати. Я взяв собі від нього багато. Міг би, як він, стати зачарованою душею, натомість мучуся й гризуся життєвими клопотами, через що душа моя замулюється і я поступово топлюсь у власному болоті.

Колись у цій кімнаті жив батько. Засиджувався до півночі, все читав і читав. Писав він мало: всі його писання вміщуються в кількох потертих папках — я їх бережу з синівського сентименту. Можливо, пізно ввечері, коли я спав, мати приходила до нього сюди — спальню ми мали спільну. Тут валялися купи журналів, розкладені книги лежали не тільки на столі, але й на канапі; батько вмів і любив читати зразу по кільканадцять книжок. Він, здається, щось у тих книгах шукав. Ладнав у голову якусь будівлю — хотів підкріпити власні фантазії фактами. Він був своїм чоловіком у музеї і брав участь майже у всіх розкопках, які музей вів; метою його було переконати тодішнього директора музею, людину ординарну, що треба копати гору над Головою Чацького. Зрештою, він при допомозі загітованих працівників музею й почав копати ту

гору. То, здається, був апогей його життя. Не голився, ходив із гарячково запаленими очима, але розвідувальні шурфи, прокопані в горі в різних місцях, археологічного матеріалу не дали. Розчаровані працівники

музею відмовилися копати далі, та батька це не переконало. Наступного літа він хотів почати розкопки при допомозі своїх учнів. Я теж мав узяти в тому участь.

— Уявляєш,— казав він мені,— розкопати могилу Житомира — це щось таке, заради чого варто віддати життя. Навіть відчуваю, де вона може бути. Шурфи нічого не показали, бо там археологічного матеріалу й не може бути. Там є тільки одна могила, могила велетня-героя, і я певен, що в ній не лише голі кістки...

Те літо не прийшло. Велетень-герой учинив так, щоб його спокій не потривожили; я був навіть переконаний: спокій того велетня й не можна турбувати. Хай би він жив в уяві мого батька — чи не досить того? Адже це теж форма, хай ірраціональна, того ж таки життя...

Я заплющую очі. Ніч. Мені див но-сумно на серці. З'являються до мене колишні дні, наче уривки з фільму. Я передивляюся їх, бо хочу заспокоїти розхвилюваний дух. Ні, я безсилий і кволий у цьому світі. В мені немає вогню, немає натхнення, завзятості чи одержимості. Я тихий, наче свічка, яка ледве блимає вогником. До мене приходить Ольга Пісоцька і виказує щось мені, звинувачує, щось вимагає. Що вона хоче від мене ще, ота Ольга Пісоцька? Та й чи потрібний я їй, отакий безсилий і мізерний? Я не зумів запалити в її серці любові до себе, то навіщо ці дорікання?

— Ти негідник,— каже Ольга Пісоцька.— Перевів мені життя.

— Чому? — питаю я.— Я даю тобі волю жити як заме-неться.

— Накинувши мені на шию дитину,— сердиться Ольга.

— Але стривай,— кажу я.— Коли тобі так важко з дитиною, я залюбки заберу її до себе. Моя мати весь час про це мені торочить.

— Ах! — каже Ольга.— Хочеш забрати в мене ще й дитину? Мало того, що ти життя мені перевів...

— Що ж ти хочеш? — питаю я, намагаючись утримати спокій.

— Мені болить, що наша дитина ростиме без батька,— каже Ольга.

— Але ж ти переконалася, що жити разом ми не можемо...

— Тому я й кажу,— сердиться Ольга Пісоцька,— що ти перевів мені життя...

Ця пісня, здається, подібна до співотвору про попа й собаку. Я думаю, що розлучитися з жінкою не досить офіційного рішення. Розлучитися з жінкою, з якою маєш дитину, фактично неможливо. Лишається немало ниток, які в'язатимуть мою волю аж доти, доки в неї не знайдеться новий чоловік. Через це я заплющую очі й тихо молюся, щоб доля принесла моїй колишній дружині чоловіка.

— Дай, боже,— шепочу я,— Ользі Пісоцькій чоловіка, якого б вона щирим серцем полюбила...

Але я забіг наперед. Мені ще потрібно вернутись у той пам'ятний день, першу половину якого я промотався по місту, даремно намагаючись додзвонитися до Оксани

Сві-дерської. Чомусь уклав собі в голову, що в мене все з нею вирішиться саме в цей день.

По обіді я відчув утому. Власне, оту післяобідню роз-млоєність, коли хочеться забути всі проблеми і насолоджуватись затишком рідного дому. Через це я поплентався до своєї кімнати, бо хотів усамітнитися, та й треба було дати собі спочити. Може, й зараз промені сплетуть переді мною образ чогось зеленого й прозорого, якоїсь Галі Панченко, про яку я й думати забув, а може, захочу помарити про Оксану Свідерську, адже це її бажання я вдовольнив, розлучившись із Ольгою Пісоцькою. Я ще йшов коридором уздовж довгого ряду стелажів, на яких покоїться бібліотека, зібрана моїм батьком і мною, і чув, як нашіптує щось мені на вухо ніжний Оксанин голос. Ми тоді зустріли ранок після бурхливої любовної ночі, встигли трохи й поспати, і ранкове сонце розбудило мене — спальня в Оксани була зі східного боку. Проміння щедро наливалося в кімнату, плело свою срібну сітку, і, дивлячись на ту мережу, я відчував блаженство в усьому тілі. Оксана ще спала, я скосив в її бік око і раптом уразився: замість знайомого, неприємного профілю я побачив ніжне, гарне й надзвичайно дороге мені обличчя. На ньому вже з'явилися ознаки прив'ядання, але в ранковому світлі навіть це було миле — захотілося розбудити її м'яким, ніжним поцілунком в пухкі, по-дитячому розтулені губи.

— Не спиш? — не розплющуючи очей, спитала Оксана.— Я от відчуваю, що ти не спиш.

— А ти ще спиш?

— Еге ж, я ще сплю,— сказала Оксана.— І знаєш, що мені сниться?

— Ленінград,— сказав я.— І біла, біла наша ніч.

— Трохи так, а трохи й ні,— сказала, все ще ледве рухаючи вустами, Оксана.— Мені сниться, що я заспокоєна і щаслива. Що до мене прийшов Хтось, і я так його люблю, аж душа болить. Він такий гарний, той Хтось, щось у ньому є шляхетне, поважне, і люблю я його безмежно.

— А віл?

— А він, як всі чоловіки, не відмовляється користуватися мною. Але ні, він ніжний і немає в ньому ні крихти брутальності.

— Тоді це не Володька Кузьменко,— сказав я.

— Правильно. В ньому є чоловіча самонадіяність, але вона не порожня. Водночас це не самовдоволеній індик, він має чоловічу силу, але не зловживає нею. Він широкий у плечах, і голова в нього сидить гордо.

— Тоді це не я,— мовив прісний мій голос.

Оксана розплющилася, розсміялася й притислася до мене.

— Ти що, образився? — спитала вона ніжно.— Але ж це просто такий був сон. Як усі сні, дурний. Мені судився, очевидно, не той казковий фанфарон, а ви обоє: один брутальний, сильний, а другий м'який, як трава. Колись мені здалося, що маю піти за тим брутальним і пронириливим, але тепер я каюся.

Вона лежала навznak, дивилась у стелю, і голос її був від сну трохи захриплий. Але

й це було приємне в ній; зрештою, я не міг зрозуміти: каже вона щось сокровенне про себе, яке мені так необхідне, чи просто бавиться словами?

— Тепер мене не приваблює чоловіча сила,— говорила Оксана.— Я сита нею по горло. Може, постаріла, бо мені вже спокою хочеться. І в такі хвилини я думаю про тебе. Я тебе ніколи-ніколи не забувала, Юрчику, хоч, може, колись і повелася з тобою немилосердно. Але я знала, що рано чи пізно ти вибачиш мені. Правда ж, ти мені вибачив?

— Вибачив,—сказав я знехотя.

— До кінця вибачив? — спитала вона, повертаючи до мене лице.

На мене дивилися великі, серйозні очі. Чи можу я їм брехати? Ні, я не міг їм брехати.

— Може, й не до кінця,— сказав я.— Але тепер це далеко...

— Звичайно,— сказала Оксана, обвиваючи мене рукою,— Я ж тепер твоя.

— Не тільки моя,— сказав я.

— Авжеж. Бо й ти не тільки мій. Хотіла б побачити твою жону. Вона гарна?

— Ні,— сказав я.— Не гарна і не розумна.

— О, це доля всіх розумних мужчин,— сказала Оксана.— Вони заплутуються, а окрім того... надто совісні.

— Точно,— сказав я.— Заплутуються і совісні.

— І ти її любиш?

— Так, як ти Володьку Кузьменка,— відказав я.

— Я Володьку все-таки любила. Зрештою, я вас обох любила. І тоді, коли кинула ту записку, знаєш, як плакала? Так мені бракувало тебе, Юрчику... Не раз хотіла написати тобі. Невже не вибачить, думала?

— Але не написала?

— Я тебе і в Житомирі кілька разів бачила, коли до матері приїжджала. Один раз ішов з якимсь в окулярах, щось таке мудре бесідували... Я стояла на тротуарі, а ти мене й не помітив. Хто то був, в окулярах?

— Валентин Заклунний,— сказав я.— Місцевий поет і краєзнавець-аматор.

— Мудрий і поважний...

— Вода на киселі,— сказав я.— Більше робить видимість, що він поет і краєзнавець.

— А хто ж він насправді?

— Я ж сказав: вода на киселі.

Оксана засміялася. Але зразу ж згасила сміх.

— А вдруге я бачила тебе з мамочкою. Ішов такий зачесаний, у білій сорочці й напрасованих штанях, такий невинний і чистенький, як пташеня в пушку. А мені тоді так було на серці тяжко, весь світ чорним здавався. "Ну ось, знову він",— подумала я. Дивилася на тебе так, що аж очі мені вилазили. Але ти балакав з мамочкою, а мене не помітив.

— Через це ти й не написала?

— Може, й через це. А може, я й писала, але не відсилала. Бо чи ж пам'ятаю я твою

адресу? Будинок, у якому живеш, знаю, а номери в голові недовго тримаються.

Я поцілував її в губи.

— Бідна, бідна Оксана,— сказав я.

— Боліло мені, що забув мене. Десь у глибині душі я в те не вірила, але хіба ти за мене боровся?

— Це ж не середньовічні часи, Оксано,— строгіше сказав я.— Я не мав морального права налягати на тебе при виборі. Ти захотіла Володьку Кузьменка, а третій, як відомо, зайвий...

— Гадаєш? — спитала Оксана.— А може, я й сама не знала, кого з вас вибрати? Може, я хотіла, щоб саме ти переміг. Може, я вже тоді відчувала, що мучитимуся з Володькою?

— Як я міг за тебе боротися, коли ти мене уникала? — спитав я.

— А ти пробував все-таки зустрітися зі мною? І чи певний ти, що ту записку послала тобі я?

— Записка була написана твоїм почерком,— мовив я.

— Отож-то, що ні,— засміялася Оксана Свідерська.— Записку мама писала. Вони налягли на мене з Володькою: відший його і відший. А я чекала, що знайдеш зі мною можливість побалакати.

— Ти кажеш неправду, Оксано,— гостро мовив я.— Навіщо ти вигадуєш? Хочеш, щоб я мучився?

— Ну добре, вибач,— відповіла трохи зимно Оксана.— Зайве про це говорити. Що було, те загуло... Але те, що я сказала тобі, правда.

— Тоді вибач і мені. Я думав, що уникаєш мене. Годинами тулявся біля вашого будинку, сподіваючись зустрітися з тобою. Хіба ти про те не знала?

— Ще й як знала. Але Володька з матір'ю узялися за мене. Ми, жінки, звикли поступатися...

— Значить, розвело нас у житті непорозуміння? Можна все направити...

— Я тобі розповіла про своє життя. Зрештою, Володька мені дещо дає: комфорт і гроші. Але, виявляється, цього в житті не досить.

— Не дам т^ібі ні комфорту, ні достатку,— сказав я.— А самого себе дати можу...

— Е, такі сумні розмови ми завели. Поглянь, сонця скільки!..

Вона пахла ніжним ранком, а може, якимись особливо стійкими парфумами. Я скинув на землю пишне покривало й побачив її на блискучо-білому простирадлі. Засмагле, прегарне тіло з яскраво-білими плямами грудей і того місця, яке прикривають плавки. Була вдягнена в цей чудний білий костюм, і він мені здався найпрекраснішим з усіх убрань. Очі її були розплющені, а руки вільно розкинуті. Яскраве сонце обливало це чудо, і я раптом повірив: щастя в житті є. Є в житті й любов, яка, почавшись, ніколи не зникає, доки можеш бачити світ. Є любов велика, як день, і яскрава, як безхмарне небо. Є любов, якій імення — вічне здивування, бо кохаючи, ніколи не губиш у собі присутності такого чуда. Я ще трохи боявся, трохи остерігався, ще думав про вічного свого суперника Володьку Кузьменка, але він у моїй уяві все

більше мізернів; він борсавсь у глибині моєї свідомості, як малий гном, зростом в олівець. Я вперше відчув після довгої-довгої ночі, що існують на світі отакі залиті сонцем ранки, що ранки ці — не рана, а бальзам на душу, що в мені таки заховане велетенське накописько енергії і добути її я можу, тільки кохаючи цю жінку, єдину на весь світ, хай це тричі по-банальному звучить. Я мав запліднитися від неї, щоб з кволого, нікчемного вайла, з ота-

кого безвільного маминого пестунчика зробитися нарешті чоловіком. Може, тому з такою жагою я кинувся до того тіла, що сліпило й зачаровувало мене. Не буденний акт злу-чеаня осіб різної статі тут відбувався — це було пізнання вищої таємниці, я воскресав із дочасної смерті, виривався з полону одурманливого сну, набирав у груди повітря, багато й багато повітря, помішаного з сонячними променями; я відчув у своєму тілі голоси й силу десятків пращурів — був коренем їхнім, їхнім живим "я", втіленням їхнього духу та сподівань,— нестерпно хотів жити й діяти, бо я таки не імі-^ував любов, а починав жити нею насправжки...

Це все повернулося до мене, як тільки переступив поріг своєї кімнати і щільно прихилив за собою двері. Мені стало трохи дивно: не всі нитки зв'язувались у моїй свідомості. Н той пам'ятний ранок, коли я торжествував перемогу над Володькою Кузьменком, він незримо був присутній у тій : імнаті. І не тим, що всі меблі були куплені за його гроші;

е тим, що місце, на якому я спав цю ніч, було прогріте ого тілом, не тим навіть, що ця жінка, яка так щиро віддалася мені, вже давно не та моя мила однокласниця, яка, хоч і не змінила свого прізвища, все-таки була Оксаною Кузьменко,— Володька був присутній інакше: я його побачив у глибині Оксаниних очей, я його відчув і в собі, зрештою, ми обоє зважали на його незриму присутність. І мені здалося раптом (тоді я того не розумів, це тепер мене осінило), що Оксана рада від тої незримої присутності Володь-ки Кузьменка, вона хоче, щоб він бачив її зраду, навіть утіху від цього має. І тоді мені здалося, що я був тут особою випадковою, підставною качкою, отакою собі іграшкою, яку пускають на воду мисливці, щоб заманити птаха...

Я підійшов до столу, сів, поклав чистий аркуш паперу і почав креслити по ньому вздовж і" впоперек. Закручував і з'єднував лінії, вимальовував якесь обличчя — так завжди я чинив, коли мені треба було поміркувати. Бо в мені сидів один цвяшок, який забила в мене ота стара, з якою я побалакав у дощ. "Оксана приїжджає в Житомир часто,— написав я на папері,— вона буває тут щомісяця, і не раз". Це була істина, здається, незаперечна: тій сусідці Свідерських не було ніякої потреби брехати. Вона, бідолашна, змудилася, приклеївшись до ослінця на веранді, а що трапився їй випадковий співрозмовник, говорила все, що могло підтримати нашу розмову.

— Будуємо силогізм,— сказав я собі і написав: "Оксана приїжджає в Житомир щомісяця, але ні разу не захотіла тут зі мною зустрітися".

Я думав: про зустрічі ми заздалегідь умовлялися листами, які слали на головну пошту до запитання. Щоб зустрітися з нею, я їздив до Києва, бо в Житомирі вона практично не буває. Тобто буває, але, за її словами, надзвичайно рідко. "Мій малий

мене якось тьотею назвав",— сказала вона мені. Отже, це була брехня. Для чого? В Житомирі їй зі мною було ніде зустрітися: тут вона зайнята з дитиною, а окрім того, тут багато людей нас знають. На перших порах це було б незручно й мені: розрив між мною та Ольгою Пісоцькою ще не став неминучим. Але ми могли з Оксаною в цьому порозумітися: вона ж вирішила за потрібне злукавити.

Я склав аркуш учетверо й подер його на клаптики. "Ти ідіот,— сказав я.— Ти хочеш все перекласти на ваги елементарної логіки. Ти начебто не знаєш, що Оксана живе в світі, з яким ти дотикаєшся ледь-ледь. Ти не знаєш, хто її знайомі і чи з одним тобою вона крутить шури-мури". Щось зойкнуло в мені і зламалося. Те, що я казав сам собі, було brutальне.

В останнє наше побачення, місяць тому, Оксана зустріла мене зі сльозами, вона сказала, що Володька Кузьменко поїхав на три місяці у відрядження, але перед цим вів себе так, що вона просто не може розповісти мені усього.

— В мене все тіло в синцях,— сказала вона,— і моє терпіння вичерпується. Ти довго тягтимеш із тим розлученням? Сили в мене вже нема!

— Але, Оксано,— сказав я,— і ти, і я зважуємося на немале. Ти серйозно цього хочеш?

Тоді вона заплакала. Вперше отак заплакала, бризнувши сльозами з обох очей, і я змушений був обійняти її і втішати, я змушений був сказати, що й сам зболений і знічений і теж прагну розв'язати цей вузол, що заради неї здатний і небо прихилити. у

— Але де ми з тобою житимем? — спитала раптом Оксана, звільняючись із моїх обіймів.

— У мене,—сказав я безтурботно.— Маю кімнату, мати живе в другій, отак і житимемо.

— А дитина?

— Моя чи твоя?

— А що, ти хочеш свою при собі залишити?

— Як вийде. Але сумніваюся, що Ольга мені її віддасть.

— Було б нам весело,— сказала Оксана.— В одній кімнаті з двома дітьми.

Вона посміхнулася при цьому недобре, обличчя було заплакане і щось з ним сталося, з тим обличчям,— з'явилося щось таке, що добавав я в Ольги Пісоцької.

— То що пропонуєш? Перейти до твоєї матері?

— До моєї матері? — перепитала здивовано Оксана.— Та вона нас і на поріг не пустить. О, вона великий прихильник Володьки Кузьменка, для неї він ідеал чоловіки й чоловіка.

Оксана проговорила це з сарказмом.

— Чи конче треба нам це питання зараз вирішувати? — спитав я.— Те, що ми хочемо учинити, надто серйозне, Оксано. Тому я й хочу твердого твого упевнення: чи готова ти піти на сварку з матір'ю, покинути Київ і цю розкіш?

— Повернутись у Житомир — моя заповітна мрія,— сказала Оксана.— І нема чого тут багато думати. Спокою я хочу" розумієш, спокою! Доброго, мудрого чоловіка, жити

тихо...

— Тобто мене хочеш?

— Тебе, любий. Так хочу, що душа моя стогне.

— Моя стогне не менше, Оксано,— мовив я.— Але скажу тобі відверто: щось мене непокоїть...

— Бо ви, чоловіки, боягузи,— сказала гостро Оксана.— Коли треба зробити рішучий крок — зразу хвоста підгинаєте!

— Тоді я готовий на все, Оксано,— не без півнячого героїзму сказав я.

15.

Я ліг трохи відпочити й відразу ж провалився у голубу прірву. Навколо майоріли ясно-сині прапори, на яких було зображено фіолетові фізіономії, круглі, як сонця, а може, це й були сонця, бо від них відходили фіолетові промені. Земля виглядала якось не так, як звичайно: густі ліси й повноводні ріки, а по курній дорозі повільно й утомлено брів велетень. У нього було довге, до пліч, кучеряве волосся, одяг якась химерна і з чудної тканини; він брів по дорозі втомлено й розбито і вряди-годи озирався, начебто довго тікав від погоні і вже приставати почав. Ось він знову озирнувся, і я пізнав того велетня: був то мій батько, мав смутне обличчя і пригаслі очі, але вуста його всміхалися. Вуста його щось говорили, але я не чув слів, бо в цей час між ясно-синіх прапорів з'явився літак. Літак немилосердно ревів і покрив батькові слова. "Кажі голосніше!" — гукнув я, але мої слова потонули в тому-таки гуркоті...

Летів не літак, а вертоліт. Я прокинувся й побачив у вікні його велике, незграбне тіло. Летів надто низько, аж видно було віконця. Голова мені наморочилася — намагався пізнати, де я. Ну, от, все на місці: стелажі, знайомі стіни з репродукціями моїх улюблених картин. Поміж них — житомирський пейзаж, який намалював ще мій дід. Він був наївно-безпорадний, той пейзаж, але відчутно, що малювався довго й старанно. Я розглядав речі моєї кімнати, начебто вперше їх бачив. Щось мені заважало. Таж звісно що: тахта — чужорідне тіло в моєму мешканні. Біля тахти стояв пуфик, а на ньому тазик. Всі три речі Ольги Пісоцької опинилися чомусь у моїй кімнаті, раніше тазик стояв у ванній, а пуфик у коридорі. Очевидно, вони дратували матір, і вона виставила їх перед мої очі.

У вікно лилося сонце, але ніяких образів у тому сонці я не побачив. Щось накопичувалось у мені, щось мене дратувало й непокоїло. Я подумав про свої марні спроби зв'язатися з Оксаною Свідерською, і можливість цього раптом видалася мені примарною. Мені здалося, що все те, що відбувалося зі мною останнім часом,—вигадка хворої душі. Це тільки порожня мрія, намагання обскакати час і повернути те, що не повертається. Це казка, яку можна згадати хіба принагідно. Більша реальність — Ольга Пісоцька. Ми сьогодні з нею недоладно порозмовляли, але в такому стилі розмовляли завжди. Я, здається, мав про щось із нею домовитися, але нічого в мене не вийшло. У неї також. Реальні у цьому світі оця тахта, пуфик і тазик; їх треба відвезти в дім Ольжиної матері. Той дім — її власність, там з матір'ю живуть ще двоє дочок: Клава і Ната. Клава вийшла за сантехніка, а Ната — за таксиста. Є ще й третя дочка,

окрім Ольги,— Раїса. Раїса живе окремо, в неї свій дім і машина. Її чоловік працює в такій установі, вимовити назву якої — зламаєш язика. Посада там у нього найскромніша, але грошей у них не бракує. Так само не бракує їх у Клави й Нати.

На день народження матері всі сестри сходились у дім на Мальованці в супроводі чоловіків та дітей. З цієї нагоди вони вдягалися якнайпишніше: демонстрували свої спроможності. Клава й Ната були огрядні й дебелі, з червоними круглими обличчями; майже такі ж були їхні чоловіки й діти. Раїса була трохи інакша: вона стежила за фігурою і вдягалася з певним смаком. Її Женя ходив у джинсовому костюмі, і то була не підробка. В Жені світила в роті золота фікса, і дивився він на співрозмовника так, наче зважував: що можна з нього викачати. Я був у тому товаристві бридким каченям. Клава й Ната презирливо оглядали мій скромний костюмчик й утлу постать, а їхні чоловіки так милостиво поплескували мене по плечу, що я ледве не падав. Раїсин чоловік на—мено не дивився взагалі, а Раїса обкидала байдужим, а то й презирливим поглядом. "Ну й нікчому ти вибрала,— сказала вона якось Ользі, коли я вийшов у сусідню кімнату.— Він хоч моя^е біля тебе походити?" Ната й Клав а голосно розреготалися, а я вдав, що нічого не почув. Більше— здивувало мене, що регоче з сестрами й Ольга. "Дитина у мене ж є",— сказала вона, очевидно, в мою підтримку, на що Клава зауважила, що це ще не доказ. Знову вибух реготу — я стояв у сусідній кімнаті зелений, як трава. Мені хотілося гримнути дверима й податися звідси геть, не сідати до столу.

Я багато що міг витерпіти, але не насмішки над собою. Коли з мене насміхалися, я несамовитів. Отож, я стояв за дверима з зеленим обличчям і кусав сірі губи — ледве стримувався, щоб не вдертися в сусідню кімнату і не дати ляпаса хоч би тій стрункій і пихатій Раїсі. Ольга була плоть од плоті цієї сімейки, хоч і зуміла якось на противагу сестрам дістати освіту.

— Е, що та освіта! — казала за столом стара Пісоцька.— Олічка така була вумничка і отлічниця, грамоти приносила. Кінчила того інститута, рвалася й ночі недосипала, і що? Копійки дістає в тому музеї.

— Мама права,— сказав Женя, поблискуючи фіксою.— Образованіє для благрсостоянія — вещь не обязательна. Потрібна голова на плечах, щоб уміла крутитися.

Він зробив хитре лице і розкрив у беззвучному реготі рота.

— Слухай, Женя, а де ти робиш? — закричав через стіл сантехнік, і його лице хитро засвітилось у передчутті хохми.

— Старшим ревелератором в госкомдемктерлікіті,— казав незворушно Женя і дивився іна всіх з-під приплющених повік.

Сантехнік реготав широко розтуленим ротом, громові звуки стрясає повітря.

— А я от не хвалюся,— казав скромно таксист, розминаючи в тарілці картоплю на пюре.

— Не хвалишся, а калиму в день скільки привозиш?

— Мені дає двадцятку,— добродушно обізвалася Ната.— А скільки собі присвоює, то це з нього не видереш.

— Работаю, то й повинен копійку в кишені мати,— незворушно відказав таксист.

— Найбідніший серед вас я,— казав сантехнік, переставши реготати.— В моєму ділі більше трьохсот у місяць не витягнеш.

— Це вже як тягнуть,— сказав Женя.— І не прибіднююся.

Костя таки прибіднювався. Це було видно по Клаві, що гордо всіх обзирала.

Про мене не говорили, я був тут *persona grata*. Але бачив, як зеленіла Ольга і їла мене очима. Я ж був спокійний, ніби бог. Мовчки жував, але їв і пив небагато, хоч стіл ломився.

— Живемо — хліб жуємо,— казав таксист.— Книг не читаємо, в тіатри не вчащаємо, музик отаких: пі-пі — не слухаємо, а хліб є і до хліба якась дрібка.

— Про книги ти даремно сказав,— перебив Женя.— Книги — тепер в дефіциті. Хай би нас Юра трохи підучив, які модні, і ми б до культури причастилися. Га, Юра, правильно я кажу?

Всі дивилися на мене, а я пік раків. Ольга трохи порожевіла: і на мене звернули увагу.

— Плювать я хотів на всьо ето! — вибухнув раптом сантехнік.— Я над книжкою за п'ять мінут засну, то мені ще й хату заставлять?

— Ми вже лучче на кришталь перейдемо,— засміялася Клава а.

— Ну, то річ хазяйська,— сказав Женя, щось активно пережовуючи.— А от у нас з Раїчкою поняття другое...

Він схопив Раїну руку і чмокнув не без галантності.

— А чмокни в мою,— сказала з реготом Клава і простягла сантехніку повну й червону долоню.

— Не перебивай мені, пожалуста, апетиту,— сердито повернувся до жінки Костя.

— От мужва неотесана! — сказала Клава, прибираючи РУку.

Ольга, здається, страждала не менше за мене. Але не тому, що їй все це було бридке, а що не могла бути у своєму сімействі рівною з іншими. Я ж не осуджував цих людей: вони жили в міру своїх можливостей та інтелекту. Мене гнівило, що за всю ту ганьбу, яку зазнавали ми в тому товаристві, Ольга починала винуватити мене. Найгірше було, коли ми поверталися додому. Вона несла на обличчі кам'яну маску й загрозово мовчала, я ж відчував непосильну обважнілість у шлунку, хоч їв і пив з-поміж усіх найменше. Ольга ж, здавалося, не відчувала переситу, хоч у середовищі своїх родичів біля тарілки не дрімала. Це в пас вона ледве мамзяла і кривилася на страви, приготвлені моєю матір'ю. У своїх вона їла не менше як її сестри. Одна тільки Раїса трималася міри — зберігати фігуру було, здається, одне із завдань її життя. Не їла ні картоплі, ні макаронів, але м'ясо й овочеві салати не відсувала. Ї)тож я йшов і відчував бурю, що насувалася. Я знав, що Ольга шукає зачіпки, тому стоїчно мовчав. Але й моє мовчання часто ставало зачіпкою.

— Мовчиш? — зривалася Ольга.— Подивився, як люди вміють жити? Ніби вареники в маслі купаються. Мені бувати між себтер — чиста мука.

— Мені також,— відказував я.— А чи не ліпше було б нам на ті сходини не ходити?

— Ну, знаєш! — вибухала Ольга. — Це мій дім і мої родичі. Чи ти хотів, щоб я забула власну маму?

— Тоді ходи сама.

— Щоб вони сміялися? Ні, я, слава богу, ще маю чоловіка. Хоч і ні до чого не здатного, а маю...

Вона говорила це гордо. "Ні до чого не здатний чоловік" міг би з того пишатися. Але я не пишався: мені було бридко.

— Мама права, — казала категорично Ольга, мимохіть впадаючи в інтонації Жені. — Не освіта головне в житті, а голова на плечах!

— Отже, хочеш, — з убивчим спокоєм казав я, — щоб крав я у музеї коштовні речі і збував їх? Тобто щоб жив у нечесний спосіб?

— Ніхто з них у нечесний спосіб грошей не заробляє, — обурювалась Ольга. — Люди їм самі дають...

Вона мала на увазі сантехніка й таксиста.

— А Женя? — спитав я.

— Що ти знаєш про Женю? — насторожилася Ольга.

— Я про нього нічого не знаю. А от що плутяга він — це безперечно...

— Зате жінка в нього на людину схожа, — казала зневажливо Ольга Пісоцька.

— Що ж із цього виходить? — все ще спокійно питав я.

— Це вже сам можеш додуматися. Коли людина одружується, вона тим самим бере на себе зобов'язання щодо жінки й дітей. От і подумай...

Ольга мала рацію. Я подумав і, зрештою, додумався. Вчора я розлучився з Ольгою Пісоцькою і навряд чи колись про це пожалію. Я вирішив зняти з себе зобов'язання щодо жінки, не відмовляючись від обов'язків щодо дитини.

Ота неясна тривога, яку я відчув, підвела мене з ліжка, і я почав нервово ходити по кімнаті. Щось мені не давало сьогодні спокою, щось гнітило й хвилювало. Зрештою, чи конче зараз треба було зв'язуватися з Оксаною — є для того безліч часу.

Не міг усидіти в чотирьох стінах. Лист від Оксани повинен бути напевне. Я міг би вдруге сходити на пошту, але та мізерна поштарка на мене розсердиться. "Я уже вам казала, — мовить вона з роздратуванням, — листа немає! Невже не зрозуміло?" — "А скільки разів еа день приходить пошта?" — спитаю я. "Скільки не приходить, а листа вам немає". Вона, здається, здогадується, як потрібен мені цей лист. У мене є ще одна можливість: знову зателефонувати. Але там, у Києві, з'явився Володька Кузьменко.

Мій зв'язок з Оксаною Свідерською був нерегулярний. Вона могла мені писати часто, а могла не обзиватися місяцями. З другого боку, я виїжджав до Києва тільки з її благословення, завжди на таку нагоду Володька Кузьменко був відсутній. Я навіть думав: чи не тоді вона зі мною спілкується, коли Володька зникає? Коли ж він з'являється, мене відставляє, а може, й забуває. "Клята Оксана, — бурмотів я, топчучи підлогу власної кімнати. — Клята й немилосердна! Але я з тобою сьогодні обов'язково зв'яжуся!"

Це вже була манія. Мене з'їдала туга, пронизлива, несамоविта — я не міг висіти в

повітрі, а хотів під ногами хоч якоїсь тверді.

У квартирі підозріло тихо. Так тихо, наче нікого нема. Я відчиняю двері і йду на кухню. Порожньо. Відчиняю двері матеріної кімнати — ні душі. Мати, певне, подалася по магазинах, а може, поїхала на цвинтар. Поїхала погомоніти з батьком на його могилі. Так химерно він приснився мені сьогодні — в образі велетня, в якого вірив, здається, тільки сам. Отже, я можу використати цей момент і потелефонувати Оксані з дому. Я хапаю трубку й набираю міжміський код. Ну от, далекий і тужливий дзвінок. Десь у безмежжі, а може, в іншому світі. Сигнал пораненої душі: алло! алло! відгукніться! "Ви смішний і дурний,— кажу собі я.— Ви, чоловіче, як дитя нетерпляче!" Там, по той бік цього світу, куди посилаю я свої сигнали, глуха порожнеча, біла чи й жовта пустеля, а живуть там тільки птахи. Птахи, які перелітають цю пустелю, бо мають крила. Але я ще сподіваюся. "Оксано! — горлаю подумки я.— Відгукнися! Я зробив усе, що ти хотіла, тобто попалив свої кораблі, висівши на цей пустельний берег. Мені треба конче переконатися, що й ти вчинила так само. Далекі переривчасті гудки. Даремні й нікому не потрібні. Можливо, телефон накрито подушкою і він задихається під нею, можливо, телефон відключений і мої сигнали чую тільки я. Можливо, у тому домі, куди посилаю розпачливі погуки, святкується повернення в дім Во-лодьки Кузьменка. "Хай ніхто нам не перешкодить",— сказала Оксана Свідерська і висмикнула з розетки телефонний шнур. Але це довільне фантазування, я не хочу думати погано про Оксану — вона єдиний мій лікар у цьому світі, і я, здається, давно в те увірував...

Я втомився слухати свій власний крик, через це трубка знову лежить на апараті. Мені душно й незатишно в домі, чомусь я не радію від своєї самотини. Я починаю її боятися, і все в мені стогне і плаче.

Тоді я знову виходжу на вулицю. Власне, мене виносить, бо я не маю мети. Можна було б ще раз зайти на пошту, але з мене досить телефонування. Однак я йду все-таки на пошту. Зазираю у віконечко і зустрічаюся з вовкуватими очима поштарки. Зараз вона почне мені виказувати. Але я хитрую. Просунув у віконечко тридцять х копійок і прошу п'ять конвертів. Поштарка нітється, вона вже приготувалася огризнутися на мою вимогу подивитися листи "до запитання", отож червоні рум'янці з'являються на її білих щоках. Забирає мої тридцять копійок і відлічує конверти.

— А листа вам таки нема,— каже вона мені зовсім лагідно і ще більше ніяковіє від цієї своєї поступливості.

— Була вже пошта? — довірливо питаю я.

— Значить, була! — відповіла вже сердитіше поштарка і наче замок-блискавку на собі затягла.

Отож я маю в руці п'ять конвертів. Можу вчинити так, як співається в одній давній пісні, яку написав якийсь Ага-пон. Він теж посилав "листоньки" на чотири боки, виглядаючи своєї милої, і чотири птахи принесли йому невітні звістки, тому він вирішив сісти на коня і пошукати милої самотужки. Тоді Агапон, певіне, дуже за кимось тужив, бо у свій вірш умонтував власне ім'я. З часом його акровірш попсувався — вчені змогли прочитати тільки уривки його імені. Але він мав перевагу наді мною,

той Агапон. Він мав чотири птахи й коня, а я не маю нічого. Я маю тільки телефонний кабель, який тягнеться від мене лише в один бік. Отже, й конверти мені ні для чого, бо я можу послати також тільки одного листа...

Я стою на хіднику й вирішую, куди податися. Сьогодні мені не до листа, сьогодні я голий і босий, як каже моя дочка. Деся вона сидить зараз у баби і складає кубики. Громадить їх один па одшш, і гі кубики розвалюються, як тільки вона пробує примостити на вершечок останнього. Тоді вона починає спочатку, не підозрюючи, що практично засвоює один із житейських уроків. Я теж будував свою піраміду. Майже півтора року складав кубик до кубика — і ось прийшов час, коли треба покласти останнього. Але я мудріший за свою дочку, я той останній кубик класти боюся. "А твої телефонні дзвінки,—кажу сам собі,— хіба це не намагання покласти останнього кубика? А бігання на пошту?" Так, я нищий, я не розумніший своєї дочки, бо такі поспішаю. Поспішаю покласти свій останній кубик...

Біля мене загальмовує вантажна машина, відчипяються дверцята, і я бачу кругле усміхнене обличчя свого однокласника Бориса Ткачука.

— Ти не мене чекаєш? — питає Борис.— Чи, може, тут з кралею зустрічаєшся?

— І те, і друге,— сказав я.— Виглядаю з моря погоди.

— Може, кудись тебе прокатати? — питає Борис.— Бо я оце мушу годин зо дві чекать.

— Прокатай,— кажу я, відчуваючи, що це, певне, сам бог послав мені Бориса.— Саме тебе я й виглядаю...

— Щось треба перевезти? — спитав той.— Тільки хіба в тебе калимнеш?

— А чому б ні?

— Оце б я з однокласника гроші брав?— обурився Борис—Не, Юрку, погано ти мене знаєш! Що тобі перевозити?

— Тахту, пуфик і тазик,— смиренно сказав я. Борис реготав. Чомусь вирішив, що я з ним жартую.

— Ні, серйозно,— мовив я, блазньовато посміхаючись.— Зі своєю жінкою я розсипався. Ну, а в мене її придане: тахта, пуфик і тазик. Хочу відтарабанити це добро до її мамуні, тобто до моєї колишньої тещі.

— Справді? — посерйознішав Борис.— Таж вона в тебе якась така... серйозна...

— Через це я й розсипався з нею. Надто вона серйозна, а я пожартувати люблю.

— Ну, це твоє діло. Далеко везти?

— На Мальованку.

— Ну, тоді по конях! — сказав Борис і сховався в кабіні. Я поліз у кабіну й собі. Тут пахло чоловічим потом і бензином.

— Як життя? — спитав я.— Наших зустрічаєш?

— Зустрічаю часом. Такі старі всі поробилися! Один ти й досі мов пацан, навіть борода того не ховає. Нащо тобі ця борода?

— Хочу не виглядати пацаном.

— А ти жінку випер, чи сама повілася?

— Яюсь навзаєм вийшло,— сказав я.

— Вони, баби, в'їдливі. Моя теж така, що аж шкварчить. А як ти її в біса кинеш, коли трьох пацанів маємо?

— У мене одне,— сказав я.— Дівчинка.

— А в мене пацани,— гордо засміявся Борис.— Круглі й тугі, як кавуни.

— А жінка?

— Жінка теж, як кавун. В два обхвати!

Над склом у Бориса було приліплено кілька стандартних красунь. З журнальними усмішками і паперовим волоссям.

— А ці тобі нащо? — спитав я.

— Ці мені для понту тра,— сказав Борис.— Або коли далеко кудись їдеш. Глянеш — і затишніше, якась баба коло тебе все ж є.

Ми приїхали. Борис підкотив під наше парадне і натиснув на ручку дверцят.

— З батьками живеш? — спитав я, коли ми підіймалися сходами.

— Приліпив коло них дві кімнатки. Зі старими вжитися важко...

— Витягнемо ми з тобою удвох тахту?

— Це вже як ти потягнеш. Бо я... сам знаєш!

Я знав: Борис у нас був найсильніший у класі. Жартуючи, міг схопити когось із нас і перекинути через паркан. На перекладині найдовше від усіх крутив сонце.

Мати вже була вдома. Наше вторгнення вона зустріла розширеними очима.

— Це Борис Ткачук, мамо,— сказав я.— Пам'ятаєш його? Мати кволо всміхнулася і подала тендітну руку, яка втонула у величезній Борисовій долоні.

— Я загоряв, а тут Юрко,— простодушно сказав він.

— Відвезу, мамо, тахту, пуфик і тазик,— сказав я.

— От дає! — зареготав Борис.— Пуфик і тазик.

— Еге ж, придане моєї половини,— весело обізвався я.— Колишньої половини.

І ми почали тягти тахїу. Спершу дерев'яну її частину, а тоді і м'яку. Я відчував натхнення. Позбавлявся остаточно Ольги Пісоцької — всього для спання і всього для омивання. Вже не лягатиму на це чудо меблярського мистецтва і ніколи не відчую біля себе холодних маслаків Ольги Пісоцької. Вже не митиме вона ніг у тазик, сидячи на пуфику,— щовечірній її ритуал, що невідь-чому мене дратував. Мені не раз хотілося схопити той тазик і пожбурити у вікно, хай він собі летить, перетворюючись у птаха. Ось вони — три птахи, яких виганяю я зі свого дому за те; що принесли мені про милу неприємні звістки. Четвертий птах полетів у Київ і ще звідти не повернувся. Якийсь недобрий шал огорнув мене, коли я волочив із хати тахту. Я солоно жартував, коли ми складали те добро в машину, і Борис з моїх жартів простодушно реготав.

— Баби, вони такі! — сказав він, коли ми перепочивали.— Пальця їм до рота не клади.

— Або голову,— сказав я.

— Оце розкажу своїй, як ти виметував добро своєї жінки,— мовив Борис.

— А навіщо? — здивовано спитав я.

— Як це навіщо? Сердитися буде. А я люблю, коли вона сердиться...

Мабуть, було в мені щось таке, що могло розсердити Бо-рисову жінку, власне, не розсердити, а обурити. "Чорт забирай",— лайнувся подумки я і пішов нагору по тазик і пуфик. Борис лишився внизу, пораючись біля поставленої в кузові тахти.

Мати поклала тазика на пуфик і стояла біля того добра зі стурбованим обличчям.

— Більше в нас її речей не залишилося? — спитав гостро я.

— Юрчику! — шепнула мати.— Тобі нічого не відходить? Я засміявся.

— Вже відійшло. Оте чудо горохове...

— Ти якийсь такий...

— Який?

— Ну, надмірно збуджений.

— Звісно,— сказав я.— Не часто людина руйнує свою родину.

— Може, ти на мене сердишся? — покірливо спитала мати.

— На тебе? — здивувався я.— Чому на тебе?

— Ну, я проти неї часом і гостре казала.

— Перестань, мамо,— мовив я, беручи пуфик і тазик.— Звільнюся від цього всього і заспокоюся.

— Я хочу тобі тільки добра, синку,— прожебоніла мати. Але від цих слів у мені накопичилося ще більше чорного.

Щось, може, я відчув і до матері, до її покірливості й непотрібної самозреченості. Адже й вона лишилася по той бік ущелини, в якій я залишив свою стару шкіру. Хтозна, може, я хотів звільнитися не тільки від Ольги Пісоцької... "Не бреши,— сказав я сам собі.— Ні від неї, ні від Ольги Пісоцької ти не звільнився. Можеш замінити Ольгу на якусь жінку, але матір ти ніколи не заміниш. Та й Ольга сидітиме в тобі ще довго. Як убитий у тебе кілок, і муситимеш із цим миритися".

У правій руці в мене був тазик, а в лівій пуфик. Чудовий сюжет для художника: "Людина з пуфиком і тазиком". На ній блискуче наваксовані туфлі, але вона все-таки хоче омити собі ноги. А може, іде омити ноги ворогу своєму? Фу, чорт! Я начебто і справді кажуся. Навіщо це і від чого? В мене, здається, червоне обличчя, а очі лихі. Я бридкий сам собі, але є речі в житті невідворотні. Через це я перекидаю пуфик і тазик за борт машини.

— Вперед, на Мальованку! — войовниче кажу я Борису, і він повертає до мене усміхнене лице. Водночас оживає й мотор, і ми зриваємося з місця...

Чорний вершник осідлує білого коня. Накладає вуздечку і затягає ремені кульбаки. Вискакує верхи, і кінь починає лід ним грати. Чорний вершник торкає острогами білі боки, кінь рветься на зарослу травною дорогу. На одному з цих горбів, що навколо, вершник збудував будинок, але він порожній. Сухий і голий вітер блукає порожніми кімнатами, суха тиша висить навкруги. Були у вершника птахи — розіслав він їх на всі боки, і вони не повернулися. Відчули голубу волю, ті птахи, і що їм до того сумного велетня. Може, він єдиний залишився на цій землі, але ніяк не хоче з тим примиритися. Не для себе будував він дім, що лишається за спиною і все меншає й

меншає. Забирає його в синій полон холодна далеч і тепла земля. Вершник мчить по зарослій травною дорозі, і його кінь не торкається землі. Вершник шукає собі хоч би одного товариша, але він знає: для того, щоб оживити новий будинок, товаришем його повинна стати жінка. Без жінки його дім перетвориться в порошок, без жінки він струхлявіє за один день, і це буде навіки. Через те й летить він у білий світ, і велика туга проступає на його лиці. Туга чекання. Він мчить на схід сонця, але коли дорога його зникне, повернеться назад. Поїде тоді на захід, а коли й там нічого не знайде,— на південь. По тому й на північ, де шукатиме річки, на березі якої стоятиме мисливець. Мисливець оберігатиме золоторунну лисицю, бо та ще мала і не піросла. Коли вона піросе, мисливець зможе її продати,— купець уже до нього їде. Коло мисливця лежить мати тієї лисиці, колись лисиця також, а зараз — жінка. Вона спить, і навколо трава насінням укривається. Вершник бачить те химерне видово. А що, коли це йому тільки здається?! Чи не ліпше розігнати свого коня і шубовснути з кручі у холодну воду? Тоді здригнуться скелі, бо його крик виб'є камінну луну. Його крик стане двічі криком, тричі і сім раз по сім. Той крик зрушить землю і 'затанцює, ніби живе каміння. Річка розтулить широкого рота й пожере вершника, а па тому місці, звідки він стрибнув, почне виростати камінна голова. Камінна людина народжуватиметься з хаосу, що його творитиме землетрус. Річка зімкне уста, а на гладіні хитатимуться й плитимуть брижі. А коли й вони зникнуть, голова перестане рости. Вона задивиться у воду з печальним кам'яним спокоєм і виглядатиме у тій воді себе втоплену. Але вершник уже ніколи не з'явиться на поверхні води, адже вода ота бездонна. Вершник поринатиме в неї все глибше й глибше, і так триватиме до кінця світу. Ніколи не дістане він дна, бо годі дістати те, чого нема...

— Ти все ще в тому музеї робиш? — питає Борис.

— Все ще в музеї.

— І що тобі в руку кладуть?

Я відповідаю. Борис присвистує, для нього це не гроші,

— І якого біса ти вчився? — каже він.

Я намагаюся пояснити, якого саме біса. Але мої резони для Бориса, як бемкання дзвона: молитися він все одно не буде.

— А мені добре й так,— каже він.— Баба в мене славна, гризе трохи, але не цукерка і я. Та коли подумати, то й треба з нашим братом так. Не гризи нас, то розпаскудимось. А з нею я людиною себе почуваю.

— А я от не можу, щоб мене гризли.

— Бо ти з іншого тіста. Кістка в тебе тонка, щоб тебе гризти.

— Та й це правда,— мовив я.— Мені б жінку тиху й лагідну.

— А мені тиху не можна,— сказав Борис.— Я і себе звів би, і її. Мені такої треба, щоб ішла і трава під нею горіла.

— Мені такої не треба.

— Кажу ж тобі: шукай тиху і плоху. З такою ти як за пазухою житимеш...

Тиха й плоха була моя мати. Чи ж є така друга на світі? Чи ж тиха й плоха Оксана

Свідерська? "Тиші я хочу,— казала Оксана.— Тиші і спокою!"

Ну, от і знайоме обійстя. Зелені залізні ворота, біля них — хвіртка під дашком, а на хвіртці гудзик дзвоника. Біля дзвоника табличка з попередженням, що у дворі злий собака. Злий собака у цьому дворі здох рік тому, а що означає ця табличка, вгадувати може лише злостивий чоловік: тут живуть три сестри, два чоловіки й мати сестер.

Натискую на дзвоника і чую чалапання капців. Іде стара. Відтуляється очко в зеленій хвіртці — я бачу кругле, насторожене і трохи перелякане око.

— Доброго дня,— кажу я тому окові.— Просила Ольга привезти її речі.

Око зникає. Рипить хвіртка, і я бачу квадратну постать.

— Які речі? — питає та постать.

— Ольжині речі,— кажу я, проходячи у хвіртку, щоб відчинити ворота: тахта у хвіртку не пролізе.—Тахту, пуфик і тазик.

— Ольга справді казала їх привезти?

Але до мене з голосним криком мчить якийсь барвистий клубочок. "Та-а!" — репетує той клубочок, і я чую, як спазма підкотилася мені під горло. Наставляю руки, підхоплюю той клубочок і починаю крутити дитину, а вона радісно верещить.

— Залиш дитину! — зимно каже чотирикутна постать. Але дитина обхопила мою шию рученятами, і я все ще

міцно тулю її, до себе.

— Ти прийшов мене заблати? — питає Оксанка.

— Привіз тахту, пуфик і тазик,— кажу я, ніяковіючи.

Ворота вже відчинено — це постарався Борис. Я обережно ставлю біля квадратної постаті дитину і поспішаю Борисові на допомогу. Оксанка схопилася за бабину руку, і очі в неї широкі й захоплені. Ні, вона достобіса схожа на Ольгу Пісоцьку; дивно, що помічаю я це не без приємності.

— Куди заносити? — питаю в чотирикутної постаті.

— В коридор,— каже вона, дивлячись на мене лихими, щілинкуватими очима.

Ми тягнемо тахту в коридор. Спершу дерев'яну частину, а тоді м'яку. Нарешті я несу пуфик і тазик.

— О, мій пуфик! — кричить дитина й кидається до мене. Я урочисто вручаю їй пуфика, а сам несу тазика.

— Ти плокатаєш мене на машині, та? — питає, задираючи голову, маля.

— Зараз тато йде на роботу,— кажу серйозно.— А в неділю я приїду з цим дядьком, і ми тебе покатаємо.

Це брехня, але вжито її з педагогічних міркувань. Інакше тут стояв би такий рев, що на деревах обсипалося б листя.

— Тобі й справді Ольга казала перевозити ці речі? — уперто питає стара.

— Спитаєте в неї,— кажу я.— Бувайте здорові.

— А щоб під тобою земля запалася! — добросеречно відказує мені колишня теща.— Ти ще в ногах у Олічки валятимешся, але дулю з маком получиш.

— Я вже її дістав,— кажу, зачиняючи ворота.

— Тату, плакатай мене,—просить Оксанка.—І забори мене звідси...

— Тобі тут погано? — схилиюся я до малої.

— Я хочу додому, тату,— мала кривиться. Треба хуткіше тікати — буде рев...

Рев стоїть у дворі такий, що його не заглушає мотор вантажівки. Поруч з тим ревом злітає верескливий жіночий голос і чути якесь хлепання — це баба лупить онуку. Це хлепання гостро б'є мені у вуха, а дитячий крик ріже мене ножом.

— Швидше, Борисе,— прошу я.— Швидше, бо я тут скажуся!

Машина рвонула з місця, і ми помчали в лабіринти ма-льованських вуличок.

— У мене малий теж так реве, коли я з хати йду,— добродушно каже Борис.— Але я таки ввечері додому повертаюся...

17

Ми петляємо покрученими мальованськими вуличками. Вони напрочуд однакові, але Борис тут орієнтується. Вулич-ки мощені бруківкою, а часом і ні. Нас зустріла не одна калюжа, і Борис героїчно в'їжджав у них, ризикуючи втопитися разом з машиною. При цьому він розповідав мені анекдоти, і я мусив сміятися, хоч смішно мені не було. У вухах все ще стояв рев дитини, і я відчував себе зрадником.

— Не думав, що в мене випаде такий цікавий день,— сказав Борис.— Щодня одне і теж — зуби починають боліти.

Ми згадуємо однокласників. Декого з них я майже забув. Борис знає долю кожного, і я слухав ті розповіді з цікавістю. Виявляється, з нашого класу тільки четверо здобули вищу освіту, тобто, крім Свідерської, Кузьменка й мене, ще одна дівчина. Та дівчина була тиха й непоказна і зараз учителює в одній із житомирських шкіл.

Дощ удруге вдарив тоді, коли ми зупинилися біля таких самих зелених воріт, як і в моєї тещі. Так само тут була зелена хвіртка з дашком та кнопкою дзвінка — очевидно, це тутешній вимір заможності.

— Еге! — сказав Борис, заглушуючи мотор.— Тут нам жаба й цицьки дасть.

Дощ почався відразу й полив як з відра. Ми сиділи в кабіні й дивилися на водяні патьоки, що струмили по вітровому склі.

— Це такий дощ,— сказав Борис,— що за хвилину як хлющ будеш.

Мені здалося однак, що кабіна не хоронить од води. Начебто я знову опинився під дашком ганку Оксани Свідер-ської: вогко й холодно мені було.

— Не куриш? — спитав Борис, витягуючи пачку сигарет.

— В мене слабкі груди,— сказав я тихо.

— Це кепсько! — мовив Борис, закурюючи.— Нашому ж брату не курити не можна. В дорозі покуриш — і легше стає... Нікуди не поспішаєш?

— Ні,— сказав я.— З сьогоднішнього дня я у відпустці.

— А моя тільки й чекає, коли я у відпустку піду,— сказав Борис, задумливо випускаючи дим.— Хату треба перекрити, та й двір забетонувати.

— Хазяїн з тебе,— сказав я.

— Хазяїн не хазяїн, а тра...

Ми замовкли, бо, здається, вичерпались усі теми. Дощ полив ще сильніше, а у дах

кабіни затарабанили градини.

— Ого! — скавав Борис— Цілий тобі потоп з градом. В цей мент небо розрізала їдко-синя блискавка і луснув

такий грім, що аж шибки задріботили.

— А знаєш, я люблю негоду,— сказав раптом Борис— Сила якась у тіло входить...

Я зіщуливсь у клубок: було мені незатишно й самотньо. Тихо й печальшо. Чогось мені хотілося чи праглося. Озвалося серце, защеміло, млість якась з'явилась. У кабіні повно тютюнового диму, і я закашлявся — не було чим дихати. Хотілося відчинити дверцята і вискочити під ту зливу, заплутатись у цьому світі покручених вуличок.

— Ще трохи переждемо,— спокійно сказав Борис,— і я скочу до Шумеїхи.

— Хто це — Шумеїха?

— Маєш родичів на Мальованці, а Шумеїхи не знаєш... Це така баба, що в неї, мабуть, хвіст на півметра. Вона всі на світі хвороби лікує. Мій тесть ходив до неї діабет лікувати. І знаєш, що вона йому дала?

Я, звісно, не знав.

— Бульбу, ту, що на пустищах росте. . — Допомогло?

— Як козі смерть. Але десятку в кишеню поклала. А мене знову до неї по зілля погнали.

Я подумав, що в житті ще не був у знахарки. Якось не випадало.

— Тепер можна й вискочити,—сказав Борис, відчиняючи дверці кабінки.

Я дивився в шибку. "Все чудово,— подумалося мені.— Зараз він підійде до цих воріт, натисне на дзвоник, і за хвірткою зачалапають ноги у капцях. В очку з'явиться велике сторожке око, а коли хвіртка відчиниться, я знову побачу квадратну постать із знайомим круглим, трохи сонним обличчям".

Так воно і сталося. В очко зирнуло щось кругле й насторожене, але коли хвіртка розчинилася, я побачив малесеньку білу бабусечку, таку крихітну й таку охайненьку, що мені аж дивно стало. Я відчинив і свої дверцята і почув лагідний, тоненький голосок, який за кожним словом додавав ніжне "шинку", бо та бабусенька трохи шепелявила. Борис зайшов у двір, хвіртка з ляском зачинилася, і я подумав мимохіть: чи не навіки? Що я робитиму тут сам, у цій чужій машині, а може, ліпше, доки нема Бориса, чкурнути, а на сидінні залишити гроші за послугу? Хай потім судить мене, як хоче, бо ми вже переговорили з ним, що могли, і я розказав йому про себе більше, ніж хотів.

Я вискочив із машини, і мене обкропило — дощ до кінця не перестав. В цей момент відчинилася хвіртка і в ній у позі хазяїна постав Борис.

— Іди сюди,— сказав він.— Я цій відьмі розказав про твої груди. Може, допоможе.

— Навіщо? — здивувався я.

— Та не бійся,— засміявся Борис— Від її зілля ще не один не отруївся.

— Але в мене нема при собі десяти карбованців,— пробелькотів я.

— Пізніше занесеш. Вона і на віру лікує.

Борис саяв до мене найдобродушнішою усмішкою.

— Ні,— сказав я.— Не вірю я ні у відьом, ні у знахарів...

— І дивак! — сказав Борис.— Віриш не віриш, а спробувати міг би.

— Не хочу! — трохи різко сказав я.

— Діло твоє! А вона, може, й допомогла б. Він не хоче, бабцю! — гукнув Борис у двір, і з глибини відгукнулося щось тоненьке й лагідненьке.

— Каже, коли припече, то заходь, не соромся,— мовив Борис і хряпнув хвірткою так, що затрусилися й ворота...

Я знову був у кабіні, а Борис заводив мотора. Тютюновий запах видуло, і я міг вільніше дихнути.

— Тепер порядок,— сказав Борис.— Гайда звідси, а то стара ще машину зачарує...

Стало мені раптом тепло в цій кабіні; здалося, що я про-сякся її особливими запахами, адже дивні ми буваємо! Товчемося у своєму маленькому світику, і гадки не маючи, що є на світі отакий Борис, його жінка і тесть, який має діабет, і оця чудна знахарка, до якої крадькома приходять люди, щоб дістати розраду. Мояче, й справді часом досить дати людині води з криниці, видавши її за лікувальну, щоб та людина зцілилася. Щоб повірила в своє здоров'я, силу свою і здатність жити. Може, тому стара одягла на себе таку лагідну й добротворчу подобу — хтозна, чи правильно я вчинив, що відмовився від її послуг. Хай би прошепотіла наді мною заклинання, якому більше тисячі років і яке не забулося, бо у нього вірили люди! Може, я в своїй інтелігентності заскорузлий і смішний. Мені раптом уявилася мати моя: чи здогадується вона, що я їду бозна-куди? Адже я такий тихий і домашній і оце вперше збунтувався. Я збунтувався не тільки проти Ольги Пісоцької, але й проти неї, проти її тихомовного, лагідного диктату — вплив її на мене був безмежний. Хтозна, може, й справді вона заронила в мене негацію до Ольги Пісоцької, бо таки без кінця крапала на неї і дозволила розростися в моїй душі тій отруті, яка вбила мою симпатію до Ольги й перетворила наше спільне життя у щось неподобне.

— Ти знаєш Вовку Кравченка? — спитав раптом Борис — Він теж у нашій школі вчився.

Вовку Кравченка я не знав.

— Ну, такий чорний, з кучерявим волоссям?

Чорного й кучерявого Вовку Кравченка я не знав. Зрештою, я сам Чорний!

— Та ти його знаєш. Його раз побачиш і ніколи не забудеш.

— В якому класі він учився? — спитав я.

— Та він після сьомого й школу покинув. Ну, невже не знаєш? Молодший од нас на два роки.

Молодшого за нас на два роки, чорного й кучерявого Вовку Кравченка я не знав.

— Він біля річки живе. Ти його як побачиш, зразу впізнаєш.

— Ми до нього їдемо?

— Еге, це другака мій. Хочеш, саком рибу половимо...

— А риба нам навіщо?

— Ще не знати, чи ми її зловимо. В мене спина трохи поболює. Радикуліт, чи як там

воно в чорта...

— То для того треба у воді брьохатися?

— Перве діло,— засміявся Борис.— Це стара мені так сказала. На радикуліт, каже, холодна вода найбільш помічна. Потім, каже, мого зілля випий.

Ми з'їжджали з гори в річкову долину. Моє мовчання Борис, очевидно, сприйняв за згоду. Зрештою, так воно й було: адже рибу саком я також ні разу в житті не ловив.

Дививсь поперед себе у вікно і про все забув: про Ольгу Пісоцьку і про матір, про дитину свою і Оксану Свідерську. "Тільки й кручуся біля жінок,— думав я.— Самі навколо жінки!"

Це був тихий бунт, бо не я його чинив, а обставини. Можливо, мати Ольги Пісоцької телефонує зараз дочці у музей. Питає, чи веліла вона мені привозити тахту, пуфик і тазик. Дитина вже заспокоїлася і складає кубики. Ставить обережненько останній на недоладно складену споруду, і та споруда, певна річ, має розвалитися. Ольга Пісоцька відповідає матері, що вона і в думці не мала загадувати привозити тахту, пуфик і тазик. "Я так і подумала,— скаже колишня моя теща,— бо навіщо нам те дрантя?" Тахту їм і справді ніде поставити: меблі вони недавно обновили... Моя дитина вперта. Вона знову будує піраміду. Ретельно й обережно. Хоче все-таки, щоб останній кубик утримався на верхотурі. Ольга Пісоцька по телефону наділяє мене епітетами. Каже всі ті доброзичливі слова, які вже звикла прикладати до моєї особи. Колишня моя теща збагачує синонімічний склад української мови — це, здається, виходить у неї не зле. Про пуфик і тазик вони в розмові забувають, ідеться тільки про тахту. Зрештою, ідеться передусім про мене, але яке мені до того діло? На пуфику сидить моя дочка. Вона перевернула тазика і складає піраміду на ньому. Коли кубики валяться, вони приємно стукотять по перекинутому тазіку. Моя дочка задоволена...

Фу, знову накотила на мене хвиля злостивості!

Машина зупинилася, Борис вискакує з кабіни, за ним вискакую і я. Борис закладає в рота два пальці й свистить — в ньому ще багато залишилося від колишнього пацана. Ми стоїмо біля викладеного з червоної цегли будинку, над дахом якого стримить вісім телевізійних антен — це значить, що в ньому вісім квартир. Дах будівлі водночас править за другий поверх, бо з нього виповзають, як очі в рака, вікна. На той горішній поверх ведуть дерев'яні сходи, які закінчуються біля оббитих дерматином дверей. Оббиті дерматином двері розчиняються, і в них виростає постать чорного й кучерявого чоловіка. Я впізнаю цього чоловіка: це Вовка Кравченко, що вчився на два роки після нас і потягнув тільки сім класів. На більше сили в нього не вистачило, та й не потрібно це йому. Вовка Кравченко голий до пояса і босий — голий і босий, як любить казати моя дочка. Одна ко-лошва його вилинялих спортивних штанів закасана, і видно майже чорну від густого заросту ногу.

— Ти що, спав? — кричить Борис.

Вовка Кравченко непевно всміхається і починає помаленьку спускатися сходами. Сходи риплять, а ми чекаємо.

— Це Юрка Чорний,— каже Борис, і Вовка Кравченко тицяє мені величезне

ручисько.

— Здоров, Юра,— лагідно каже він мені.

— Підемо з саком? — питає Борис, і Вовка Кравченко здивовано дивиться кругленькими чорними оченятами. Тоді повільно підносить руку і класичним жестом свого племені чухає потилицю.

— А можна й піти,— нарешті каже він.— Тільки он костюмчик у нього...

Він дивиться на мій "костюмчик" із співчуттям.

— А ти йому щось винеси. Старі штани і діряві чоботи. Щоб вода чвиркала.

Борис сміється, і я також. Чорт його зна, що воно діється, але мені з ними добре. Моя^е, воно й не зле відчутися' знову пацаном — по-справжньому пацаном я ніколи й не був. Отакий собі мамин пестунчик у білих штанцях до колін і з шлейками. З бантом на шиї. Фу, яка була бридота, той костюмчик!

18.

Борис тягав сака, а ми з Вовкою Кравченком були .за-ганяйлами. На мені теліпалися старі, діряві, з плямами смоли штани, на ногах — потріскані гумові чоботи, а на плечах щось схоже на сорочку. Вовка був голий до пояса, на шиї в нього метилася поліетиленова торба ла рибу. Мали ми ще й по дрючку в руках, якими вибовтували воду. Борис ставив сака під ЗІЛЛЯ, а ми обходили те зілля з боків, намагаючись менше шуміти. Тоді на Борисів сигнал починали шалено бити палицями по воді і бухкати ногами, топчучи зілля, наче заклятого ворога і наближаючись до Бориса, який підіймав над водою нехитре приладдя, і ми радісно вигукували, коли в саку щось стріпувалось і блискало срібними боками. Пічкурі й бички сиділи не рухаючись, але немилосердна Вовчина рука доставала їх і кидала в торбу, при цьому він солодко примовляв, наче мав справу не з пічкуром, а з коханою дівчиною. Кілька разів котрийсь із нас у святому пориві перечеплювався через підводне каміппя, а я раз плюхнувся у воду. Тіла наші парували, і ми начебто починали диміти. В цей час на небі знову почала наростати сизо-синя хмара, але ні Борис, ні Вовка не звертали на неї анінайменшої уваги. Борис підводив сака під нове зілля, а ми розходилися врізнобіч, щоб те зілля оточити. Мова у нас стала короткослівна, ми по-діловому перегукувалися, Борисів окрик примушував нас ставати скрадливими й обережними, а за хвилину ми скаженіли, гупаючи палицями по воді і тупаючи чоботами по зіллі. Тіло моє в мокрому одязі солодко пашіло; Вовчині очі сяяли, коли він вихоплював з сака, розгортаючи заплиле туди зілля, дрібну рибу. Часом потрапляло нам щось більше, тоді ми радісно горлали, а Вовка, схопивши те більше, показував кожному із нас; і хоч те більше було всього з долоню, ми радісно світили один до одного усмішками.

— Це нічого, що буде дощ,— сказав Борис— У дощ і рибка ліпше ловиться.

Цим було вирішено проблему дощу, а коли так, то й хай; ми більше не озиралися на сизо-синю хмару — що нам до неї! Ми товкли зілля, наче танцювали стародавній поганський танець, обличчя нам пашіли; цього разу перечепився через камінь Вовка, і я почув, як мені з горла виривається хрипкий регіт, зовсім такий, який виривався нещодавно з Вовчиного, коли сторчкував я. Вовка пірнув майже з головою, його довгий

кучерявий чуб на кінцях підмок і став наче численні косички в дівчини-азіатки, від цього й обличчя його зробилось, як у степового кочівника, бо в ньому, можливо, й текла кров якогось древнього племені, імені якого не знає й історія. Борис витрушував із сака зілля, і воно пливло за течією, похитуючи тонкими стеблами.

Дощ упав на землю й воду тоді, коли ми ловили трохи більшого, ніж з долоню, линка; ми переможно закричали на три горлянки, дощ мив нам обличчя і склеював волосся; кучерявий чуб Вовки Кравченка зовсім утратив кучері; довкола нас клювали воду тисячі крапель, і від того почали видуватися на поверхні пухирі, хлюпало довкола й булькало — запарували не тільки ми, але й річка; ми брели у хвилях сивої пари, а коли занурювалися глибше, вона ніжно нас гріла. У Вовки на грудях метилялася з боку на бік поліетиленова торба — риба в ній уже не стрибала, а безживно бовталася. Пробирав стрибати тільки ленок, поблискуючи золотистим тілом, від чого Вовка хихикав: "Ач, як лоскоче, гад!" — казав він ніжно, і "гад" на ту його ласку затихав і важко дихав, колишучи зябрами. Я бив палицею подзьобану і спухирену воду і йшов по зіллі, витанцьовуючи, як і дощ; здалося мені, що ті струмені, що обцвяхували моє тіло, мають чарівну здатність омолоджувати людину, бо вся моя скутість, туга, схвильована знервованість хтозна-де ділися; здалося мені, що спробуй замахати я руками, станеться чудо — злечу над водою і, мов чорногуз, полину, важко вдаряючи повітря мокрими крилами. "Не зівай! — сказав мені Вовка. — Отуди заходь!" І я залюбки пішов "отуди", мені захотілося спробувати щастя, і я подумки загадав: коли щось зловимо гарне, то все в мене буде якнайліпше. Через це вдарив палицею так, що луна відбилася од скелястих берегів, і шалено затупотів. Біля мене поруч тупотів Вовка Кравченко, очка його були геометрично круглі і геометрично круглий став рот.

— Ну, ну, підіймай! — загорлав я Борису, і той підняв сака, показуючи його набите зіллям жерло, — в тому зіллі я побачив маленьку, тоненьку щучку, може, й більшу за долоню, але тільки на довжину хвоста.

— Шука! — загорлав Вовка Кравченко і метнувся до сака з таким спритом, що забув про каміння в річці, і сховався разом з торбою у воді, показуючи вибалушені очі й роздуті, як у жаби, щоки.

— Та нікуди вона не втече! — спокійно сказав Борис і почав обережно вибирати з сака зілля, даючи щучці простір пострибати на тугій сітковині.

Потім ми сховалися під густим кущем, бо дощ перетворився у зливу і таки вигнав нас із річки.

— Коли б не дощ, — сказав Борис, — ми б цілу торбу зловили б.

— Рибу де дінемо? — спитав Вовка.

— Юрку віддамо, — великодушно сказав Борис — Він у нас гість, то його й риба.

Я відмовлявся. Де дінуся з тією рибою? Але риба була моя. Рибу я мусив узяти, щоб не образити ні Бориса, ні Вовку. Я і взяв ту рибу, бо світ навколо був зелено-перламутровий, я чомусь почав сміятися, навіть анекдота розповів, який вплив на поверхню мого скаламученого мозку, як те зілля, яке ми колотили. Борис і Вовка з того анекдота сміялися, хоч він був старий, як куш, під яким ми стояли.

Ми брели по мокрій траві, і з нашого дірявого взуття віялами прискала вода. Борис захоплено оповідав, як нам попалася щучка і як у нього тоді все всередині затремтіло.

— В мене затремтіло лучче,— сказав Вовка.— Це коли я перекинувся...

Я тихо всміхався: адже загадав тоді собі щастя. "Але що є моїм щастям? — думав я.— Лишитися самому чи знову накинати собі на шию ярмо?" Та думав я про це ліниво: надто погідно було мені на душі, надто зелено-перламутровий був навколо світ.

— Як твій радикуліт? — спитав я в Бориса.

— Мов рукою зняло,— усміхнувся той.— Не, та баба знає толк. Коли надумаєшся, можу тебе завести.

— А він що, больний? — спитав Вовка Кравченко.

— А тебе я не водив, коли бешиха в тебе на руці вискочила?

— Це та? Коли та, то вона толк зна...

І ми замовкли, наче раптом видихлися, наче сказали всі потрібні слова. Це була мить, коли ніжно заквітає на деревах листя, а трава починає пахнути. Тоді краплі, що миготять перед очима, стають срібні і тиха музика виникає. Вона звучить десь на споді серця, й назва їй — благодать душевна...

Поруч мене ступав Борис, тіло його пахло, так пахне молодий, сильний чоловік. І мені в захистку цього чоловіка стало добре й погідно. Десь так само пахнув мій батько, коли ми поверталися після купання, він не зразу одягався, а ніс одягу на руці. Я повернувся у той бік, де в дощовому тумані проглядалася гора з ледве видним профілем Голови Чацького. Тієї долини, де колись стояли ми з батьком, уже не було. Натомість виросла велика гребля, через яку перевалювалася вода. На верхівці греблі вода була зелена, а нижче ставала біла. Білий водоспад нерушно висів у повітрі, і Голова Чацького над тим водоспадом задумано похилилася.

Дощ мив нам голови. Дзюбав і колупався у волоссі, негустий, шарудливий дощ. Хмара вже поволокла свій великий живіт за горби, над нами похитувалися тільки її хвости. На заході небо розпогодилося, і в простір між хмарами вже полилося сонце.

Сонце обілляло нас жовтим світлом, і трава під ногами раптом заграла й затремтіла. Мені здалося, що й я заграв і затремтів, бо сам був із роси. Росою було покрите моє волосся, роса висіла в мене на бровах та віях. Щоки мої були у вільжистих краплях, і я подумав, що вже й вечір приходить. Теплий, тихий вечір, яким так добре завершувати повний напруги й клопоту день. Я дивився на сонце, і воно не сліпило мене. Ми були з ним, як два спільники, які хоч і начворили сьогодні багато недозволеного, але лишилися певні, що їх простять. Два спільники, що мали ще силу й віру сподіватися.

Я йшов, переодягнений у свою одягу, і думав, де подіти рибу. Мати, взнавши про мої пригоди, перелякано скрикнула б і почала б згадувати всі хвороби, якими я перехворів з дитинства. Нагадала б мені про мої слабкі груди і насущну потребу берегтися. Відчула б огиду до цієї риби і ніколи б її не посмажила. Викинула б у помийне відро, начебто від того додалося б мені здоров'я.

Я подивився на кульок, що теліпавсь у мене в руці. Поверх дрібнішої риби, поруч із

золотавотілим линком, лежала, роззявивши рота, щучка. Була мертва й задубіла, і я знову відчув жаль. "Ти моє задубіле щастя,— подумав я,— маю тебе обов'язково сьогодні знайти. Ти — біль мій і жаль; все можна забути, але звільнитися годі. Добре на хвилю відчутися справжнім мужчиною, але ліку для серця це не дасть. Є ще заданість наша і наше призначення. Є ще доля наша, котра грає нами десь так, як оце погралися з цією рибою ми".

Я відчув, що мені хочеться спокою. Хай уя^е буде Ольга Пісоцька, але я хочу повернутись у дім свій і застати там мир. Хай дитина моя складає піраміду, я підійду до неї й поправлю кубики так, щоб останній її споруди не звалив. Тоді процес будівництва завершиться. Піраміда стоятиме, наче мертва, бо все споруджене по-своєму вмирає. Пристрасті знпкають, а відтак пропадає й інтерес. Я згадав притчу Сковороди про людину і птаха. Людина приходить у сад і ловить птаха, але не може його зловити. "Не печалься з того,— каже птах людині,— бо коли б ти зловив мене, то чи міг би приходити в цей сад?" Сад би тоді для неї вмер. Умер би і птах, так само, як вмерла б для дитини моєї піраміда. Але є й інша смерть: вічна невдоволеність наша. Почуття неповноцінності від того, що піраміду ми таки не в силі добудувати. Невпевненість у собі, а відтак — інертність. Адже є тиша, яка лікує втомленого, а є така, яка вбиває. Є заскорузлість і обмеженість, на яку нас природа прирікає. Є, зрештою, дисонанс між тим, що ми хочемо і що можемо. Саме тому доля кояшого — побудувати свою піраміду. Хай десять разів вона валиться, прийде одинадцятий раз — і піраміда стане незрушна.

Один раз це моїй дитині вдалося. Вона не дозволяла нам її руйнувати два дні. Піраміда впала третього дня. Від подуву зачинилися двері, і піраміда розпалася на ті ж таки фатально одновимірпі кубики. Моя дитина тоді плакала. Смутно й гірко, хоч простіше було збудувати нову пірамі-

ду. Я її втішав, а тепер розумію. Тепер я розумію, що збудована вдруге піраміда першої не повторить. Те, що було, ніколи в новий час не повертається.

Сонце вже стояло на небокраї, а ноги мої були ніби ватяні. В сьогоднішньому дніві я мав тільки одне незавершене діло і мусив його завершити. Мав потелефонувати Оксані Сві-дерській — то, здається, останній кубик, який вивершить піраміду цього дня. Я довго не згадував про тебе, Оксано, бо я ще був на кораблі. Я плив на острів, де сподівався збудувати щось для тебе і для себе, і ось він — голий і пустельний. Я втомлено бреду по піщаному березі, в руці у мене риба для нашої спільної вечери, а за плечима у мене згоряє корабель. Великим червоним вогнем, і корабель той — сонце на західному небі. Посвистує під ногами пісок, і під цю пісню я ледве долаю свій шлях. Я слухаю цю пісню, і вона на- прочуд збігається з моїм настроєм. Я хочу, незважаючи на втому, брести отак довго й не зупиняючись. Я не знаю кінцевого пункту, куди приведуть мене ноги, але я вірю, що це буде твій поріг, Оксано! Впаду біля нього спраглий і звуглілий од спеки — сподіваюся, винесеш мені води. Напоїш мене і заведеш у свій дім. Що буде потім, Оксано? Сподіваний мир та злагода чи звичайна хатня колотнеча? Чи досить у мене-сили й мужності, щоб ти могла любити мене співмірно до мого почуття? Адже це таке давнє, таке зашкарубле, вічне в мені почуття. Таке вперте,

.таке прокляте, що я деревом можу від того стати. Невже воно не настільки велике, щоб не знайти у твоїй душі відгуку, ти ж бо відаєш про нього? Але відаєш і про інше. Я не той, хто приволочить тобі в дім убитого оленя. Я не той, подивившись на кого, ти затремтиш злякано й щасливо. Я не наступатиму на тебе з роздутими від жадання ніздрями і з запаленими очима. Я не стану вбивати тебе, як оленя,— мій олень повинен жити. Я хочу сидіти на порозі дому свого і стежити, як чудово той олень біжить. Я можу принести тобі в дім тільки цю нещасну, давно подохлу рибу, тож чи достоїн я тебе, Оксано Свідерська?

Мав піти на пошту і знову телефонувати. Моє мокре волосся висохло, але я чув запах річки, яким просякло моє тіло. Я чув у собі чоловічу силу, яку повинен мати, щоб мій останній кубик не завалив піраміди. Відчував у собі силу будівничого, а хіба це не те, що ту піраміду цементує?

На заході горіло вечірнє сонце. Сотні шибок палахкотіло від того вечірнього вогню, а я йшов, ледве переставляючи ноги,— в мене під ногами співав смутну пісню пісок. Чи слухаєш і ти цю сумну пісню піску, Оксано Свідерська?..

Довгий, переривистий поклик. З одного міста в інший, поклик волаючого в пустелі. Відгукнися, Оксано! Поклик перервався, хтось узяв рурку.

— Алло! — сказав жіночий голос.

— Доброгс дня! — радісно гукнув я,— Це Іра Кононенко? По той бік дроту, далеко-далеко звідси,— мовчання. Хтось

дихає в рурку.

— Алло! — кажу я.— Це квартира Іри Кононенко? Може, я й справді потрапив у квартиру якоїсь Іри

Кононенко, бо голос, який мені відповідав, був чужий.

— Так,— каже жіночий голос.— Це квартира Іри Кононенко.

Говорить не Оксана Свідерська. В цієї, що говорить зі мною, голос не той. Здається, ця жінка старша літами.

— Я хочу поговорити з Ірою Кононенко! — вже настій^ливіше кажу я.

Тоді голос питає в мене, чи я Геннадій Карпович. Звісно, відповідаю я, це він і дуже хоче поговорити з Ірою Кононенко.

— Іра захворіла,— каже жіночий голос— Я її подруга. Іра захворіла й просила мене дещо вам переказати.

— Слухаю,— пробелькотів я.— Щось з нею сталося? І чи вдома вона?

— Вона в лікарні,— сказав голос.— Але доручила мені переказати, що коли одужає, то їде зі своїм чоловіком на два роки за кордон.

— Послухайте,— мовив я.— А ви нічого не сплутали? Хто ви, власне, така?

— Подруга Іри Кононенко,— сказав голос— А коли вам так дуже цікаво, Іра Кононенко — це я.

— Що ви мені морочите голову? — вибухнув я.

— Я вам не морочу голови,— терпляче сказав голос— Мені доручено переказати тому, хто назветься Геннадієм Карповичем, саме те, що я сказала. Ви ще й досі нічого

не розумієте?..

Але я вже зрозумів. Я зрозумів, що будка, з якої я телефоную, має червоні стіни.

— Ви можете пояснити мені чіткіше? — проказав я, ледь володаючи язиком.

— По-моєму, я висловилася досить ясно,— сказав голос.— Розумніше вам буде більше сюди не дзвонити. Листи писати теж нема рації...

Трубку покладено. На табло автомата горить цифра нуль. Червоний, як око, нуль, а в рурці коротке тутукання. Автомат виконав свою роботу і глумливо дивиться на мене своїм оком. Я мотаю головою, бо мені здається, що це сон. Але це не сон, отож мені годиться повісити трубку і вийти з задущої кабіни. Я беру свій кульок з рибою, який поклав на полицку, і штовхаю рукою двері. Немає чим дихати, а на мене дивляться ті, що чекають черги до автомата,— вони, здається, теж усе зрозуміли.

Я виходжу надвір. Але й тут бракує повітря, начебто я виніс з собою і ту тісну, задущливу кабіну. Йду в тій кабіні, запечатаний навіки, і несу в руці кульок з дохлою рибою. Сонце горить на заході. Парує асфальт, і я вступаю в туман, під ногами в^ене починає горіти земля. Я раптом розумію, що Іри Кононенко таки нема вдома, що немає й Оксани Свідерської. Є тільки моя надмірна глупота, бо я повірив, що гра — живе життя. Повірив, що коли на екрані герой стріляє в іншого актора — це постріл справжній. Але цей постріл тільки тим справжній, що влучає в мене. В того несусвітнього дурня, котрий дав обвести себе довкола пальця. Оксана Свідерська зараз сміється. Сидить у тій пишній віталеньці; в кріслі, куди садила мене, розвалився Володька Кузьменко, котрий презирливо кривить в усмішці рота, а Оксанина подруга, власне, Іра Кононенко, збудженим голосом переповідає розмову зі мною і те, як був я вражений і як по-дурному белькотів.

Оксана Свідерська — нежива. Вона плід мого схильного до містифікацій мозку, і вигадав я її, щоб знайти втіху. Вона давно живе в інших, недостуцних мені сферах, вона — мій сентиментальний спогад з юності, одна з маній, шизофренічних витворів людської уяви. Я був багато років хворий Оксаною Свідерською, бо надто довго непокоїла вона мій дух. Але гра є гра. Ми розіграли кожен свою партію, а глядачем виявився знову Володька Кузьменко. Він поблажливо плескає нам, бо ми принесли йому естетичну нассуіоду. Але на сцені вмер не я? Вмерла Оксана Свідерська, і саме це найстрашніше. Саме це робить із мене дурня з дурнів, і я це визнаю. Я вийняв носовичка і витер обличчя. Щось там є на тому обличчі, бо люди на мене озираються.

Я дивлюся на хустину, але не бачу її. Просто мені здається, що під ногами білий асфальт. Отут дорога, і я маю перечекати, поки проїдуть машини. Машини червоні, як вогонь, можливо, це пожежні машини, але до ладу роздивитися я не можу. Я переходжу через вулицю й бачу намет, під яким продають овочі й фрукти. Цей намет сьогодні теж червоний, хоч завжди був захисного кольору. Зовсім такого самого, як улюблене плаття Ольги Пісоцької. Я обходжу цей намет і раптом розумію, що звідси до музею, тобто до Ольги Пісоцької, рукою подати. Я боюся зустрітися з нею, хоч зараз музей уже не працює. Просто в цьому місці все надто насичене біологічною присутністю Ольги Пісоцької. Мені здається, що в кульку, який я все ще несу, щось

починає ворухитися: ожила щучка. Мотає хвостом і розкриває в безсилій люті пашечку, втикану гострими зубами. "Ну, не дурій,— сказав я сам собі.— Піди оцією вулицею, спустишся по сходах, вийдеш на Поділ, а там і річка. Там ти можеш випустити цю рибу, і нехай собі пливе".

Я йду по вуличці й спускаюся на Поділ. Звісно, я не збожеволів і знаю: риба в моїй торбці здохла. Просто мені треба сховати від людей обличчя. Треба сховати від людей самого себе. В мене тверезий розум, і я цілком можу володіти собою.

І мені раптом стає смішно. Це сталося тоді, коли я спустився по сходах і вийшов на Поділ. Мені стає смішно з Оксани Свідерської, бо вона знову нічого не виграла, адя^е те, що розповідала вона про Володьку Кузьменка,— правда. Вона не ненавидить його, а більше любить. І саме тому, що більше любить, їй спало на думку зрадити його. Щоб він про те знав і почав ревнувати; я тут виявився тільки кубиком, який вона хотіла останнім покласти на свою піраміду. Але її будівля завалилася так само, як і моя. Бо Володька Кузьменко її через ту зраду не полюбить. Отак вони й дуритимуть одне одного, але нещасні вони обоє! Вони обоє в полоні якоїсь третьої потвори, котра повільно їх з'їдає. Прийде колись час, і недовго його чекати, коли вони виявляться порожніми, як здуплавилі дерева, в них-бо немає нічого справжнього, сліпа нудьга ними верховодить...

Я знову ставав злостивий. Не бая^ав добра ні Оксані Свідерській, ні Володьці Кузьменку. Зрештою, Володьці не бажав я добра ніколи. Може, тому ціле життя хотів йому помститися. Це мені вдалося, тож те, що я й сам наче ота дохла риба в кульку, значення не має.

Я стояв на дерев'яному містку через Кам'янку. Взяв поліетиленовий кульок за різки й витрусив рибу. Вона падала на воду, але не тонула. Пливла, перевернувшись догори черевом: пічкурі, пліточки, золотистошкірий ленок і маленька щучка, зловлена на моє щастя. Течія крутила рибою й несла її вниз. Я викинув кулька, і він, повільно крутнувшись, ліг на воду. Став прозорий, і течія забрала з моїх очей і його...

Тоді я помітив, що навколо мене плететься синій і ніжний сутінок. Сивий туманець підіймається від води і покриває долину тремким серпанком. Я вдихав у груди цей сутінок і наповнювався ним, як водою. Хтось переходив через кладку і, щоб не зустрітись із ним, я пішов на той бік.

Біля криниці набирали воду. Дзенькотів ланцюг, і брыз-

котіло відро. Стара жінка подивилася на мене темними й печальними очима.

— Добрий день! — сказав я жінці, і та ледь помітно мені кивнула.

Тоді я раптом згадав. Коли рушити по цій стежці в напрямку до броварні, зустрінеється скелька, через яку ця стежка перебіжить. Треба піти між городів, на яких стоять опудала, щоб лякати горобців, а далі стежка зробиться біла й потече між трави. Вона поведе мене повз голі горби, які височітимуть з лівої руки, а коли минути й горби, на закруті ріки, трохи не доходячи бетонного заводика, ляже перед очима левада, на якій ростуть три осоки, а під ними я знайду криничку. Колись малим я заблукав туди і, будиши спраглим, напився. Це можна було б повторити, питання тільки в тому, чи та

криничка й досі існує.

Я мав ще й другий шлях, коротший. Коли піти у зворотному напрямку, то можна прийти до Замкової гори. Зараз потуманіло, і це саме та пора, коли н& Замковій горі можна побачити кам'яне обличчя. Обличчя одного з велетнів, у яких вірив мій батько. Хтозна, може, й справді вони колись жили на нашій землі, а перетворившись на камені, все ще не втратили здатності дивитися на світ. Світ людей, у яких пульсує гаряча кров і які майже ніколи не питають у них поради.